

c r e d o

evangélikus folyóirat | XVIII. évfolyam, 2012/3-4.

⊕ „MAGASZTALJA LELKEM AZ URAT” ⊕

Credo Evangélikus Folyóirat

A Magyarországi Evangélikus Egyház folyóirata
XVIII. évfolyam, 2012/3–4.

A szerkesztőbizottság tagjai

Zászkaliczky Zsuzsanna főszerkesztő

Fabiny Tibor

Fábri György

Ittzés Gábor

Potzner Ferenc

Pröhle Gergely

Réthelyi Orsolya

Szabó T. Anna

Szebik Imre, ifj.

Kiadja a Magyarországi Evangélikus Egyház

Luther Kiadója

Felelős kiadó: Kendeh K. Péter

Olvasó- és tördelőszerkesztő: Petri Gábor

Szöveggondozó: Miklósné Székács Judit

Műszaki szerkesztő: Török Andrea

Grafika: Kurdi István

Szerkesztőség és kiadóhivatal

1085 Budapest, Üllői út 24.

Tel.: 317-5478, 486-1228, fax: 486-1229

Előfizetés egy évre: 2320 Ft. Fél évre: 1160 Ft.

Egy szám ára: 580 Ft

Előfizetés külföldre: 6840 Ft.

Kapható a gyülekezeti iratterjesztésben, a kiadó könyvesboltjában (1085 Budapest, Üllői út 24.) és a Huszár Gál Papír- és Könyvkereskedésben (1052 Budapest, Deák tér 4.)

A Credo digitálisan is olvasható, előfizethető a www.digitalstand.hu oldalon.

Digitális előfizetés egy évre: 1152 Ft. Fél évre: 608 Ft.

Egy digitális lapszám ára: 320 Ft.

Nyomdai kivitelezés: Mondat Kft. www.mondat.hu

Felelős vezető: Nagy László

ISSN 1219-6800

Illusztrációk jegyzéke

2012-ben a Magyarországi Evangélikus Egyház a „Reformáció és nők” évét ünnepelte. A tematikus év keretében kiállításokat, előadásokat rendeztek, kiadványok készültek. Az Evangélikus Országos Múzeum ökumenikus konferenciát szervezett az első Jézus-követő asszony, Mária alakja köré 2012. október 16-án. A konferencia címe: *„Áldott vagy te az asszonyok között” – Mária és az evangélikusok Magyarországon* volt. Az előadók – katolikus és evangélikus – teológiai és történeti dolgozatai az 5–47. oldalakon olvashatók. Mária alakja számos műalkotásban is megjelenik, legyen szó irodalomról, zenéről vagy képzőművészetről. Az erről szóló tanulmányokat a 48–90. oldalakon találhatjuk. Idézőjel rovatumkat is részben ennek a témának szenteltük. A konferencia megrendezését a Reformációi Emlékbizottság, tanulmányainak megjelentetését az Evangélikus Országos Múzeum támogatta.

Zászkaliczky Zsuzsanna tanulmányának fekete-fehér reprodukciói a felsorolt bibliográfiából származnak, a színes felvételeket Szőnyi István készítette. Harmati Béla László tanulmányában a szerző fotóit közöljük.

Molnár Krisztina Rita versei alatt csillagos szószerkterítő (receszjpike selyemmel bélelve, 20. század eleje) látható, Kertész Eszter betlehemesének alnyomata gránátalmás szószerkterítő (különböző öltéstípusok, vászon, selyemszál, magyar munka, 17. század). Evangélikus Országos Múzeum. Fotó: Véssey Endre

A borítón a kőszegi Jurisics tér látható a Mária-oszloppal és jobb oldalon az Ottlik Géza által is megörökített sgraffitós házzal. Fotó: Szőnyi István

A természet értékeinek védelme közös ügyünk és keresztény felelősségünk. Ebből a megfontolásból a Credo Evangélikus Folyóirat Cyclus ofset környezetbarát papíron jelenik meg.

A mai reformáció

A reformáció nem csupán nagyszerű és büszkeséggel felmutatható történelmi eseménye a nyugati civilizációnak, hanem mindennapjainknak élő feladata, munkálkodása és esélye mindannyiunk számára. Ehhez fogódzót kínál Luther 95 tételének első pontja: „Mikor Urunk és Mesterünk azt mondta: »Térjete meg!« – azt akarta, hogy a hívek egész élete bűnbánatra térés legyen (Mt 4,17).”

A protestantizmus társadalmi hivatására manapság nem árt emlékeztetnünk, hiszen egyre többször hallhatjuk környezetünkben a hivatkozást a nagy magyar református íróra, Móricz Zsigmondra, aki a *Kelet Népe*ben a negyvenes évek elején megfogalmazta: ne politizálj, építkezz! Ismerjük annak a kornak a lehetetlen választási helyzetét, s biztosak lehetünk benne, hogy minden mai nyűgünkkel együtt is távol vagyunk az akkori abszurdumoktól. Ezért nagyon is gondosan kell mérlegelnünk, milyen érvénye lehet ennek a számunkra.

Ha a korrupciótól, pöre hatalomtechnikáktól, erőszakosságtól, minőségimmunitástól, kisszerűségtől való elhatárolódást akarjuk kifejezni, nyilván csak egyetérthetünk. De a csalódottságok és a kilátástalanság érzése miatt terjedő apátia, reményvesztettség bizonyosan veszélyes, rossz utakra vezet. Ha a közös ügyeinek intézésével szemben közömbösek maradunk, s a legszebb protestáns erények közé tartozó közösségi felelősségvállalást nem gyakoroljuk, akkor kiszolgáltatjuk magunkat és polgártársainkat az autoriter vagy cinikus hatalmaknak.

Különösen veszélyesek e tekintetben a mai, egyre jobban elhúzóódó, válságokkal megterhelt idők. De nem véletlen, hogy éppen mostanában hívja fel a figyelmet több elemző is arra a gazdasági jelenségre, miszerint a protestáns kultúrkörhöz tartozó országokban a válságból való kilábalás perspektivikusabbnak látszik. Vegyük hát újra elő Max Weber meglátásait a kapitalizmus és a protestáns etika viszonyáról, értsük meg jól újra a munka, a teljesítmény morális-üdv-történeti tartalmának jelentőségét. Azért is fontos volna ebből a szemszögből is végiggondolnunk mindezt, mert így megóvhatjuk magunkat attól, hogy olyan kiutakat keressünk, amelyek a jól hangzó, ám nyugati kultúránktól, etikánktól és történelmi tapasztalatainktól idegen, értékvesztésekkel járó megoldásokat kínálnak.

Természetesen a magyar társadalom joggal és alappal várja a protestáns egyházaktól, hogy a hagyományos és hirdetett elveinek megfelelően legyenek intézményekkel is részesei a közfeladatok ellátásának. Az iskolaügyben, a szeretetszolgálatokban, a rászorultak gondozásában az egyházak évszázadok alatt felhalmozott szakmai tudása, tekintélye, hálózata újra erősödik, képes hiányokat pótolni, igazi küldetést ellátni. Van dolgunk bőven, az intézmények átvétele komoly szervezeti feladatokat s egyben megméretést is jelent. De ennél is többet: ami ma az adott igazgatási-költségvetési körülmények között üdvös megoldás, az holnap már igazolandó helyzet lesz. Vagyis nincs messze az az idő, amikor igazolnunk kell tudni teljesítménnyel, eredményekkel, hogy valóban jó kezekben vannak nálunk az oktatási intézmények, a szociális otthonok, az idős- és beteggondozás. Márpedig ezt a költségvetési lobbizáson, okos menedzsmenten, pozitív mutatószámokon túl elsősorban azzal tudjuk megtenni, ha intézményeink működése morális legitimitást kap, mert jelen van bennük a másik ember elérésének, a másikban meglévő jónak, a másik elesettségével szembeni irgalmasságnak krisztusi szeretete.

Társadalmi felelősségünk tehát nagyon is személyes megszólítással válhat beteljesítetté. Természetesen szép dolog a kultúrprotestantizmus hagyományainak továbbvitele. De amikor ezt tesszük, van-e elegendő hitünk és

tisztaságunk a missziói parancs szolgálatához? Sugározzuk-e magunkból a megváltás örömhírét? Felismerjük-e a másik emberben, a nekünk nem tetszőkben, az idegenekben, a nekünk segíteni akarókban, a segítségre szorulóknak Krisztus arcát?

Lassan negyedszázadnyi vallási és egyházi szabadságban eltelt év után fel kell magunknak tenni a kérdést: vajon nem azért terjed továbbra is a szekularizáció, vajon nem azért késik a vallási ébredés, vajon nem azért fogynak az egyházak, mert a társadalmi szolgáltatásaink mögött nem elegendő a hitünk, nem tudjuk a Szentlélek erejét magunkon átvezetve közvetíteni?

Hitbéli elégtelenségeink társadalmi jelenlétünket is érintik. A tét itt a hitelességünk, márpedig hiteles egyházakra ma nagyobb szükség van, mint valaha. A morális közösségi üzeneteinket ki tudná helyettünk megfogalmazni? A reformáció lényegéhez tartozó polgári szabadság, a gondolkodás autonómiája, az ember méltósága, az elesettek iránti könyörület, a családi és magánéleti zsákutcák feloldása a hit

és a megértés őszinteségével – mind-mind égető gondjaink. A reformáció médiaforradalma képes volt arra, hogy az értéket közvetítse. A ma médiavilágában ez nem volna ugyanilyen fontos? A tudomány, az oktatás, az egyház az a három intézmény, amelyek a nyugati kultúra folytonosságának letéteményesei. Az ezekben való megújulás a nyugati versenyképesség záloga is egyben.

Ehhez fel kell ismernünk a saját erőnket, ami Krisztus megvallásából és nem e világi támogatásokból származik. Ezek a támogatások magukkal ránthatnak minket, ha bukik a percnyi szempontok által alakított, gyökérteken, intellektuális és morális alap nélküli hatalomtechnika. Még belegondolni is rossz, hogy a mai politikai megosztottságban egyszerre csak az antiklerikalizmus is politikai fegyver lesz.

Jól ismerjük a jézusi mondást: adjuk meg a császárnak, ami a császáré, és Istennek, ami az Istené. Ezt gyakran az egyházi simulékonyság jellegéjékként emlegették. De mi mondjuk ezt a krisztusi hangsúllyal: megadjuk a „császárnak”, a mindenkori hatalomnak a lojalitást, a szervezeti együttműködést, de csak azt. Nem adjuk oda azonban azt, ami csak az Istené! A lelkiismeretünk, a hitünk, a személyes elkötelezettségünk, morális értékrendünk az Istené, ebből ered az elesettek iránti szolidaritásunk, a nemzeti és nyugati keresztény közösséghez való kötődésünk és a hitvallás szabadsága melletti kiállásunk. Ezeket sem erővel, sem csábítással nem vehetik el tőlünk.

Fábri György

Fábri György (1964) az ELTE habilitált egyetemi docense, rektorhelyettese. Szakterülete a tudománykommunikáció, felsőoktatás-elmélet és a társadalmi kommunikáció. Szociológiai kutatásokat vezet a felsőoktatás és a tudomány társadalmi percepciójáról. Tudománykommunikációs projektek (Mindentudás Egyeteme, Tudás Presszó) kezdeményezője; legújabb kutatásai a média, ideológia és társadalmi értékrend témakörét dolgozzák fel. Csömöri evangélikus családban nőtt fel, szülőfalujában ma is gyülekezeti tag. 2012-től az Északi Evangélikus Egyházkerület felügyelője.

Isten szeretetének ünnepe

Németh
Pál

Igazán nem lehetett panaszunk az idei hosszúra nyúlt, szép ősze. Heteken át élvezhettük a szokatlanul enyhe, olykor már-már nyáriásra fordult idő áldásait. Jó volt érezni – ha csupán néhány percre is – az erejéből szinte semmit sem veszített őszi napfény testünket-lelkünket melengető sugarait. Az időjárásnak e kedvező alakulása bizonyára jótékonyan hatott életritmusunkra, általános közérzetünkre, hangulatunkra és mindennapi tevékenységünkre. Akkor is, ha egyébként mindinkább úgy érezzük, hogy körülöttünk – szűkebb és tágabb környezetünkben – fagyossá vált a léghő, gondok és bajok sokasága nyomasztja emberi létünket, zaklatott és egyre zűrzavarosabb világban élünk.

Vajon kellőképpen értékeljük-e, hogy Isten az idén mégis ilyen kivételes módon ajándékozott meg bennünket? Vagy úgy gondoljuk, hogy nincs ebben semmi különös? Ennek így kellett lennie? Netán rászolgáltunk? Vagy esetleg akad valaki, aki (legalábbis a mi szemünkben) nem? Milyen jó, hogy Isten másként tekint ránk, mint mi, emberek egymásra! Más mércével mér bennünket. Gondoljunk csak Jézusnak a hegyi beszédből ismert szavaira: „*mennyei Atyátok... felhossa napját gonoszokra és jókra, és esőt ad igazaknak és hamisaknak*” (Mt 5,45). Örök evangéliumi igazság kap itt hangot a természet világából vett kép szemléltető erejével, ami alól valójában senki sem képes kivonni magát. A neves német énekköltő, Paul Gerhardt végtére is ugyanennek a gondolatnak ad nyomatékot egyik énekében (egyéni sorsunkra vonatkoztatva, alázatra indító hangnemben): „Napját rád is felhossa, Atyád Ő, áld, szeret.” (EÉ 342,1)

Bárkiben fölmerülhet azonban a kérdés: mi köze mindennek karácsonyhoz? Mi az, ami ebből a kis eszme-futatásból hagyományosan szép ünnepünkhöz és annak sajátos tartalmához köthető? Egyáltalán van-e, található-e itt valamiféle összefüggés, illetve kapcsolópont? Úgy vélem, igen. Karácsony ugyanis éppen azt az egyetemességet hirdeti nekünk, mint amire az idézett jézusi igevers utal, s közvetve-közvetlenül a jól ismert éneksor is. E feltevést alapozza meg a Szentírás lényegét dióhéjban összefoglaló mondat: „*Úgy szerette Isten a világot, hogy egyszülöt Fiát adta, hogy aki hisz őbenne, el ne vesszen, hanem örök élete legyen*” (Jn 3,16). Ez ünnepünk legfőbb üzenete hozzánk, melyben sűrítve benne rejlik mindaz, ami egykor Betlehem csendes éjszakáján történt értünk. Isten Megváltót küldött az emberiség megmentésére szeretetből. Így mutatta meg igazi önmagát. Egy kicsiny *gyermek* alakjában érkezett hozzánk, hogy mindnyájunkhoz közel kerülhessen. Szeretete mindenkinek szól, az emberi reakciótól függetlenül. Függetlenül tehát attól, hogy milyen választ adunk rá; elfogadjuk-e vagy nem, élünk-e vele vagy nem, erőt, indítást merítünk-e belőle vagy sem. Ebben áll voltaképpen karácsony egyetemességének a titka, amely persze sohasem valamiféle üres általánosításon alapuló semlegességet, következmények nélküli állapotot jelent. S nem személytelenséget takar. Isten világméretű (világot átfogó) szeretetében ott van a mi személyes érintettségünk, illetve döntési lehetőségünk. Egy ponton túl a válaszadásunk is megkerülhetetlen.

Karácsonyt közhelyszerűen a szeretet ünnepének mondják. Nem vonom kétségbe e megállapítás jogosságát. Csakhogy ennél sokkal többről van szó. Karácsony alapvetően és értelemszerűen Isten szeretetének ünnepe. Nem

magunkat, még csak nem is egymást ünnepeljük. Nem a mi jószágunkra és figyelmességünkre esik a hangsúly. Isten végtelen szeretetének örülünk, mely Jézus Krisztusban valósult meg, illetve öltött testet köztünk. Minden más, minden szép és jó, amivel megajándékozunk egymást s teljesebbé kívánjuk tenni ünneplésünket, kizárólag ebből következik. Ez az alapja és kiindulópontja minden lépésünknek és megnyilvánulásunknak, amit szeretetből

teszünk. Augustinus vallja: „Isten szeretet, s mindenütt jelen van. Ebben a kijelentésben teljes szívvel hinni, egész életünk átalakulását jelenti.” Sokszor gondolkodom magam is azon, milyen más lehetne minőségileg mai életünk, ha mi, keresztények mindig magunkévá tennénk ezt az igazságot, következetesen érvényesítenénk, s ennek szellemében gyakorolnánk hitünket. Ha Isten szeretete nem pusztá hivatkozási alap maradna számunkra hatástalanul, hanem valóságos *rendezőelv*ként irányítaná gondolkodásunkat, életünket; mi több, *mozgatóerejévé* válna hétköznapjainknak. Akkor talán jobban tudnánk tisztelni és szeretni egymást; egészségesebbek lennének emberi kapcsolataink; több erőnk és energiánk jutna egymás elhordozására; megértőbbek és türelmesebbek lennének; érzékenyebben figyelni a másakra; tapintatot is gyakorolnánk (mely nem valamiféle kínos óvatossággal azonos, de lételeme a szeretetnek); s nem terhére, hanem tényleges segítségére lennének egymásnak. Akkor

talán nem engednék meg magunknak, hogy nyílt, egyenes beszéd helyett kétértelmű megjegyzéseinkkel, burkolt példálózgatásainkkal oltunk nyugtalanságot valakinek is a szívébe. Vagy miközben mindenütt jó színben mutatkozunk, akár „ártatlannak tűnő”, kis gonoszkodásainkkal is keserű, nehéz perceket okozunk másoknak. Az emberek többsége nem kívánja, hogy folyton ajnározzák, vagy dicshimnuszokat zengjenek róla. Egyszerűen csak azt szeretné, hogy emberszámba vegyék, s a maga helyén, amit betölt, értékeljék. S mindannak, amit végez, ami a személyes feladata, küldetése, annak becsülete legyen.

Milyen jó lenne, ha kereszténységünk tudatában sohasem állnánk útját Isten Krisztusban tanúsított és mindenkire kiáradó szeretetének, s takarnánk el – mint a napot – mások elől, hanem engednénk, hogy teljes fényével és erejével ragyogjon köztünk, gyógyítva, megújítva és gazdagítva emberi életünket! Bizonyos vagyok abban, hogy nem kevesen vannak ma sem, akik így ünnepelnek karácsonykor, s így, ennek jegyében igyekeznek élni karácsony után is. Isten szeretetének hű tanúiként és eszközeiként. Victor Hugo szerint: „Az élet virág, a méz benne a szeretet.” Bárcsak ilyen hatékony lenne az ünneplésünk, s minden érzélgősség nélkül készítené egymás életének megédesítésére! Amíg lehet, amíg még van időnk rá.

” Szeretete mindenkinek szól, az emberi reakciótól függetlenül. Függetlenül tehát attól, hogy milyen választ adunk rá; elfogadjuk-e vagy nem, élünk-e vele vagy nem, erőt, indítást mérítünk-e belőle vagy sem. Ebben áll voltaképpen karácsony egyetemességének a titka ”

Németh Pál a Mohács–Magyarbóly–Siklói Társult Evangélikus Egyházközség lelkesze.

Mária a II. vatikáni zsinat tanításában

Puskás
Attila

Vitathatatlan, hogy az egyház történetében egyetlen zsinat sem foglalkozott olyan átfogóan a boldogságos Szűz üdvtörténeti szerepével, Krisztussal és az egyházzal való kapcsolatával, valamint tiszteletével, mint az éppen ötven esztendővel ezelőtt megnyitott II. vatikáni zsinat az egyházzal szóló *Lumen gentium* kezdetű hittani rendelkezésében (SÖLL 1978, 239. o.). Noha természetesen ez a dogmatikus konstitúció nem tartalmaz egy részletesen kidolgozott mariológiát, mégis tanítói tekintéllyel körvonalazza azt a teológiai látásmódot, és meghatározza azokat az alapelveket, amelyeket a mai katolikus dogmatikának követnie kell, amikor Máriáról gondolkodik. Amint maga a dokumentum fogalmaz, a zsinatnak nem állt szándékában sem mindenre kiterjedő tanítást előadni Szűz Máriáról, sem vitatott teológiai kérdéseket eldöntve új dogmát előterjeszteni,¹ bár nem kevesen várták egy új mariológiai hittétel kimondását.² Ezzel szemben a zsinat egyfelől megismétli és megerősíti a korábbi mariológiai dogmákat és katolikus tanítást Máriáról, akit istenszülőnek, mindenkoron szűznek, szeplőtelenül fogantatottnak és mennybe fölvettnek vall meg, másfelől nyitva hagyja a teológiai kutatást a vitatott mariológiai kérdésekben. A zsinati tanítás újdonsága Máriára vonatkozóan – legalábbis a megelőző három-négy évszázad mariológiai gondolkodásmódjához képest – nem annyira tartalmi, mint inkább szemléletbeli változást mutat.

A II. vatikáni zsinaton az arról a kérdésről folyó vita, hogy önálló dokumentumot fogalmazzanak-e meg Máriáról, vagy az egyházzal szóló dogmatikus konstitúcióba illeszkék-e bele a Boldogságos Szűzről szóló tanítást, végül azok javára dőlt el, akik ez utóbbit szorgalmazták.³ A zsinat a mariológiai megfontolásokat az egyházzal szóló *Lumen gentium* kezdetű hittani rendelkezésbe építette mint annak záró, nyolcadik fejezetét a következő címmel: *A boldog-*

¹ LG 54. A zsinati szöveg többnyire a következő fordítás alapján idézzük: *A II. Vatikáni Zsinat tanítása*, 42–90. o. Ahol szükségesnek látszott a magyar fordítást a következő latin szöveg alapján javítottuk: *Concilii Oecumenici Vaticani II. Constitutiones – decreta – declarationes*.

² Mintegy négyszáz püspök számított Mária egyetemes kegyelemközvetítői (mediatrix), közel ötven pedig társmegváltói (corredemptrix) mivoltának a dogmatikai definiálására. SÖLL 1978, 238. o.

³ A zsinati atyák kis többséggel, 1114 mellett, 1074 ellene arányban és 5 érvénytelen szavazat mellett szavazták meg 1963. október 29-én a mariológiai megfontolások beépítését a *Lumen gentium* szövegébe. A szöveg következő szavazásán 1964. november 18-án 2096 püspök szavazott mellett és 23 ellene. A végső, ünnepélyes szavazáson, 1964. november 21-én már csak 5 ellenszavazat volt 2151 igennel szemben. Vö. PHILIPS 1966, 153–154. o. SEMMELROTH 1966, 326. o. DE FIORES 1996, 242. o. A zsinat utáni időben több Máriával foglalkozó pápai megnyilatkozás is napvilágot látott. Ezek önálló „mariológiai” dokumentumok ugyan, de a zsinati tanítás szellemében Mária üdvtörténeti alakját a hit nagy misztériumainak az összefüggésében értelmezik. Ilyen tanítóhivatali iratok pl. VI. Pál pápa *Signum magnum* (1967) és *Marialis cultus* (1974) kezdetű apostoli buzdítása vagy II. János Pál pápa, *Redemptoris mater* (1987) kezdetű enciklikája. A *Katolikus Egyház Katekizmusa* (2002; eredeti megjelenés latinul: 1997) Mária egyedülálló üdvtörténeti szerepét és példáját a legkülönbözőbb kontextusokban tárgyalja – krisztológiai, egyháztani, spirituális teológiai, pneumatológiai –, amikor a keresztségi hitvallást, az egyház liturgikus életét, a hit szerinti erkölcsi életet és lelki életet értelmezi.

ságos istenszüllő Szűz Máriáról Krisztus és az Egyház misztériumában. Már önmagában is jelentős az a tény, hogy a mariológiai reflexió a zsinat ekkleziológiai tanításának alkotja szerves részét, mert ezzel elhárult annak a veszélye, hogy a mariológia elszigetelődjék a keresztény teológia más területeitől. Az új egyháztani kontextus egyben azt is jelzi, hogy Mária küldetésének páratlansága dacára ő is az egyház tagja, Jézus tanítványi közösségének első és legkiválóbb tagja, aki szolidáris testvéreivel. Egy önálló dokumentum Máriáról ennek a kifejezésére talán kevésbé lett volna alkalmas. Egyébként is, mivel a zsinat középponti témája az egyház volt, az látszott kézenfekvőnek, hogy a mariológia is ebbe a látószögbe kerüljön.⁴ Ugyanakkor az ekkleziológiai kontextus megválasztásával a zsinat nem akart dönteni abban a teológiai vitában, hogy a „krisztotipikus” (Krisztus-mintájú) vagy az „ekkleziotipikus” (egyházmintájú) mariológia a megfelelőbb-e (vö. SEMMELROTH 1966, 327. o.). Az előbbi megközelítés Máriát elsődlegesen Krisztus oldalán látja, mint aki Fia segítőjeként aktívan közreműködött a megváltás művében, egyéni kegyelmi kiváltságait hangsúlyozza, s ennek megfelelően tekinti az egyházhoz való viszonyát is. Az utóbbi értelmezés Máriát elsősorban az egyházhoz rendeli, mint a megváltott, kegyelemben részesített és hívő embert, mint az egyház legkiválóbb tagját és egyben mintáját. A zsinati mariológia ekkleziológiai kontextusba állítása nem jelentette ugyan az ekkleziotipikus megközelítés melletti döntést, de minden bizonnyal kiegyensúlyozta azokat az egyoldalúságokat, melyek korábban a krisztotipikus látószögből adódhattak. A mariológiai fejezet címe is jól mutatja, hogy a zsinati tanítás egyensúlytartásra törekszik, amikor Máriának az alakját egyszerre igyekszik szemlélni a Krisztushoz és az egyházhoz való viszonyában, Krisztus és az egyház misztériumában.

A zsinati mariológia az „ad fontes” programjának szellemében biblikus megalapozásra törekszik, és szemléletmódja hangsúlyozottan üdvtörténeti. A patrisztikus tradíció feledésbe ment vagy peremre szorult elemeit igyekszik újra feleleveníteni, tekintettel van az ökumenikus párbeszédre, s mindezen szempontok figyelembe vételével fogalmazza meg a katolikus Mária-tisztelet alapelveit. A zsinaton szakértőként működő Joseph Ratzinger így nyilatkozott még a zsinati időszak alatt a *Lumen gentium* (LG) mariológiájáról: „A zsinat törekvései természetesen nem irányulhattak arra, hogy a Mária-tisztelet lassan, de biztosan leépüljön, és egyre inkább a protestantizmushoz váljék hasonlóvá. A törekvés sokkal inkább arra irányult, hogy a különvált testvérek szavát meghalljuk, és ezt a tiszteletet megszabadítsuk a Szentírástól idegen spekulatív teológiától, s egyszersmind józanul és határozottan bibliai alapokra helyezzük.” (RATZINGER 1964, 30. o. Idézi: TAMÁS 2006, 507. o.) A spekulatív teológián Ratzinger valószínűleg azt a típusú mariológiát érti, amely az arisztotelészi négyes oksági séma szerint törekszik rendszerbe foglalni tanítását, vagy teológiai levezetések láncolatának végeredményeként igyekszik igazolni a mariológiai dogmákat.⁵ Az ilyen típusú teológiai következtetések egyfelől azt a benyomást kelthetik, hogy Isten szabad, üdvtörténeti cselekvése előzetes

⁴ A zsinat 3. ülészakán Roy érsek az LG VIII. fejezetéhez fűzött hivatalos, bevezető magyarázatában hangsúlyozta, hogy a mariológiai szöveg egyháztani beépítésének oka az a belső kapcsolat, amely Máriát az egyház titkával összeköti, mely titok a zsinat középponti témája. Azt is világossá tette beszédében az érsek, hogy az egyháztani kontextus megválasztása nem jelenti azt, hogy az ekkleziotipikus megközelítés lehetne az egyetlen érvényes a mariológiában, hiszen Máriának a megtestesült Ige misztériumában betöltött szerepe alapján a mariológia meghaladja az egyháztani traktátus kereteit („expositio mariologica tractationem De Ecclesia excedit”). Vö. *Acta synodalia*, 435–438. o. DE FIORES 1996, 241. o.

⁵ A spekulatív következtetésekre példa lehet Eadmer († 1124) érvelése Mária szeplőtelen fogantatása mellett, mely szerint Máriával a mindenható Isten meg tudta tenni (*potuit*), hogy mentesítse őt az áteredő büntől; illeti is (*dequit*), hogy ezt megtegye Mária istenanyai hivatására tekintettel; tehát meg is tette (*fecit*), amikor eleve megóvta őt az áteredő büntől. Eadmer a *De conceptione sanctae Mariae* című munkájában fejtette ki a megfelelően alapuló érvelését (PL 159,301–318). Az első, önálló, a címében is ezt a kifejezést használó mariológiai traktátust a szicíliai teológus, Placido Nigido írta *Summa sacrae Mariologiae* címmel, mely 1602-ben jelent meg Palermóban.

premisszákból levezethető, majd hogyan nem logikailag szükségszerű. Másfelől a spekulatív teológia Isten üdvtörténeti-kegyelmi cselekvését Máriával túlságosan is egyéni kiváltságok adományozásaként fogta fel. E privilégiumteológiai szemléletmód könnyen elhomályosíthatja azt a tényt, hogy Mária üdvtörténeti küldetéséhez minden kegyelmi ajándékot mások javára kap. Ráadásul a „privilégium” szó, ha nem szabad kegyből juttatott kiváltsággként, hanem előjogként értik, azt a teljes félreértést is sugallhatja, hogy Mária bármiféle előjoga vagy előzetes érdeme alapján részesülne különleges kegyelmi ajándékokban. A zsinati szöveg mindenesetre kerüli a spekulatív következtetéseket, és a „privilégium” kifejezés alkalmazását a minimálisra csökkenti. A spekulatív levezetések helyett az üdvtörténeti szemléletmód távlatával találkozunk a LG VIII. mariológiai fejezetében ugyanúgy, mint az egyháztani dokumentum teljes szövegében.

Az üdvtörténeti látószög érvényesítése alapvetően annak számbavételét jelenti, hogy Máriának mi a helye Isten üdvgyondozásában. Ez két egymással szorosan összefüggő feladat elvégzését igényli. Egyfelől, Isten tettekben, szavakban, s végül a megtestesült Igében az ember üdvösségére adott kinyilatkoztatása történetiségének, időbeli kibontakozásának és szabadságának a komolyan vételét. Ennek megfelelően a zsinati szöveg a bibliai ta-

núságtételeket Mária alakjáról és szerepéről az üdvösség történetében az oikonomia és a Szentírás könyveinek kánoni rendje szerint értelmezi. Az értelmezés gondolati íve az Ószövetségből indul: a protoevangélium messiási ígéretétől (Ter 3,15), az izajási⁶ Emmanuel-jövendölésen keresztül (Iz 7,14; vö. Mik 5,2–4 és Mt 1,22–23) a Jahve aláztos szegényeiről és a Sion leányáról szóló szakaszokig érkezik el. A zsinati értelmezés szerint: „Ezek az ősi iratok, ahogyan az Egyházban olvassák és a további teljes kinyilatkoztatás világánál értelmezik őket, egyre

Ismeretlen német mester: *Pieta*. 15. század eleje

⁶ A bibliai nevek, teológiai szakkifejezések tekintetében meghagytuk a szerző által használt római katolikus szóhasználatot. – *A szerk.*

nagyobb fényt árasztanak az asszony: a Megváltó édesanyja alakjára.” (LG 55) Nemcsak Krisztus eljövételének Isten általi előkészítéséről tanúskodnak, hanem ezzel összefüggésben a Messiás anyjának üdvtörténeti szerepéről is fokozódó világossággal beszélnek. A zsinati bibliaértelmezés itt nyilvánvalóan túlnyúlik a történeti-kritikai exegézis módszertani keretein. Az ószövetségi szövegek értelmezésénél szem előtt tartja a teljes szentírási kánont. A krisztusi kinyilatkoztatás teljessége felől, mint többé-kevésbé világos-homályos prófétaí jövendöléseket olvassa azokat. A 2. századtól folyamatos hagyományt követve krisztológiai-mariológiai összefüggésben használja a tipologikus exegézis olvasási módját, így Máriaiban pillantja meg az új Évát, az első asszony antitípusát az üdvösség történetében (LG 56; 63). Ez után az újszövetségi könyvek tanúságtételét követve a zsinati szöveg végigelmélkedí Mária szerepét Jézus Krisztus megváltói művének szolgálatában, az üdvtörténeti események időbeli rendje szerint az angyali üdvözlettel kezdve, Jézus gyermekkorán és nyilvános működésén keresztül egészen a keresztségig, és a Szentlélek kiáradását váró apostoli egyház imájáig (ApCsel 1,14). E bibliai szövegek értelmezésébe szövi bele a mariológiai dogmák tartalmát. Hangneméből hiányzik minden apologetikus vagy vitatkozó felhang. Egyszerű, nyugodt, elbeszélő és kifejtő szövegről van szó.

Az üdvtörténeti látószög alkalmazása a *Lumen gentium* VIII. fejezetében azt is jelenti, hogy a zsinati szöveg nemcsak az üdvtörténeti események időbeli sorrendjében helyezi el Máriát, hanem az üdvösség megvalósulásának a belső összefüggésrendjében is megkeresi és értékeli helyét. Amint a *Lumen gentium* első fejezete az egyház titkáról úgy kezd beszélni, hogy elhelyezi azt az üdvösség isteni titkának legtagabb szentháromságos összefüggésében, az Atya örök és egyetemes üdvözítő tervében, mely Krisztus megváltói és a Szentlélek megszentelő műve által valósul meg a történelemben és folytatódik az idők végezetéig az egyházban (LG 2–4), úgy Mária alakját is elsőként ebbe a legátfogóbb összefüggésbe állítja. A világ üdvözítésének atyai tervét a Szentlélek erejéből, a Szűz Máriától megtestesülő Fiú viszi végbe. Az üdvösségnek ez az isteni titka (LG 52: *salutis divinum mysterium*) tárul fel és folytatódik az egyházban, melyben a tagok Krisztussal, a Fővel és összes szentjeivel, élükön a boldogságos Szűz Máriával közösségben vannak. Az üdvösség misztériumának ezek a sarokpontjai jelölik ki Mária helyét az üdvösség rendjében, a Szentháromság egy Istenhez és az egyházhoz való viszonyát. Ő az isteni Megváltó édesanyja, aki hittel szívébe és testébe fogadta az Igét és világra hozta az Életet, aki neki is Megváltója; ő a Szentlélek szentélye és az Atya kiváltképpen is szeretett leánya. Ezért ő az egyház egészen kiemelkedő és páratlan tagja, hitünk és szeretetünk példaképe, aki dicséretünkre méltó (LG 53). Az üdvösség rendjében elhelyezni Mária alakját azt is jelenti, hogy – amint a *Lumen gentium* mariológiai fejezetének címe fogalmaz – Krisztus és az egyház misztériumában szemléljük őt. Ez a hermeneutikai alapelv, amely szerint az egyház és a teológia „az emberré lett Igének a világosságában” (LG 65) tekint Máriára, nemcsak annak veszi elejét, hogy a mariológia elszigetelt traktátus legyen, hanem megadja azt a helyes látószöveget, mely segít elkerülni mindenféle aránytévesztést, mind a felnagyító túlzásokat, mind a lekicsinyítő alábecsüléseket Mária alakjával kapcsolatban. A krisztológiai-üdvtörténeti látószög – nyelvtani hasonlaltal élve – egyfelől azt jelenti, hogy a mariológia kijelentéseiben a főmondat mindig krisztológiai és a mellékmondat mariológiai. Ezt a sorrendet soha nem szabad fölcserélni. Másfelől azonban azt is jelenti, hogy a mariológiai mellékmondat nélkül hiányos lenne a megkezdett krisztológiai főmondat. Éppen annak köszönhetően, hogy a Megváltó édesanyja lényegileg és elszakíthatatlanul hozzátartozik és kegyelmileg hozzáformált a Megváltó Krisztus misztériumához, az üdvösség krisztusi művéhez, mely már a megtestesüléssel kezdetét veszi, Mária „oly benső helyet foglal el az üdvösség történetében, hogy valamiképpen egyesíti és visszatükrözi magában a hit legfőbb tételeit” (LG 65) – fogalmaz a *Lumen gentium*. Mária az üdvösség történetében nem középpont. A középpont Krisztus. Mária helye a középponttól elszakíthatatlan, benső jelenlét. Létének minden dimenziójában Krisztusra, Fia megváltói

művére és egyházára mutat. Istenszüllői (*theotokosz*) címe arra utal, hogy Fia személy szerint az örök Isten-Igével. Szűzi anyasága Fiának istenemberi alkatát jelzi, Jézus Krisztus valóságos istenségét és valóságos emberségét. Szeplőtelen fogantatása Krisztus megelőző megváltó kegyelmének csodálatos hatékonyságát hirdeti és a krédóban szentnek megvallott egyház maradéktalan szentségének hordozójává teszi. Test szerinti megdicsőítése a krisztusi megváltás teljességére eljutását jelzi, mely felé az egyház többi tagja is tart. Mivel önmagában valamiképpen tükrözi a krisztusi üdvösség és a hit titkait, ezért a zsinat tanítása szerint „az ő dicsérete és tisztelete hatékonyan hívja Fiához, Fiának áldozatához és az Atya szeretetéhez a hívőket” (LG 65). Ebben az értelemben lehet helytálló a „per Mariam ad Iesum” mondás, amely a zsinati tanítás szerint kiegészítője és következménye a „Maria in mysterio Christi” hermeneutikai alapelvnek.

Mária viszonyulását Krisztushoz és az egyházhoz sokrétű kapcsolatrendszerként ábrázolja a zsinat. Fiához és annak megváltói művéhez való viszonya az Isten üdvözítő akaratába szabadon beleegyező és a hitben engedelmesen vállalt anyaságában gyökerezik, melyre Isten a megtestesülés örök elhatározásával együtt öröktől fogva kiválasztotta és kegyelmileg alkalmassá tette (LG 56; 61). Az angyali üdvözlés lukácsi szövegét kommentálva így fogalmaz a zsinati tanítás: „Így Mária, Ádám leánya az isteni ígére igent mondva Jézus anyja lett. Isten üdvözítő akaratát egész szívvel, semmilyen büntől nem késleltetve ölelte át, és az Úr szolgálójaként egészen odaadta magát Fia személyének és művének, hogy a mindenható Isten kegyelméből, Fiának alárendelve és vele együtt (sub Ipso et cum Ipso) szolgálja a megváltás misztériumát” (LG 56). Mária anyasága tehát nem pusztán test és vér szerinti köteléket jelentő anyaság, hanem azt a boldog, lelki anyaságot is magában foglalja, melyet Jézus azokról állít, akik Isten ígését hallgatják és megtartják (Mk 3,35; Lk 11,27–28). Mária anyaságának egyedülálló sajátossága, hogy anyai hivatására igent mondva szabadon és hittel pontosan azt vállalja, hogy az Üdvözítő édesanyja legyen, s ezzel máris páratlan módon szolgálja az üdvözítés isteni művét, Fiának megváltói küldetését, amely a megtestesüléssel veszi kezdetét. A Megváltó édesanyjának, Máriának a Megváltó Fiához, Jézushoz és megváltói művéhez való viszonyát a zsinati szöveg a következő kifejezésekkel jelöli: teljes odaadás Jézus személyének és művének (LG 56: operi et personae sui totaliter devovit), a megváltás szolgálata Jézusnak alárendelve és vele együtt (LG 56: sub Ipso et cum Ipso mysterio redemptionis inseruiens), együttműködés (LG 56: humanae salutis cooperans; LG 61: cooperata est), közbenjáró kérés Jézusnál (LG 58: intercessio: Jn 2,1–11), a Fiával való egységet hűségesen megőrizte a hit zarándokútján (LG 58: in peregrinatione fidei processit, suamque unionem cum Filio fideliter sustinuit), nagylelkű társ (LG 61: generosa socia), együtt-szenvedés a kereszten haldokló Fiával (LG 61: in cruce morienti compatiens), anyai érzelmeivel csatlakozás Fiának áldozatához és beleegyezés abba (LG 58: cum Unigenito suo condoluit et sacrificio Eius se materno animo sociavit, victimae de se genitae immolationi amanter consentiens). A zsinati tanítás tudatosan kerülte a „társmegváltó” kifejezés használatát, ami elhomályosíthatta volna azt a hitigazságot, hogy az egész emberi nemnek egyetlen Megváltója van, Jézus Krisztus. A „nagylelkű társ” és az „együttműködött” szavakat azonban alkalmazza Máriára, amelyekkel azt akarja kifejezni, hogy az üdvözítés isteni művének megvalósításához, melynek kezdete az Ige megtestesülése, Isten valóban igénybe vette Mária szabad beleegyezését, hitbéli döntését és engedelmisségét. Mária nem élettelen eszköz Isten kezében, hanem önmagát szabadon és teljes szívvel Isten rendelkezésére bocsátja, s erre Krisztus megváltói kegyelmében való előzetes és páratlan részesedése teszi képessé. Együttműködése a bibliai szövetségteológiának megfelelően mindig is Istentől/Krisztustól függő és neki alárendelt jellegű együttműködés. A „nagylelkű társ” (generosa socia) kifejezést is ebben az értelemben használja a szöveg, amikor az Éva-Mária ősi patrisztikus tipológia alapján a „segítőtárs” szót analóg módon Éváról átviszi Máriára, mint az új Ádám mellett álló új Évára. Az átvitelnek természetesen

megvannak a határai, melyeket a zsinati tanítás is figyelembe vesz, hiszen Éva segítségével Ádám számára más természetű, mint Mária alárendelt együttműködése Krisztussal a megváltás szolgálatában. Itt is érvényes, hogy a Krisztus-misztérium valóságának kell kijelölnie a tipológia határait, és nem az ószövetségi szövegnek kell előírnia az analógia alkalmazásának a módját.⁷

A boldogságos Szűz Mária és az egyház kapcsolatát a zsinati szöveg két szempontból tárgyalja. Először Mária viszonyát taglalja az egyházhoz („A Boldogságos Szűz és az egyház”: LG 60–65), majd azt fejtegeti, hogy az egyház miként viszonyul Máriához, amikor tisztelettel fordul feléje („A Boldogságos Szűz tisztelete az egyházban”: LG 66–67) (vö. SEMMELROTH 1966, 336. o.). Végül a záró részben eszkatologikus kitekintés következik, amely Máriára mint a biztos remény és vigasztalás jelére tekint Isten zarándokló népe számára (LG 68–69).

Máriának az egyházhoz való viszonyát illetően a *Lumen gentium* mariológiai fejezetének már a bevezetőjében elhangzik a tételmondat, mely szerint Máriát „mint az egyház egészen kiemelkedő és teljesen páratlan tagját (supereminens prorsusque singulare membrum Ecclesiae), másfelől az egyház hitének és szeretetének ősmintáját és példaképét” tiszteljük és köszöntjük (LG 53). Mária tehát tagja az egyháznak. Nem felette áll, hanem hozzá tartozik Jézus tanítványainak a közösségéhez, ahogy a Szentlélek pünkösdi kiadását váró apostolok között is ott találjuk őt, velük imádkozva Lukács leírása szerint (ApCsel 1,14; LG 59). Erről az alaptételről a későbbiekben sem feledkezik meg a zsinati szöveg. Ugyanakkor Mária az egyház egészen kiemelkedő és páratlan tagja. Az egyházhoz való viszonyának páratlanságát a zsinati tanítás két dologban jelöli meg: egyfelől Mária a kegyelem rendjében anyja a keresztényeknek, másfelől erényei révén példaképük és személyében az egyházi lét megvalósulásának ősképe. Mária lelki, kegyelmi anyasága a zsinati szóhasználatban rendkívül gazdag jelentésű fogalom. Jelöli Krisztus megváltói művét szolgáló hívő és engedelmes magatartásának egészét, mellyel az angyal szavára igent mondó beleegyezésétől kezdve különleges módon közreműködött az Üdvözítő munkájában, hogy a lelkek természetfeletti élete helyreálljon. Azért nevezhető ő anyánknak a kegyelem rendjében, mert az egyház tagjainak lelki-kegyelmi újjászületéséhez istenanyai hivatásának hívő elfogadásával hozzájárult (LG 53, 61). Máriának e kegyelmi anyasággal történő kifejezett krisztusi megbízatását olvassa ki a zsinat a keresztre feszített Jézus szavaiból (Jn 19,26), mellyel a Fiú a szeretett tanítványnak adja Máriát, hogy legyen az anyja (LG 58). Máriának ez a kegyelmi anyasága, azaz üdvös feladata, közbenjáró tevékenysége és szeretetteljes anyai gondoskodása Krisztus testvéreinek, az egyház tagjainak újjászületésében és felnevelésében, egészen a történelem végéig tart (LG 62). Ez Mária sajátos küldetése a szentek közösségében.

A zsinati tanítás fokozottan figyel arra, hogy Máriának az egyházhoz való anyai viszonyulásának az értelmezése ne kérdőjelezze meg vagy ne homályosítsa el azt a szentírási tanítást és hitigazságot, hogy Jézus Krisztus az egyetlen közvetítő Isten és ember között, s hogy ő az egyetlen és egyetlen Üdvözítője mindenkinek. Ennek érdekében a szöveg úgy tárgyalja a boldogságos Szűz viszonyát az egyházhoz, hogy három szakaszban

⁷ A Szent Jusztinoszra és Lyoni Irenaeusra visszamenő Éva–Mária-tipológia elsősorban annak kiemelésére szolgál, hogy míg Éva engedetlenségével a halált hozta az emberiségre, addig Mária hitbeli engedelmességével az Életet, a megváltó Krisztust ajándékozza a világnak, s így ő lesz az élők igazi anyja. Nem Mária az Élet, hanem a megváltó Krisztus az, akiben az isteni élet megjelent a világban, hogy mindenkinek életet adjon. Mivel azonban Istennek úgy tetszett, hogy a Megváltó valóságos emberként Mária anyasága és hitbeli engedelmessége révén lépjen a világba, s emberként üdvözítse a világot, ezért bizonyos értelemben Mária, akitől az Ige emberi természetét nyeri, az üdvösség okának (*causa salutis*) is nevezhető. Ha azonban kiragadjuk a zsinat által is idézett irenaeusi kifejezést (LG 56; Adv. Haer. III, 22, 4) az eredeti szövegkörnyezetből és a zsinati tanítás kontextusából, akkor csak félreírteni lehet. Mária „okszági” szerepe az üdvösség művében Isten tetszésén és szabad döntésén alapszik. Krisztusnak alárendelt, az ő megváltói kegyelme által működni képes, vele szabadon együttműködő okság ez.

is tisztázni törekszik azt a lényegi különbséget, amely Krisztus és Mária tevékenysége között van a megváltás kegyelmi rendjében az egyházra nézve. A zsinati tanítás először is határozottan megismétli az apostoli tanítást (1Tim 2,5–6), mely szerint egyetlen közvetítőnk van, Jézus Krisztus (LG 60). Semmilyen „teremtényt sohasem lehet egy sorba helyezni a megtestesült Igével, a Megváltóval” (LG 62), Máriát sem. Krisztus egyedülálló közvetítői tevékenysége Isten és ember között abban gyökerezik, hogy őbenne s csakis őbenne az isteni és az emberi természet személyi egységben van, így ő már létében közvetítő Isten és ember között, ő maga a közvetítés. Ezen a személyi egységből fakadó ontológiai közvetítésen nyugszik Krisztus megváltói közvetítő tevékenysége, ami szintén egyedülálló. Egyedül ő a Megváltó, az Üdvözítő, az Üdvösségszerző. Mária sem létében, sem tevékenységben nem áll Krisztussal egy szinten. Ő nem istenember és nem megváltó, ő nem üdvözítő és nem üdvösségszerző. Krisztus közvetítői mivolta és megváltó közvetítő tevékenysége páratlan. Máriának az üdvözítés krisztusi művében betöltött szerepe egészen más természetű. A zsinati szöveg ezt üdvös hatásnak (LG 60: salutaris influxus) és üdvös feladatnak (LG 62: salutiferum munus) nevezi, amely tartalmilag a kegyelmi anyaságnak felel meg. A zsinati tanítás így értelmezi ennek kapcsolatát Krisztus egyetlen megváltói közvetítésével: „Mária anyai feladata az emberekre vonatkozóan semmiképpen sem homályosítja el, nem is csökkenti Krisztusnak ezt az egyetlen közvetítését, hanem az erejét mutatja meg. A Boldogságos Szűz minden üdvös hatása az emberekre nem a dolog valami belső szükségszerűségéből származik, hanem az isteni tetszésből ered és Krisztus túlaradó érdemeiből fakad; Krisztus közvetítésén alapszik, teljesen tőle függ, és minden erejét belőle meríti. A hívőknek Krisztussal való közvetlen egyesülését semmiképpen sem akadályozza, hanem előmozdítja.” (LG 60) A zsinati értelmezés szerint: „...a Megváltó egyetlen közvetítése nem kirekeszti, hanem serkenti a teremtényeknél az egyetlen forrásból részesedő sokféle együttműködést.” (LG 62) Máriának az üdvös feladata és hatása is ilyen alárendelt együttműködés és részesedett tevékenység Krisztus egyetlen megváltói közvetítéséből. A zsinati felfogás szerint tehát Krisztus közvetítése egyszerre exkluzív és inkluzív. Ontológiai státuszát, istenemberi alkatát és végső forrástermészetét tekintve Krisztus közvetítése exkluzív. Ugyanakkor a megváltott embereket, közöttük egyedülálló módon Máriát, arra méltatja, hogy bevonja őket a megváltás krisztusi kegyelmének közvetítésébe, hogy ők maguk is előmozdítsák üdvös tevékenységükkel mások üdvözülését. Mária lelki, kegyelmi anyasága az egyház összes tagja felé ilyen természetű kegyelemkövetítés, tehát Krisztus megváltói közvetítésének az inkluzív oldalához kapcsolódik.⁸ A zsinati tanítás hangsúlyozza, hogy a liturgikus tradícióban használatos, Máriát megszólító címeket és neveket – mint amilyen a Szószóló (Advocata), a Segítő (Auxiliatrix), az Oltalmazó (Adiutrix) és a Közvetítő (Mediatrix) – ebben a teológiai távlatban kell értelmezni és alkalmazni. Mind Mária lelki anyaságának a körülírására szolgálnak. „Természetesen ezeket úgy kell érteni,

⁸ A zsinati szöveg (LG 62) a Krisztus egyetlen megváltói közvetítésétől függő, inkluzív kegyelemkövetítés megvilágítására említi a Krisztus papságából való részesedés két módját: a hívő népét és a felszentelt szolgákat. Mindkét esetben Krisztus egyetlen papságából való részesedésről van szó, de más-más módon. Sem a hívőknek a keresztségben gyökerező egyetemes, királyi papsága, sem a szolgálati papság részeseinek a felszentelésben elnyert papsága nem csorbítja vagy kérdőjelezi meg Krisztus egyetlen papságát. Mindkét esetben a krisztusi papság megjelenítéséről van szó, mindkettő ugyanabból a forrásból fakad, de más-más hatékonysággal és céllal. Mindehhez hozzátehetjük, hogy az egyházban nemcsak az igehirdetés és a szentségek a kegyelem- és üdvösségkövetítő eszközök, hanem bizonyos értelemben minden egyháztag arra hivatott, hogy Krisztus kegyelmének személyes közvetítője legyen tetteivel, imáival, küldetésének teljesítésével mások felé. Arra hivatott, hogy a Krisztustól kapott lelki ajándékokat megossza testvéreivel és embertársaival az egyház építésére. Mária kegyelemkövetítésének is ez a természete, de egyedülálló üdvörtörténi küldetése és lelki anyasága révén az egész egyház s benne minden megkeresztelt javára.

hogy semmit se vonjanak le Krisztusnak, az egyetlen Közvetítőnek a méltóságából és hatóerejéből, és ahhoz semmit se adjanak hozzá” – fogalmaz a konstitúció (LG 62).⁹

Mint fentebb említettük, Máriának az egyházhoz való viszonyát a lelki anyaság üdvös gyakorlása mellett az határozza meg, hogy ő példakép és ősminta az egyház számára. Mária erényei és életszentsége révén példakép minden keresztény számára a hitben, reményben, szeretetben élésre, a Krisztussal való teljes egységre jutásban, az emberek üdvösségének apostoli lelkületű szolgálatára (LG 63; 65). Ugyanakkor Mária szűzi anyaságával ősmintája, típusa (*typos*) az egyháznak. Az egyház is anya. „Az igehirdetéssel és a keresztséggel ugyanis új, halhatatlan életre szüli a Szentlélektől fogant és az Istenből született fiaikat. És szűz is az egyház: sértetlenül és tisztán megőrzi a Völegényének adott szavát, és Urának anyját követve, a Szentlélek erejével szűziesen őrzi meg a sértetlen hitet, a szilárd reményt, az őszinte szeretetet.” (LG 64) Máriában az egyház már elérkezett a teljes életszentségre. E legkiválóbb tagjában az egyház már valóban minden „rác és szeplő nélkül való” (Ef 5,27), aki egyszersmind képe és kezdete (*imago et initium*) az Isten kegyelméből eszkatologikus beteljesedésre jutó egyháznak (LG 68). A kijelentés, mely szerint Mária az egyház ősképe (*typos*), azt jelenti, hogy benne példaszerűen megvalósult már az a teljesen Krisztushoz formálódó magartatás- és létmód, amely az egyház közösségében és az egyház tagjaiban csak részlegesen és csíraszerűen van jelen. A tradíció kifejezésével élve Mária a szó teljes értelmé szerint „anima ecclesiastica”. A boldogságos Szűz egyházi ősképp mivoltának a felfedezése annak az egyházatyáktól – s részben már az újszövetségi szövegektől – elinduló teológiai reflexiónak a gyümölcse, amely az egyházra és a Máriára vonatkozó szentírási kifejezések és kijelentések két sorát – anyaság, szüzesség, jegyesség, szentség, szeplőtelenység, szolgálat, kiválasztottság, hitbeli ragaszkodás – összekötötte és egymásra vonatkoztatta. Így rajzolódott ki egyre erőteljesebb kontúrokkal Máriának az ősképi alakja, akiben már egészen megvalósult az egyházi létforma.

Ha Máriának az egyházhoz való viszonya a lelki anyaság, a példakép és az ősminta kifejezésekkel írható le, akkor az egyház Máriához való viszonyát a követés és segítségül hívás, a tisztelet és a szeretet magartatása kell hogy jellemezze. A zsinati tanítás az egyház Mária-tiszteletében annak a prófétai szónak a megvalósulását látja, amelyet maga Mária mond a *Magnificat*ájában: „*Íme, mostantól fogva boldognak hirdet minden nemzedék, mert nagyot tett velem a Hatalmas, és Szent az ő neve.*” (Lk 1,48; LG 66) A konstitúció kimondja, hogy az egyházban folytonosan jelen lévő tisztelet Mária iránt „teljesen egyedülálló (*singularis omnino*) ugyan, mégis lényege szerint különbözik az imádó tisztelettől (*essentialiter differt a cultu adorationis*), amelyet a megtestesült Igének, és ugyanúgy az Atyának és a Szentléleknek megadunk” (LG 66). A Mária iránti teljesen egyedülálló tisztelet megfelel Máriának mint istenszülőnek, az üdvösség isteni oikonomiájában betöltött páratlan szerepének. Ez a kiemelkedő tisztelet (*cultus hyperduliae*) azonban lényegileg más, mint a hódoló imádás (*cultus laetiae*), amely kizárólag isteni személyt illet. A zsinat felfogása szerint az igazhitűség és józan tanítás szerinti helyes Mária-tisztelet nem akadály, hanem elősegítője a Szentháromság iránti hódoló imádatnak. „Azzal ugyanis, hogy az Anya tiszteletben részesül, növekszik az emberekben a Fiú ismerete, szeretete, dicsőítése, és a parancsait is jobban megtartják. Hiszen a Fiúért van minden (vö. Kol 1,16–16), és az örök Atyának »tetszéséből benne lakik az egész teljesség« (Kol 1,19).” (LG 66) A konstitúció lelkipásztori útmutatásai a Mária-tiszteletről a helyes egyensúly megtalálására ösztönöznek kettős

⁹ A zsinati atyák különösen a „mediatrix” cím használatával kapcsolatban képviseltek eltérő, sőt ellentétes álláspontokat. A püspökök egy része minden áron kerülni akarta a kifejezés használatát a félreérthetősége miatt. Egy másik csoport egyenesen azzal az igénnyel lépett fel, hogy a zsinat mondja ki hivatalos tanításként, hogy Mária minden kegyelmek közvetítője. Hosszú viták után alakult ki az a közvetítő megoldási javaslat, melynek eredménye a végső szövegváltozat. Mint láttuk, ez elsődlegesen Mária lelki anyaságának, azaz a Krisztustól függő, neki alárendelt és a krisztusi megváltásból eredő üdvös hatásának a valóságát tanítja. A konstitúció nem írja elő, de nem is utasítja el az egyház ősi imagyakorlatában meggyökeresedett Mária-invokációk alkalmazását, így a „mediatrix” kifejezés használatát sem, hanem megadja a hagyományos megszólítások helyes értelmezését, köztük a „mediatrix” elnevezését is. Vö. SEMMELROTH 1966, 336. o.

vonatkozásban is. Egyfelől óva intenek a hamis túlzásoktól és a megtévesztésre alkalmas kifejezési formáktól, de ugyanakkor az indokolatlan szűkkeblűségtől is az istenszülő páratlan méltóságának szemlélésében. Másfelől, szorgalmazzák a hitbeli ismeret és az érzelmi hangoltság egyensúlyának a megteremtését (LG 67) tudván arról, hogy a Mária-tisztelet formái koronként, valamint a hívők érzésvilágának és lelki alkatának megfelelően változhatnak.

A zsinati tanítás nyomán és a római liturgia megújításának kontextusában aztán VI. Pál pápa a *Marialis cultus* kezdetű apostoli buzdításában adott értékes szempontokat a katolikus Mária-tiszteletre vonatkozóan.¹⁰ A pápai megnyilatkozás hangsúlyozza, hogy a Mária-tisztelet lényegi eleme a szentháromságtani, krisztológiai és egyháztani irányultság, melyet a konkrét áhítatgyakorlatoknak megfelelően ki kell fejezniük. A pápa arra buzdít, hogy a Mária-tisztelet magánimádságai és áhítatgyakorlatok a Szentírásból merítsenek, az egyház hivatalos liturgiájának szellemiségéhez igazodjanak, vegyék figyelembe az egyház ökumenikus elköteleződését, kerüljék a hamis túlzásokat, és mindig tartsák szem előtt, hogy a „Boldogságos Szűz Mária tiszteletének végső célja, hogy Isten megdicsőíttessék, és a keresztények ösztönzést nyerjenek az Ő akaratával teljesen összhangban álló életre”.¹¹

Hivatkozott művek

- A II. Vatikáni Zsinat tanítása. A zsinati döntések magyarázata és okmányai.* Szerk. Cserháti József – Fábrián Árpád. Szent István Társulat, Budapest, 1986.
- Acta synodalia.* III/3. köt. Città del Vaticano, 1976.
- Concilii Oecumenici Vaticani II. Constitutiones – decreta – declarationes.* Florentino Romita, Romae, 1967.
- DE FIORES, Stefano: Maria in der Geschichte und Frömmigkeit. In: *Handbuch der Marienkunde.* 1. köt. Szerk. Beinert, Wolfgang – Petri, Heinrich. Pustet, Regensburg, 1996.
- EV = *Enchiridion Vaticanum.* 5. köt. Bologna, 1979.
- PAULUS VI.: Adhortatio apostolica Marialis cultus de beatae Mariae virginis cultu recte instituendo et augendo. *Acta Apostolicae Sedis,* 66. évf. (1974) 113–168. o.
- PHILIPS, Gérard: Die Geschichte der dogmatischen Konstitution über die Kirche Lumen gentium. In: *Lexikon für Theologie und Kirche. Das Zweite Vatikanische Konzil, Dokumente und Kommentare.* 1. köt. Herder, Freiburg–Basel–Wien, 1966.
- RATZINGER, Joseph: *Vaticanum II. Ergebnisse und probleme. Dritte Konzilsperiode.* Köln, 1964.
- SEMMLROTH, Otto: Kommentar zum Achten Kapitel. In: *Lexikon für Theologie und Kirche. Das Zweite Vatikanische Konzil, Dokumente und Kommentare.* 1. köt. Herder, Freiburg–Basel–Wien, 1966.
- SÖLL, Georg: Mariologie. In: *Handbuch der Dogmengeschichte.* III/4. köt. Szerk. Schmaus, Michael – Grillmeier, Alois – Scheffczyk, Leo – Seybold, Michel. Herder, Freiburg–Basel–Wien, 1978.
- TAMÁS Roland: A Lumen gentium mariológiája. *Vigilia,* 71. évf. (2006) 7. sz. 507. o.

¹⁰ PAULUS VI. 1974, 113–168. o. A pápai buzdítás később megjelent az *Enchiridion Vaticanum* (EV) 5. kötetében. Mi ez utóbbi szövegkiadásra hivatkozunk.

¹¹ EV 5: 70. o.

Puskás Attila római katolikus pap, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Hittudományi Karán a dogmatika tanszék vezetője, egyetemi tanár. A Pázmány Péter Katolikus Hittudományi Akadémián doktorált teológiából és a római Gergely Egyetemen filozófiából. Kutatási területe: Hans Urs von Balthasar és Karl Rahner teológiája, teremtéstéológia, teológiai és filozófiai határkérdések.

Reuss
András

Mária a mai evangélikus teológiában

Az evangélikus teológia és az evangélikus keresztyén ember nem azért foglalkozik Máriával, mert a római katolikusok és a keleti keresztyénség is ezt teszi. Nem azért, mert ők úgy foglalkoznak vele, ahogyan. Egyetlen oka, kényszerítő oka a Máriával való foglalkozásunknak csak az lehet, hogy az evangéliumok szerint a Megváltó Jézus Krisztus anyja a názareti Mária volt.

Mária evangélikus is

Máriával tehát Jézus Krisztus miatt kell foglalkoznunk. Így tettek az evangélisták, de ez a szándék vezette azokat a zsinati atyákat is, akik a 431-ben Efezusban tartott zsinaton Máriát istenszülőnek, theotokosznak, majd a 649-ben első lateráni zsinaton örökké szűznek vallották (DH 2004, 250., 503. o.). Úgy véljük, hogy ezeket a dogmatikai állításokat nem szabad önmagukban értelmezni, hanem csak az Isten Fiával, az örök Igével összefüggésben: „*Az Ige testté lett*” (Jn 1,14). Mária említése Jézus valóságos emberségére utal. Testet öltött, emberré lett. Valóságos, test és vér emberré. Valóban egy lett közülünk. Egy velünk. Hiszen földi anyától lett.

Máriáról beszélni gyönyörű feladat, mert olyan bibliai alak, akinek egészen sajátos része, kitüntetett szerepe van az üdvösségtörténetben. Nehézsége pedig abban áll, hogy Mária – aki anyai mivoltából következően páratlan módon volt jelen az inkarnációnál, a tanító és gyógyító Jézus mellett, keresztye közelében, a feltámadásnál és az első pünkösdkor – a legközelebbi tanítványaihoz képest másképpen és mélyebben élhette át az eseményeket. Mária személye ezért Krisztus személyének isteni titkához kapcsolódik. A nehézséget csak fokozza, hogy Mária a felekezeti viták egyik klasszikus témája. Annyira vitatéma, hogy a mariológia, amint 1992-ben Békés Gellért megállapította (BÉKÉS 1993, 246. o.), a hivatalos ökumenikus dialógusokban – egyetlen kivételtől eltekintve – még nem volt napirenden sem multilaterális, sem bilaterális párbeszédben.¹ Az evangélikus–római katolikus párbeszéd folyamán is csak azt foglalták írásba, hogy a két újkori Mária-dogmával nem foglalkoztak. Ez tehát a nyitott kérdések és megoldatlan problémák közé tartozik.² Miközben a római katolikus egyházban a mariológia gazdagon burjánzott (burjánzik), megáll az a római kritika, hogy a „protestáns teológusok általában idegenkednek a Mária-témától, és ha mégis foglalkoznak mariológiai kérdéssel, az szinte csak a kritika hangján történik” (BÉKÉS 1993, 246. o.). A

¹ A kivétel az a közös anglikán–római katolikus dokumentum, amelyben az egyház tanítói tekintélye kapcsán egy szakaszt szenteltek a kérdésnek. Az 1981-ben kiadott záró jelentés (Windsor) szerint a két egyház messzemenően egyetért Krisztus páratlan és egyetlen közbenjáró voltában, de az anglikánok nem gondolják, hogy az 1854-es és az 1950-es Mária-dogmáknak megfelelő bibliai alapjuk lenne. Vö. WINDSOR 1981, in: DÜW 1: 187. o.

² Alle unter einem Christus, in: DWÜ 1: 327. o. Töprenghetünk, hogy a halogatásnak a kérdés nehézsége volt-e az oka, vagy az, hogy nem tartották elsődleges fontosságúnak.

dolog azonban mégsem ilyen egyszerű, mert miközben megosztja a keresztyénséget a Mária-tisztelet és a Máriáról szóló tanítás különbözősége, össze is köt a bibliai Mária alakja, akire mindannyian tisztelettel tekintünk. Ezért mi sem kerülhetjük ki, hogy ne fogalmazzuk meg, mit jelent Mária, a Megváltó anyja az evangélikusok számára. Sem az a régi szereposztás, amikor az evangélikus mariológia a kritikában merült ki, sem Mária személyének elhanyagolása a római túlbujánzás láttán nem lehet megfelelő hozzáállás Mária személyével kapcsolatban. Olyan saját hozzájárulás szükséges, amely bibliai hűségről, hitvallókészségről és ökumenikus elkötelezettségről is tanúskodik.

A viszonyítási alap

Bár témánkat behatárolja, hogy a mai evangélikus teológiát kell szem előtt tartani, és az egész konferencia témája Magyarországhoz köt, viszonyítási pontnak Luther *Magnificat*ját kívánom tekinteni, bár a reformátor igen sok prédikációjában szól Máriáról a keresztyén élet, a hit és az alázat példaképeként.³ A *Magnificat* magyarázata több okból tűnik jó kiindulásnak. Szinte minden evangélikus Mária-tanulmány foglalkozik vele. Nem véletlenül, mert egyetértünk abban, hogy amint Szabó József (1902–1987) püspök fogalmazott, Luther *Magnificat*ja tartalmazza „a legszebb, biblikus Mária-tant is”.⁴ Állítása mellett szól, hogy nem evangélikus szerzők közül is számosan figyelembe veszik. Főként pedig nem jellemzi ezt az írást az imént kifogásolt kritikai hang. Éppen ellenkezőleg – a mai evangélikus fül számára szokatlan módon – Luther igen bensőségesen szól Máriáról, ami kitűnik a nevekől, amelyekkel őt illeti: „a magasztos Szűz Mária”,⁵ „a Szent Szűz”,⁶ „Krisztus szelíd anyja”,⁷ „a Szűz”,⁸ „Isten anyja”,⁹ „a tiszta, igaz Szűz”,¹⁰ „tisztá Szűz”,¹¹ „ó, boldog Szűz, Isten anyja”,¹² „boldog Szűz”,¹³ „ó, boldog Szűz Mária”.¹⁴ Az ógyházi dogmát nem idézi, de visszaadja annak lényegét, amikor így ír: „A mennyei Atyától van gyermeke, ezért mindenek felett áll.”¹⁵ Ugyanakkor egyértelműen megfogalmazza Luther a mariológia mértékét is: „Ha túl sokat tulajdonítanak neki [Máriának], akkor [Isten] kegyelme fizetséggé, jutalomná lenne, de Isten kegyelme, dicsérete és tisztelete nem csorbulhat. Inkább Máriát rövidítsük meg, mint Isten kegyelmét. Máriát úgysem kisebbíthetjük túlságosan, hisz ő is a semmiből teremtett, mint minden teremtmény. Isten kegyelmét nagyon könnyen megrövidíthetjük, ami igen veszélyes dolog. Ezzel Máriának sem teszünk kedvére. Mária megszólításakor sem árt mértéket tartani. Jogosan nevezik ugyan az Ég Királynőjének, de ne túlozzunk, ne csináljunk belőle bálványt, istennőt, aki adni vagy segíteni tud, s akihez könyörgünk és menekülünk, mint Istenhez. Nem ő, hanem egyedül Isten ad mindent, amiről még ezután szólok.”¹⁶

³ Nyolcvan prédikációról tud BÉKÉS 1993, 248. o.

⁴ SZABÓ 2005, 287. o. (= 1954, 399. o.).

⁵ LVM 5: 211. o. WA 7: 546.

⁶ Uo.

⁷ LVM 5: 213. o. WA 7: 548.

⁸ LVM 5: 214. o. WA 7: 549.

⁹ LVM 5: 222., 234., 236. o. WA 7: 558., 572., 574.

¹⁰ LVM 5: 223. o. WA 7: 560.

¹¹ LVM 5: 224. o. WA 7: 561.

¹² LVM 5: 231. o. 232; WA 7: 568–569.

¹³ LVM 5: 232., 234. o. WA 7: 569. 572.

¹⁴ LVM 5: 233. o. WA 7: 570.

¹⁵ LVM 5: 234. o. WA 7: 572.

¹⁶ Luther: *Magnificat*, LVM 5: 235. o. WA 7: 573–574.

A Mária-tisztelet mértékét így fogalmazta meg az evangélikus Gottfried Maron (1928–2010), aki szerint „1. A mariológiát nem lehet a teológia önálló részének tekinteni, mivel Mária jelentősége nem benne magában van, hanem a Fiára való vonatkozásában. 2. Máriának jelentős helye van az egyházi igehirdetésben. Máriáról szólva dicsőrnünk kell Istennek Jézus által végbevitt üdvözítő tettét. 3. A teológiai kritika nem lehet merőben negatív.¹⁷ A németországi evangélikusok négy evangéliumi alapelv figyelembevételét javasolták: 1. a keresztyén imádságnak nem Máriára, hanem a Szentháromságra kell irányulnia; 2. hűségesen ragaszkodni kell az „egyedül Krisztus” elvhez, amiből az következik, hogy Máriának nincs üdvözítő jelentősége; 3. Mária minden keresztyén példaképe, mert engedelmeskedett az őt megszólító Isten szavára; 4. Mária a hit példaképe, és, mint Krisztus minden hívő tanúja, ő is jele az üdvözítő isteni irgalom megvalósulásának. Vagyis: „Mária szerepe megvilágosító, de nem normatív; érthetővé teszi, de nem alapozza meg a keresztyén egzisztenciát.”¹⁸

Az evangélikus Mária-kép

A magyarországi evangélikus Mária-kegyességet azzal lehetne jellemezni – és ez még az evangélikus énekeskönyvet ismerőknek is újdonságként hathat –, hogy énekeskönyvünk tizenöt éneke említi valamilyen néven,¹⁹ számos éneünkben szerepel anonim módon, tehát Jézus születését, jászolágyát, befogadását vagy be nem fogadását, bepólyálást stb. említve az anya megnevezése nélkül. Az imádságos részben egyetlen imádság említi három embert név szerint,²⁰ de különben egyetlen más embert sem. Mária neve még az adventi és karácsonyi imádságokban sem fordul elő. A reformatori hitvallások alapján nem kellene ennek így lennie.²¹ Túrmezei Erzsébet (1912–2000) – Szabó József püspök ösztönzésére – Mária személyével kapcsolatos valamennyi bibliai hely feldolgozásával szonettsorozatot írt, amely 1959–1960 fordulóján folytatásokban jelent meg.²² Az evangélikusok számos területen, elsősorban Skandináviában, de itt-ott Németországban is, sőt még Amerikában is meghagyták és tartják a Mária-ünnepeket, legalábbis azok egy részét, és – mivel elutasították a képrombolókat – megtartották a Mária-szobrokat és képeket a templomokban. Hasonlót alig-alig lehet mondani a magyarországi lutheranizmusról, aminek az oka azonban például az, hogy hazánkban nagy

¹⁷ A katolikus *Concilium* folyóirat 1983-ban megjelent cikkét ismerteti röviden BÉKÉS 1993, 252. o.

¹⁸ A VELKD 1982-es dokumentumát idézi BÉKÉS 1993, 249. o.

¹⁹ EÉ 1982: 132,1; 152,3; 154,3; 157,2; 164,5; 167,1; 179,2; 190,1; 199,2; 206,4; 247,2; 363,1; 371,1; 547,1; 548,3. Ez az *Evangélikus énekeskönyv* már tartalmazza a *Magnificat* énekelhető (kottás) szövegét. Az előadás elhangzása utáni hozzászólásában Deméné Smidéliusz Katalin hívta fel a figyelmet arra, hogy a 304,1 szövegből a szerkesztők törölték Mária nevét, ami az énekeskönyv 1955-ös kiadásában még benne volt (762,1).

²⁰ A dél-indiai Gananabaranam nagypénteki imádságában, hogy bűnbánók legyünk, mint Péter, nem elbizakodottak és gögősek mint Kajafás, és ne féljünk, mint Pilátus, az igazság mellé állni. EÉ 1982, 711.

²¹ Az *Apostoli* és a *Nicea-konstantinápolyi hitvalláson* túl, reformatori hitvallásaink minden vita és megjegyzés nélkül elfogadják, illetve megismétlik az ógyházi dogmákat: „az Ige, azaz Isten Fia, a boldogságos Szűz Mária méhében magára vette az emberi természetet;” (*Ágostai hitvallás* 3,1); „férfiú nélkül a Szentlélektől fogantatott és a szeplőtelen, szent Szűz Máriától született.” (*Schmalkaldeni cikkek* I, 4); „Ezért hisszük, tanítjuk és valljuk, hogy Mária nem egyszerűen egy közönséges embert fogant és szült, hanem Isten valóságos Fiát, ezért jogosan nevezik Isten Anyjának, és valóságosan is az.” (*Egyezségi irat, Epitomé* 8, 12); „A kétféle természet személyi egyesülése és közössége következtében Mária, a legnagyobb tiszteletre méltó szűz, nemcsak egyszerűen embert, hanem olyan embert szült, aki valóságosan a legmagasságosabb Isten Fia, ahogyan azt az angyal tanúsítja; és aki isteni fenségét az anyaméhben is bebizonyította, mivel úgy született szüztől, hogy annak szüzességét nem sértette meg. (Mária ezért valóban Isten anyja lett, de egyúttal szűz is maradt.)” (*Egyezségi irat, Solida Declaratio* 8, 24.)

²² *Evangélikus Élet*, XXIV. évf. 52. sz. 1959. december 27. 4. o.; XXV. évf. 2. és 3. sz. 1960. január 10. és 17. 2. o.

kivételnek számít egy-egy reformáció előtti időből való evangélikus templom.²³ Ezért aztán erős túlzással sem lehetne állítani, hogy Mária nálunk előtérben lenne, de azt sem, hogy teljesen elfeledtük volna. Annál öröndetesebb, hogy az elmúlt évtizedekben többen is írtak a széles evangélikus olvasóközönségnek Luther *Magnificat*-magyarázatáról²⁴ és így Máriáról. A teológia iránt érdeklődő olvasókat szólította meg néhány elemző írás, amelyek a maguk módján számot adtak az aktuális evangélikus Mária-képről.²⁵ Ezek mellett nagy lépés, hogy Luther írása is megjelent magyarul.²⁶

Az evangélikus teológia egészéről elmondható, hogy senki más emberhez nem foghatónak tartja Máriát, de nem Máriának, hanem Istennek a tetteről és képességéről beszél. A hangsúlyt arra teszi, amit Isten tett Máriával: kegyelmébe fogadta (Lk 1,28.30). Mária boldog minden nemzedék szemében (Lk 1,48–49), mert Isten rátekintett (Lk 1,48) és ő hitt (Lk 1,45). Ezért áldott az asszonyok között (Lk 1,42). Isten kiválasztásán és cselekvésén túl nem mehetünk el Mária engedelmissége mellett sem. Hiszen az ő szerepe nem kikényszerített volt, mintha csak valami eszköz lett volna Isten kezében a Megváltó eljövetelének eseményei során. Mária engedelmes volt, az Úr szolgálóleánya lett, amikor az angyal szavára elfogadóan válaszolt: „*Ecce ancilla Domini, fiat mihi secundum verbum tuum.*” „*Íme, az Úr szolgálóleánya: történéjek velem a te beszéded szerint.*” (Lk 1,38) E szavakért Mária nemcsak test szerinti anyja Jézusnak, de lélek szerinti is a testi mellett. Mária példa arra, hogyan cselekszik Isten. Megszólít, kegyelmével ajándékoz meg, feladatot bíz ránk, ezzel válaszukat munkálja és várja.

Mária példa Isten gyermekének alázatára és engedelmisségére. Alázatára, mert az a kincse, amit Isten ad. Engedelmisségére, mert az az útja, amelyre Isten elhívja. Mária a kevés első között van azoknak a roppant seregében, akik a keresztre feszített és feltámadott Krisztust ismerték és a kereszthordozásban követték. Mária az első újszövetségi ember. Nemcsak azért, mert mint anya a testében hordozta az Üdvözítőt (GROÓ 1987), hanem azért is, mert Isten elhívására engedelmesen, hittel, alázatosan vállalta a feladatot.²⁷ Krisztus megváltó művében Mária páratlan emberi szereplő, aki példát adott követésből. Példa és modell az emberiség számára az Isten üdvtervében való részvételre. Ebben az értelemben Mária az egyház modellje: az egyház annak a csodának a helye, ahol Isten igéjét hirdetik és hiszik. De neki is szüksége van az élet igéjére, mert hiszen Isten Krisztusban jön a világra, nem Máriában vagy az egyházban, amelyek Isten eszközei voltak és most is azok. Nem lehet Máriát és Jézust egymás ellen kijátszani – figyelmeztet Magassy Sándor –, mert Mária nem a kegyelem önálló birtokosa, adományozója és kiharcolója számunkra. Viszont megláthatjuk Máriában az Isten előfeltételek nélküli „csodálatos kiválasztásának, az alázatos engedelmisségnek és a Jézusban való hitnek maradandó, drága példáját, s rá tekintve is magasztaljuk a kegyelmes Isten hozzánk hajló szeretetét” (MAGASSY 1962).

Alázatára nem úgy tekintünk, mint olyan erényre, amelyet az ember csíhol ki magából, hanem úgy, hogy az az ember rászorultsága Istenre, az ő lehetetlen helyzete, amelyben csak Istentől várhat és kap segítséget. A kegyelem nem arra adott isteni erő, hogy az emberi erőfeszítés eredményes legyen, hanem Isten újjáteremtése, amellyel nemcsak eltörli az ember bűnét, hanem újjá is teszi őt.

²³ Az 1905-ben Pecz Samu tervei alapján felépült budapest-fasori templom Benczúr Gyula festette oltárképe a napkeleti bölcsek imádatát ábrázolja. A középpontban a gyermek Jézus Mária ölében.

²⁴ A teljesség igénye nélkül: MAGASSY 1962; GROÓ 1963 és 1987.

²⁵ A teljesség igénye nélkül: RÉVÉSZ 1947; NAGY 1950 és 1965; SZABÓ 1954 (= 2005); VEÖREÖS 1959 (= 1988).

²⁶ 1989-ben magánkiadásban (ford. Takács János), 2012-ben (ford. Percze Sándor és Takács János) in: LVM 5: 209–262. o.

²⁷ Augustinus: „Amit ti Mária testében csodáltok, az megy végbe a lélek titkos mélyén. Aki szívvel hisz az igazságra, az Jézust foganta, s aki szájjal vallást tesz az üdvösségre (Róm 10,10), az Jézust megszülte.” „Így az egyház Máriát utánozza, amikor hittel befogadja az Urat, és bizonyoságot tesz róla életével. »Ujjongjatok ti Jézus szüzei, társatok a Jézus anyja.«” Idézi RÉVÉSZ 1947, 15. o. Kiemelés az eredetiben.

Így veszi számba az evangélikus teológia, hogy miben példakép vagy mintakép Mária: ő a hit példája; ő az igaz istenismeret példája; ő az alázatosság példája; ő az igaz istentisztelet példája; ő az első Krisztus-hívő; ő az Isten imádásának példaképe; ő az egyház jelképe, az egyház Máriát utánozza.²⁸

A magyarországi lutheranizmust ismerve, talán nem annyira a szikár tényt fogalmazta meg 1947-ben Révész István, mint inkább kívánságát, amikor így írt: „...mi is áhítattal nézünk reá s nekünk igazán kedves ő, akinek példáján mutatja meg nekünk az Isten, mi az *igaz hit* és mi az *igaz istentisztelet*, mit jelent *Istennek szolgálni*.”²⁹ Majd kissé harciasan folytatja: „Nem igaz tehát az a vád, hogy az evangélikus keresztyénség »tépdesi«, mégpedig »ádázással« a »természetfeletti mezők e legszebb virágát«, és »keserű ellenszenvvel foglal állást a Mária-tisztelet ellen«. Sok evangélikus keresztyénnek is újság lehet ez a védekezés és kérdezik, hát akkor mi is tiszteljük Máriát? Nem mi is! Hanem mi tiszteljük őt igazában.”³⁰ Ha ez utóbbi állítás túlzás is, vagy túl sok benne a kegyes óhaj, ahhoz azért ragaszkodnunk szabad és kell, hogy Mária a miénk, evangélikusoké is.

Id. Lucas Cranach: *Krisztus a kereszten Mária és Szent János között*. Famszét, 1502

Az evangélikus Mária-kép hiányosságai

Miközben evangélikusokként átérezzük, hogy nincs rendjén, ha nem foglalkozunk Mária alakjával, két momentum gördít eléink akadályt: a felvilágosodás racionalizmusa és a kötelezőnek tekintett ellenreakció a vitatott római dogmákkal szemben. Mindezt pedig színezi az a protestáns hevület, amely ott is félti a sola gratia, ahol nem kellene. Mire gondolk?

Mivel a római egyház Mária alakját egyre szebbé, magasztosabbá igyekezett tenni, ezért egy hamis reformátori buzgalomból, hogy Mária alakja ne veszélyeztesse a kegyelem páratlanságát, protestáns oldalon olykor inkább jelentékteleníteni, szürkíteni akarják Máriát. Egy igen tiszteletreméltó és tudós szerző meg akarván szabadítani Mária portréját – amint írja – a később ráfestett rétegektől, fontosnak tartja hangsúlyozni: Máriát „[n]em is képzelem szép nőnek Lukács evangéliuma, mert így szólaltatja meg: Isten rátekintett szolgáló leányának alázatos, jelentéktelen állapotára.” (VEÖREÖS 1988, 123. o.) De honnan tudja, hogy Lukács milyennek képzelem Mária szépségét? Különben is, egy fiatal tiszta nő, aki eljegyzett menyasszony, miért ne lehetne szép? Akármilyennek is képzelem, nem szépítheti meg az embert az Istentől kapott küldetés? Az idézett írás így folytatódik: „Mária törpe ember és értelmetlen lélek Jézussal szemben.” (Uo. 124. o.) De Mária neve helyett itt akármelyikünk neve behelyettesíthető! S különben is, aki szép vagy okos, már nem szorul(hat) rá Isten kegyelmére? Mennyivel bölcsőbb, tapintatosabb és

²⁸ RÉVÉSZ 1947, 12–15. o. SZABÓ 2005, 287. o. (= 1954: 399. o.).

²⁹ RÉVÉSZ 1947, 10. o. Kiemelések az eredetiben.

³⁰ Uo. 11. o.

igazabb Luther, aki így ír: „Abból a személyből fakad a vessző és a virág, akit Annás és Kajafás urak lányai még arra sem méltattak volna, hogy legkisebb cselédjük legyen.”³¹

Egy másik, ehhez hasonlítható ellenreakció, amikor Máriának az egekig magasztalásával az evangéliumok által tanúsított értetlenségét helyezik szembe és ezt hangsúlyozzák, például a kánai csodánál (Jn 2,3–6), vagy amikor anyja és testvérei keresik Jézust (Mk 3,32–35 és par). Holott nemcsak megértőbbek lennénk, hanem talán az igazsághoz is közelebb, ha gondolnánk arra, hogy itt Simeon szavai (Lk 2,34–35) válnak valóra Mária életében, aki hitével tusakodva kíséri végig fiát az útján a keresztig, Jézus mennybemenetele utánig (ApCsel 1,14) és pünkösdig.

Amint már az Ariusszal folytatott homouszion-vitákban is elhangzott egykor a figyelmeztetés, hogy vannak kérdések, amelyeket nem volna szabad feszegetni, az idősebb Pröhle Károly is intett: „A természetfölötti fogantatás képzete helyén van ünnepies hitvallásban, de sajátságos intim jellegénél fogva nem alkalmas arra, hogy elméleti fejtegetés tárgyává tegyük és úton-útfélen vitassuk.” (PRÖHLE 1948, 225. o.) Tudva, hogy a protestantizmusban a 19. századtól kezdve sokszor vitatták az ógyházi Mária-dogmákat, amelyek Mária istenszülő voltát vagy örök szüzességét mondták ki, el kell oszlatni azt a gyanút, hogy ez a reformáció lényegéből következett volna. Vastag könyv adta közre a reformátorok: Luther, Zwingli, Kálvin és Bullinger Máriával kapcsolatos megnyilatkozásait, amelyekben az első két Mária-dogmával összhangban tanítottak és prédikáltak (TAPPOLET 1962). A dolgok megkérdőjelezése sokkal inkább a felvilágosodás gondolkodásából fakadt.³² A mai teológiai gondolkodásban sem így közelítik meg ezeket a kérdéseket.³³

Hogy itt a felvilágosodás hatásáról kell beszélni, mellett szól az is, hogy „a Mária-ünnepek olyan korban tűntek el az ünneptartásunkból, mikor az egyház kincse, a Biblia s az egész Krisztus-hittan sokat szenvedett az emberi ész s a felvilágosodás szellemi mozgalma és forradalma miatt” (RÉVÉSZ 1947, 11. o.). Ezzel elismerjük és sajnálattal állapítjuk meg, hogy Mária eltűnése az evangélikus kegyességéből és teológiából megszegényedés. Az még akkor is, hogy ennek következtében bőségesebben áradt a Krisztus dicsérete (KÜNNETH 1963, 93. o.). A gyermek, a Fiú mellől eltűnt Mária. Ezzel olyan hagyomány sorvadt el az evangélikus egyházban, amelyben évszázadokig osztozott az egész kereszténységgel, noha az ókortól Lutheren át mindmáig nemcsak evangélikusok, hanem római katolikusok is látták a Mária tiszteletében rejlő veszélyeket. A krisztológiai nem kifogásolható jó hagyomány értelmében lehet sajnálni Mária eltűnését a Fiú mellől. Ilyen és csak ilyen értelemben lehet evangélikus deficitet emlegetni. „Nem *hangulatban, nem fényben, melegségben* vesztett az evangélikus hitélet és istentisztelet, hanem a legigazabb példát nem sokra becsülvén, tájékozódásában igenis megszegényült. Mert nem Jézus a példa. Ő a mi Megváltónk; ő valóban felettünk áll és Istenünk, Megmentőnk, aki lejött érettünk a földre, megalázta

³¹ *Magnificat*, in: LVM 5: 214. o. WA 7: 549.

³² Ennek klasszikus vitatémája, hogy voltak-e Jézusnak testvérei: MASZNYIK 1906; DEZSÉRY 1939, 296–298. o. A kérdés azért merülhet fel, mert az evangéliumok híradásainak értelmezése is vitatott, vö. pl. Mt 13,55–56; Lk 2,27.33. A szüztől születés dogmájának és Jézus testvérei létezésének a problémáját nemcsak a görög testvér szó unokatestvér, közeli rokon értelmével próbálják áthidalni, hanem a féltestvér értelmezéssel is, ti. József előző házasságából származó féltestvérekkel.

³³ A szüztől születés nem orvosi csoda, hanem Krisztus-dogma, vö. FRIELING 1988, 206. o. A dogmát jelentősége felől értelmezi az EEK is (2000, 212. o.). HÄRLE (2000, 351–354. o.) úgy látja, hogy Máriának a mariológiai túlhangsúlyozásával Máriát egyrészt egyre inkább részesítették Krisztus méltóságában, másrészt ember volta túlnyomóan az anyaság funkcionalitásban jut kifejezésre, és háttérbe szorul az ember, aki elfogadja Isten akaratát a maga életére nézve. SCHLINK (1993, 283–288. o.) szerint olyan eseményről van szó, amely „beleegyződik a jelen világ analógiáiba, és ugyanakkor analógia nélküli új kezdet az emberi történelemben. Minél inkább belegondolunk ebbe a hitvalló állításokkal kifejezett titokba, annál kevésbé fogunk csodálkozni azon, hogy nincs lehetőség ennek az eseménynek a biológiai és történelmi verifikálására.” (285)

magát, emberré lett. [...] Nem eszmény a Jézus, hanem Kegyes Urunk, akihez nem »felemelkedünk«, hanem akinek alá kell vetnünk magunkat. S ennek az alázatos hitnek, Krisztusszolgálatnak a nyomorultakat megmentő és Krisztusban való *jóreménységnek*, *Krisztusvárásnak* példája Mária. S erre a példára éppen ma van szüksége a keresztyénségnek, amikor oly nehezen tájékozódnak sokan” – írta Révész István evangélikus lelkész 1947-ben, poszthumusz megjelent tanulmányában.³⁴

Ezt az elkötelezettséget vitte tovább Szabó József tanulmánya: „Mikor Mária a Magnificatban azt énekelte, hogy őt boldognak mondják majd a nemzedékek, akkor vajon ránk nem gondolt? Hogy Lutheren kívül nemcsak Mária, hanem a keresztyénség többi történeti alakja is eltűnt templomainkból, annak igen mély oka van. Az, hogy történetietlen a keresztyénségünk. Mi hát az evangélikus Mária-tisztelet? Nem lehet más, mint visszhangja annak az áldásnak, amelyet Isten Jézus Krisztus anyjára mondott. Hogy pedig mi ezt az áldást meghallottuk-e és magunk is alatta állunk-e, az nem mellékkérdés, hanem az evangélikus igehirdetés központi kérdése. (...) Nem arról van szó, hogy Máriát segítségül hívjuk, de ne hagyjon nyugtot az a kérdés, hogy Isten szentjei Máriával együtt mért tűntek el az imádságainkból!”³⁵

Vajon, Péter pozitív, Kajafás és Pilátus negatív példájának említése mellett olyan nagyon rosszat tennénk, ha azért is könyörögnénk, hogy Mária alázatossága és engedelmsége példa legyen előttünk? És hogy a hit harcában megharcolva végül mi is megálljunk, mint hitünk szerint Mária?³⁶

Nem kisebbítjük sem Isten kegyelmét, sem Krisztus áldozatát, ha olykor kimondjuk,³⁷ hogy Máriának helye van a bizonyosságtevők fellegében (Zsid 12,1) (FRIELING 1988, 208. o.).

Amivel nem tudunk egyetérteni

Vannak arra utaló jelek és híradások, hogy a római katolikus egyetemi teológia több megértéssel viseltetik a Mária-dogmákkal és Mária-kegyességgel kapcsolatos protestáns és ortodox kritika iránt, mint a nagy római egyház népe (KÜNNETH 1963). Ez nem mostanában kezdődött, hanem nagy hagyománya van. Hogy csak egyetlen példát említsek, a 4. században élt Ambrosius ezt írta: „Mária Isten temploma volt és nem a templom Istene, azért egyedül az imádat, aki a templomban cselekedett.”³⁸ Sok újabb példára lehet hivatkozni (GROTE 1989; BÉKÉS 1993).

Némi elégtétellel vehetjük tudomásul azt is, hogy a II. vatikáni zsinat *Lumen gentium* dogmatikai konstitúciójának Máriáról szóló pontjai (52–69) gondosan őrizkednek minden olyan utalástól, „amely a szentek tiszteletének Luther és Kálvin által méltán ostromozott kinövéseire emlékeztethetett volna” – amint Gánóczy Sándor megál-

³⁴ RÉVÉSZ 1947, 16. o. Kiemelések és helyesírás az eredeti szerint.

³⁵ SZABÓ 2005, 289. o. (= 1954, 400–401. o.).

³⁶ „Nincs semmi szükség arra, hogy harcias protestánsokként trónfosztottá tegyük Máriát. Ő ugyanis sosem ült az égi trónuson. Ő is ott térdelt az első gyülekezet hívő közösségében Megváltója, Ura, Jézus Krisztusa előtt. [...] neki is a hívők közösségében kellett megértenie, hogy aki rajta keresztül jött a világra, az nem őáltala jut el az emberekhez. Hanem ő is – akit a pieták megrendítő jelenetében oly gyakran ábrázoltak megtört szívű, gyászoló édesanyaként – ott van a Krisztusban hívők közösségében.” ITTÉS 2008, 19. o.

³⁷ Pál apostol sem tartotta szükségesnek, hogy mindig név szerint megemlítsék Máriát, vö. Gal 4,4–5.

³⁸ „Maria erat templom Dei, non Deus templi. Et ideo ille solus adorandus, qui operabatur in templo!” Ambrosius: De Spiritu Sancto, idézi (de hibás magyar fordítással) DEZSÉRY 1939, 299. o.

lapította (GÁNÓCZY 1983, 342. o.), és a negyvenedik évforduló kapcsán Szabó Ferenc megismételte.³⁹ A zsinati többség nem tette magáévá azt a széles körben támogatott javaslatot, hogy Mária „társmegváltói” méltóságát vagy a „minden kegyelem közvetítője” címet egyházi tanítássá tegye.⁴⁰ Amikor evangélikus oldalról üdvözljük ezt a tényt, azért nem kerüli el figyelmünket, hogy az első Mária-dogmában használt istenszülő kifejezésnek már messze nem az a funkciója, hogy Krisztus isteni és emberi természetének vitájában e kettő valóságát és ezek egységét, Krisztus preegzisztens voltát fejezze ki, hanem attól elszakadva mintegy Mária tulajdonságaként értik. Hozzátehetjük, hogy miközben a Lumen Gentium dogmatikai konstitúció ismételten megerősíti, hogy „Mária anyai feladata az emberekre vonatkozólag semmiképp sem homályosítja el, nem is csökkenti Krisztusnak ezt az egyetlen közvetítő szerepét [...] minden hatása az emberekre az üdvösség rendjében [...] Krisztus közvetítői szerepén alapul, teljesen tőle függ és minden hatékonyságát belőle meríti” (LG 60; vö. még 62). Az itt kifejezett szándékot az evangéliumhoz ragaszkodó teológia helyeselheti, de nem egyértelmű előttünk, hogy miben áll „Mária anyai feladata az emberekre vonatkozólag” (60) és az ő anyai oltalmának támogatása (62). Az isteni kegyelem és a krisztusi megváltás páratlan-ságát – az evangélikus teológia felfogása szerint – mégiscsak veszélyezteti az, hogy Mária engedelmességéről, hitéről, reményéről és szeretetéről, vagyis emberi kiválóságáról úgy van szó ebben a dokumentumban, mint Máriának olyan teljesítményéről, amellyel kieszközli az emberek számára az örök üdvösség kegyelmét. Ha pedig Krisztushoz, az egyetlen Közbenjáróhoz és Közvetítőhöz jutáshoz is Mária közbenjárására és közvetítésére van szükség, akkor ezzel mégiscsak elhomályosítjuk Krisztus tisztét. Az evangéliumok Jézusának átrajzolása az is, ha Krisztus istenségét és bírói voltát hangsúlyozzák azzal, hogy Máriának kell rávennie őt arra, hogy törődjön az emberekkel és kegyelmében részesítse őket. Ez azt jelentené, hogy Krisztus „nem lenne engesztelő, hanem csupán kegyetlen és bosszúálló bíró”, amint Melancthon írta az *Ágostai hitvallás Apológiájában* (21,25–28).⁴¹ Azzal pedig, ha Máriának olyan közvetítői

³⁹ „A többséget az a szándék vezette, hogy elkerüljék azt a félreértést, mintha a katolikus Egyház szerint Mária különálló helyet foglalna el a teremtés és a megváltás művében. Egyes mariológiaiak ezt a benyomást kelthették a protestánsok szemében. Mária titkát a Szentírás alapján az üdvösségtörténet egészébe akarták helyezni és összekapcsolni az Egyház titkával. Kétségtelenül az ökumenikus szempont is vezérelte ebben őket. De egyáltalán nem akarták csorbítani a Szűz Máriáról szóló katolikus tanítást, még ha a Szeplőtelen Fogantatás és Mária mennybevételének dogmája nagyobb nehézséget is okoz a protestánsoknak. [...] A zsinat atyái óvni akarták a katolikusokat minden olyan túlzástól e téren, ami megtevesztheti elszakadt testvéreinket az igazi katolikus máriatiszteletert illetően.” SZABÓ 2002, 107. o.

⁴⁰ GÁNÓCZY 1983, 344. o. A javaslatok támogatottságát érzékeltetheti az a hír, hogy 1950 előtt megelőzően több mint 8 millió katolikus kérte XII. Piustól a mennybevétel elismerését, 1997-ben pedig több mint 4 millió aláírást gyűjtöttek össze és juttattak el a Vatikánba, kérve Mária társmegváltó voltának kimondását egy új dogmában. GERLÓCZY 1997, 87. o.

⁴¹ „25 Széltében használják ezt a feloldozási formát: A mi Urunk Jézus Krisztus szenvedése, a boldogságos Szűz Mária és minden szentnek érdemei szolgáljanak bűneid bocsánatára. Itt olyan feloldozást hirdetnek, amely szerint nem csupán Krisztus érdemei, hanem más szentek érdemei alapján nyerünk engesztelést és igazzá nyilvánítatást. 26 Közülünk egyesek látták halálos ágyán a teológiának egy doktorát, akinek vigasztalására egy szerzetes teológust hívtak. Ez semmi egyebet nem nyújtott a haldoklónak, csak ezt az imádságot: »Kegyelem anyja, oltalmaz meg minket ellenségünk ellenében, a halálunk óráján végy magadhoz.« 27 Még ha meg is engedjük, hogy a boldogságos Mária imádkozik az egyházáért, de vajon magához veszi-e a lelkeket a halálban, legyőzi-e a halált, s ad-e életet? Mit tesz akkor Krisztus, ha mindezt a boldogságos Mária teszi? Hiszen ő méltó ugyan a legteljesebb tisztetletrre, de azt mégsem akarja, hogy Krisztussal egyenlővé tegyék, hanem inkább azt akarja, hogy példájára figyeljünk s azt kövessük. 28 Tény azonban, hogy a közmeggyőződésben a boldogságos Szűz teljesen Krisztus helyét foglalta el. Őt hívták segítségül az emberek, irgalmára bízták magukat, általa akarták kiengesztelni Krisztust, mintha Ő nem lenne engesztelő, hanem csupán kegyetlen és bosszúálló bíró.” KK 1: 253–254. o. Erre a veszélyre utal RÉVÉSZ (1947, 10. o.) is: a római katolikus Mária-kegyességben „Jézus éppen a Mária közbenjárásában való hit miatt nem az evangéliumi Jézus többé, aki minden bűnösért feltétel nélkül szenvedett, meghalt, akinek arcán a szenvedő bárány vonásait ismerhetjük föl. Ez a Jézus *bíróvá lett*, aki nem a feltétlen kegyelem, hanem a jog törvényei szerint ítél és Mária az, aki

szerepet tulajdonítanak, amely előmozdítja „a hívőknek Krisztussal való egyesülését” (LG 60),⁴² olyan feladatokat ruházunk Máriára, amilyeneket a Szentléleknek kell fenntartanunk (GROTE 1989, 12. o.).

A két újkori Mária-dogma, a szeplőtelen fogantatás⁴³ és a Mária mennybevételének⁴⁴ dogmái Máriát isteni magasságokba emelik, ezzel valóságos ember létét kérdőjelezik meg, meggyengítve így az inkarnáció csodáját is (GROTE 1989, 12. o.). Ezek a dogmák olyasmint nyilvánítanak a keresztyén hit elengedhetetlen részének és az egyházhoz tartozás elengedhetetlen feltételének, ami nélkülözi a szentírási és apostoli alapot, hiszen az első öt században nyoma sincs ennek a tanításnak.⁴⁵ Annak persze örülhetünk, hogy Róma mindeddig ellenállt annak a kívánságnak, hogy nyilvánítsa dogmának Mária társmegváltó (*corredemptrix*) voltát, bár gazdagon burjánzik az a narratíva vagy retorika, amely Máriát kiemeli a kegyelemre szoruló és kegyelemben részesített emberek köréből. Az árnyalt teológiai megkülönböztetések, amelyek az egyik oldalról nézve pontos teológiai elhatárolások benyomását

keltik, a másik oldalról éppen ellenkezőleg, elmoszák a szükséges különbségtételt. Így II. János Pál pápa enciklikájában, ahol így írt: Mária „aki az irgalmat egész földi életében, s főleg Fiának keresztyénje alatt ugyanolyan rendkívüli módon érdemelte ki, mint amilyen rendkívüli módon tapasztalta”.⁴⁶ Az isteni kegyelemnek és az emberi válasznak ez a párhuzamossága, egyenrangúsága az, ami Krisztus egyetlen közvetítő szerepét és megváltó művének jelentőségét – a Lumen Gentium explicit szándéka ellenére (LG 60) –, úgy ítéljük meg, nem hangsúlyozza, hanem relativizálja. Gál Ferenc finoman fogalmaz: „Az ő [ti. Mária] szerepe megfelel az üdvrendben elfoglalt különleges helyzetének: ő anyja a főnek és vele együtt a misztikus testnek, de egyúttal a misztikus test tagja is. Sőt azt lehetne mondani: olyan kiváló tagja, hogy szerepe az egész test fölé emelkedik. Azt már kifejtettük, hogy minden kiváltsága

a Krisztussal való kapcsolatból ered.” (GÁL 1990, 1: 365. o.) Kérdésünk, hogy az „ő anyja a főnek” vajon olyan történeti megállapítás, amely csak az események tényszerűségét fejezi ki, vagy magában hordja annak lehetőségét is, hogy mint anya előbbre is való a fiúnál. A kiváltság említésénél hiányoljuk az utalást arra, ami őt kiválóvá tette, az isteni kegyelemre (Lk 1,28: kegyelemben fogadott)!

Nem tudunk egyetérteni azzal sem, ahogyan Máriának – az evangélikus teológia által vitatott – a túlhangsúlyozott szerepét átvisszik az egyházra. Mária közbenjárása az emberekért a Fiúnál, ez az a szerep, amelyet a római katolikus egyház akar gyakorolni, de az Újszövetségben egyetlen közvetítő és közbenjáró van, Jézus Krisztus. Elfogadhatatlanok Mária azon címei, mint az új Éva vagy az emberiség zsengeje vagy a vigasztaló, a pártfogó, amelyek az Újszövetségben a Szentlélek vagy Krisztus címei. Nem tudjuk követni a római egyházat abban, hogy Mária

---

a kegyelemre reábeszéli őt. Mária a kegyes Anya ...” (Kiemelés az eredetiben.) A svájci kapucinus O. Hophan szerint: „Némelyek még hozzád fordulnak, Mária, olyanok, akik már nem mennek Istenhez ... talán félnek Jézus isteni fenségétől. Ő emberré lett, de mégis Isten maradt. Ki ne akarná, hogy valaki szószólója legyen előtte is.” Idézi KÜNNETH 1963, 92. o.

⁴² A keresztyén emberről általában mondja Luther, hogy embertársa Krisztusává kell lennie. Úgy tűnhet, hogy a Lumen Gentium zsinati konstitúció Máriáról mondott szavainál is merészebb. Luther azonban ezt világossá úgy értelmezi, hogy a keresztyén ember továbbadja embertársának azt a felbecsülhetetlen gazdagságot, amivel az Atya Krisztusban elhalmozta, vagyis a kifejezés nem mást jelent, hogy hogy igazi keresztyénekké legyünk. Értekezés a keresztyén ember szabadságáról (1520), in: PRÖHLE 1983, 60.61; WA 7: 66.

⁴³ Ineffabilis Deus bulla (1854), DH Nr. 2800–2804.

⁴⁴ Munificentissimus Deus apostoli rendelkezés (1950), DH Nr. 3900–3904.

⁴⁵ KÜNNETH 1950; NAGY 1950; SZABÓ 2005 (= 1954).

⁴⁶ II. János Pál: Dives in misericordias Nr. 57.

dogmatikus megdicsőülését és az egyház dogmatikus megdicsőítését összekapcsolja úgy, hogy az előbbi az utóbbit szolgálja (GROTE 1989, 12. o.). Valljuk ugyanakkor, hogy az egyház a maga létevel és cselekvésével Jézus Krisztust, Isten megigazító cselekvését hirdeti ugyan a világnak, és ennyiben az üdvösség eszköze Isten kezében, de az egyház mégis mindig Isten megigazító igéjének teremtménye marad.⁴⁷

Ami pedig a szenteket megillető tisztelet (*cultus, dulia*), valamint az Istennek, az Atyának, Fiúnak és Szentléleknek járó imádó tisztelet (*cultus adorationis, adoratio, latreia*) közötti, római oldalról lényeginek mondott (vö. LG 66) és elvileg az evangélikusok által is helyeselhető különbségtételt illeti, tapasztalataink szerint nemcsak a Máriának a szentek között is kitüntetett helyéhez illő fokozott tisztelet (*hyperdulia*) miatt, hanem a szentek és Mária közbenjárásáról szóló tanítás miatt is pusztán teória marad. Ha az evangélikusokról kissé bombasztikusan az mondhatjuk, hogy a Fiú mellől eltűnt Mária, akkor a római katolikusokra nézve ugyanígy azt állapíthatjuk meg, hogy Mária mellől eltűnik a Fiú.

A további párbeszédre nézve reménnyel tölthet el, hogy velünk együtt sok római katolikus is úgy gondolja, hogy számos kérdés vár tisztázásra még (GÁL 1990, 1: 365–366. o.). Annál is inkább szükséges lenne a további párbeszéd. Gyakran úgy érezzük ugyanis, hogy súlyos kritikánk és fenntartásaink változatlanul jogosak, mert az úgynevezett népi ajtosság és az azt buzdító lelkipásztori szó sokszor nem ügyel megfelelően a teológiai tisztánlátásra és tisztaságra.

Továbbblépés

A fentiekben eleget tettünk annak a számos evangélikus teológus által megfogalmazott kritériumnak, hogy Máriáról ne negatív módon, azaz csak a római katolikus egyház és teológia állításaival vitázva alkossunk képet. Óvunk mindenkit attól, hogy Máriának a korábbiaknál pozitívabb módon megrajzolt evangélikus képe divat vagy kampány tárgy legyen magyarországi evangélikus egyházunkban. Az evangélikus teológia úgy látja, hogy a mariológia római egyházban – akár a tanításában, akár a mindennapi gyakorlatában – tapasztalható túlbujánzását nem tehetjük magunkévá, és azt testvéri szívvel kifogásolnunk is kell minden lehetséges alkalommal. Emellett azonban a szentírási Mária-igéket nem volna szabad a felekezeti polémia szemszögéből nézve magyaráznunk, hanem jobban figyelhetnénk Máriára, a hitéért és hitében tusakodó emberre. Beszélhetnénk Isten engedelmes szolgálóleányáról, aki minden ember számára példa. Az engedelmesség követendő példajaként olykor

Id. Lucas Cranach: Szűz Mária a gyermekkel. 1514

⁴⁷ EEK 2000, 244. o. Érdekes ezen a ponton megfigyelni azt a különbséget és mély ellentétet, amely a *Lumen Gentium* állítása („Azzal ugyanis, hogy az Anya tiszteletben részesül, növekszik az emberekben a Fiú ismerete, szeretete, dicsőítése, és a parancsait is jobban megtartják.” Nr. 66) és Zwinglié („Minél inkább növekedik Krisztus tisztelete és szeretete az emberek között, annál inkább növekedik Mária tisztelete és megbecsülése, mert ő nekünk ilyen nagy, mégis kegyelmes Urat és Megváltót szült.” TAPPOLET 1962, 340. o., idézi KÜNNETH 1963, 89. o.) között feszül.

imádságainkba is belefoglalhatnánk. Ha pedig képzőművészetiileg megjelenítjük Pál, Péter, Luther, Melanchthon, Tessedik Sámuel, Sztehlo Gábor vagy Ordass Lajos alakját, nem volna szabad hiányoznia a jászol mellől Máriának sem. Végül pedig sok tanítás és igehirdetés nyomán és a meggyőzött gyülekezet egyetértésével bele lehetne foglalni az úrvacsora nagy hálaadó és dicsőítő imádságába is így: „Ezért Máriával, az apostolokkal, a mártírokkal, a szentekkel, az üdvözültek mennyei seregével és földön élő egész anyaszentegyházzal együtt...”

Rövidítések

DH = DENZINGER–HÜNERMANN 2004.

DWÜ = Dokumente wachsender Übereinstimmung. 1983.

EÉ = Evangélikus énekeskönyv

EEK = Evangelischer Erwachsenen Katechismus

KK = Konkordia Könyv. Az evangélikus egyház hitvallási iratai. Budapest, 1957.

LG = Lumen Gentium

LVM = Luther válogatott művei (szerk. Csepregi Z. et al.) 2011.

Felhasznált irodalom

Alle unter einem Christus. Stellungnahme der Gemeinsamen Römisch-katholischen / Evangelisch-lutherischen Kommission zum Augsburgischen Bekenntnis, 1980. In: DWÜ 1: 323–328. o.

BÉKÉS Gellért OSB: Keresztények újra felfedezik Máriát. In: uő: *Krisztusban mindnyájan egy. Keresztények egysége – utópia?* Bencés Kiadó, Pannonhalma, 1993. 245–258. o.

DENZINGER, Heinrich – HÜNERMANN, Peter: *Hitvallások és az egyház tanítóhivatalának megnyilatkozásai*. Fila Béla és Jug László fordításának felhasználásával összeállította Romhányi Beatrix és Sarbak Gábor. Szerk. Burger Ferenc. Örökmécs Kiadó, Bátonyterenye; Szent István Társulat, Budapest, 2004.

DEZSÉRY László: Szűz Mária és családja. *Keresztyén Igazság*, 6. évf. 1939/10. 295–301. o.

Dokumente wachsender Übereinstimmung. Sämtliche Berichte und Konsentexte interkonfessioneller Gespräche auf Weltebene. 1931–1982. [1. köt.] Szerk. Meyer, Harding – Urban, Hans Jörg – Vischer, Lukas. Verlag Bonifatius-Druckerei, Paderborn; Verlag Otto Lembeck, Frankfurt am Main, 1983.

Evangelischer Erwachsenen Katechismus. Kursbuch des Glaubens. Im Auftrag der Katechismuskommission der VELKD. Szerk. Jetter, H. – Echternach, H. – Reller, H. – Kiessig, M. 5. átdolg. kiad. Gütersloher Verlagshaus, Gütersloh, 1989.

Evangelischer Erwachsenen Katechismus. Glauben, Erkennen, Leben. 6., átdolg. kiad. Im Auftrag der VELKD. Szerk. Kießig, M. et al. Gütersloher Verlagshaus, Gütersloh, 2000.

FRIELING, Reinhard: Luther, Mária és a Pápa. Ford. Benczúr László. *Lelkipásztor*, 63. évf. 1988/4. 201–210. o.

FRIELING, Reinhard: *Maria/Marienförmigkeit*, III/1. *Evangelisch*. In: TRE 22: 137–143. o.

GÁL Ferenc: *Dogmatika*. 1. köt. Szent István Társulat, Budapest, 1990.

GÁNÓCZY Sándor: Az Egyház. In: *Teológiai vázlatok. Tanulmányok a filozófia és a teológia köréből a II. Vatikáni Zsinat után*. 4. köt. Szerk. Alszeghy Zoltán – Nagy Ferenc – Szabó Ferenc – Weissmahr Béla. Szent István Társulat, Budapest, 1983. 253–345. o.

GERLÓCZY Ferenc: Maradt Madonnának. Pápai „nem” egy új dogmára. *Heti Világgazdaság*, 1997. szeptember 13. 87–88. o.

GROÓ Gyula: Mária magasztaló éneke. *Evangélikus Élet*, XXVIII. évf. 3. sz. 1963. január 20.

- GROÓ Gyula: Mária sorozat. Magnificat I. *Evangélikus Élet*, LII. évf. 30. sz. 1987. július 26.
- GROÓ Gyula: Mária sorozat. Hétköznapiok II. *Evangélikus Élet*, LII. évf. 31. sz. 1987. augusztus 2.
- GROÓ Gyula: Mária sorozat. Pieta III. *Evangélikus Élet*, LII. évf. 32. sz. 1987. augusztus 9.
- GROTE, Heiner: Maria für Studenten. In: *Materialdienst des Konfessionskundlichen Instituts Bensheim*, 40. évf. 1989/1. 8. o.
- [GROTE, Heiner] (szerk.): „Maria unsere Schwester”. Ein Programm und ein Verlangen. In: *Materialdienst des Konfessionskundlichen Instituts Bensheim*, 40. évf. 1989/1. 10–12. o.
- HÄRLE, Wilfried: *Dogmatik*. 2., átdolg kiad. Walter de Gruyter, Berlin – New York, 2000.
- ITTZÉS János: Igehirdetés a Luther-konferencia záró úrvacsorás istentiszteletén. Révfülp, 2008. február 2-án, az újszülött Jézus bemutatása a templomban ünnepnapján. *Keresztyén Igazság*, új folyam 78. sz. 2008. nyár, 17–20. o.
- II. János Pál pápa *Dives in misericordias kezdetű enciklikája*. Szent István Társulat, Budapest, 1981.
- KÜNNETH, Friedrich-Wilhelm: Marienglaube und Mariologie. *Lutherische Monatshefte*, 1963/2. 86–93. o.
- KÜNNETH, Walter: *Christus oder Maria? Ein evangelisches Wort zum Mariendogma*. Wichern-Verlag Herbert Renner KG., Berlin-Spandau, 1950.
- LUTHER Márton: Értekezés a keresztyén ember szabadságáról. (1520) In: Pröhle Károly: *Luther Márton négy bitvallása*. Evangélikus Sajtóosztály, Budapest, 1983. 33–73. o.
- MAGASSY Sándor: Mária az ige fényében. *Evangélikus Élet*, XXVII. évf. 46. évf. 1962. november 11.
- MASZNYIK Endre: *Voltak-e Jézusnak testvérei? Válasz Hanuy F., Boroviczenyi S., Giesswein S., Huba Gy., Werdenich E., Kovács S. s a többi római katolikus theologiai doctor és tanár uraknak*. Wigand, Pozsony, 1906.
- NAGY Gyula: Az új Mária-dogma. Assumptio Mariae. *Lelkipásztor*, 25. évf. 1950/12. 453–457. o.
- NAGY Gyula: *Dogmatika*. Előadás az Evangélikus Teológiai Akadémián az 1964/65. tanévben. Kézirat. Budapest, 1965. 216–224. o.
- RÉVÉSZ István: Üdvözlégymária. (Evangélikus tanítás Máriáról.) *Evangélikus Theologia*, 1947/7. 1–17. o.
- SCHLINK, Edmund: *Ökumenische Dogmatik. Grundzüge*. 2. kiad. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 1993.
- SZABÓ Ferenc SJ: Lumen Gentium. Dogmatikai konstitúció az egyházzól (1964). In: *A II. Vatikáni Zsinat dokumentumai negyven év távlatából. 1962–2002. A zsinati dokumentumok áttekintése és megvalósulása*. Szerk. Kránitz Mihály. Szent István Társulat, Budapest, 2002. 91–115. o.
- SZABÓ József: Az assumptio-dogmához. Az alázatos szolgálóleánytól a corredemptrix assumpta-ig. In: *Igazgyöngyök. D. Szabó József püspök igehirdetési és írásai*. Budapest, 2005. 276–294. o. = *Lelkipásztor*, 29. évf. 1954/9. 391–404. o.
- TAPPOLET, Walter (szerk.): *Das Marienlob der Reformatoren: Martin Luther, Johannes Calvin, Huldrych Zwingli, Heinrich Bullinger*. Szerk. Tappolet, Walter. Katzmann, Tübingen, 1962.
- VEÖREÖS Imre: Az evangélikus Mária-kép. In: uő: *A középpont felől*. Evangélikus Sajtóosztály, Budapest, 1988. 123–126. o. = *Evangélikus Élet*, 1959. december 27.
- VORGRIMLER, Herbert: *Új teológiai szótár*. Göncöl Kiadó, Budapest, 2006.

Reuss András az Evangélikus Teológiai Akadémián végzett 1961-ben, ahol *Pál apostol etikája a modern újszövetségi kutatásban* címmel 1984-ben védte meg doktori értekezését. Lelkészi szolgálatot végzett Sopronban, Ózdon, Rudabányán, Csöglén, Budapesten a Bécsikapu téren, Kelenföldön és Angyalföldön. 1973 és 1984 között az evangélikus egyház külügyi titkára, 1989-től az EHE professzora a rendszeres teológiai tanszéken, 2009-től professor emeritus.

Fabiny
Tibor

Uralkodónak szánt tükör

*Luther Magnificat-kommentárja**

A Magnificat kétezer éves értelmezéstörténetének¹ egyik gyöngyszeme Luther Magnificat-kommentárja, amelyet először – a még ma is élő, a 101. életévében járó – Takács János nyugalmazott hódmezővásárhelyi evangélikus lelkész fordított le magyarra és adott ki 1989-ben (LUTHER 1989). Ezt a kiadást dolgozta át Percze Sándor, így a *Luther válogatott műveinek* 2011-ben megjelent 5. kötetében a Csepregi Zoltán bevezetésével ellátott szöveg Percze Sándor és Takács János fordítók neve alatt jelent meg (LVM 5: 209–262. o.). A fordítás átdolgozására azért is szükség volt, mert Takács János Szent Szellemet fordított Szentlélek helyett. A pszükhé/pneuma lutheri magyarázatára a 47. vers értelmezése kapcsán még visszatérünk.

Luther 1521-ben írta a *Magnificatról* szóló kommentárját. Az írást félbe kellett szakítania, amikor a worms birodalmi gyűlésre indult április 2-án, így a munkát csak Wartburg várában fejezte be.

A kommentárt Frigyes választófejedelem unokaöccsének, János Frigyes hercegnek (1503–1553) dedikálta, aki később majd Luther munkáinak wittenbergi és jénai kiadásait szponzorálta. Mint ez a Spalatinhoz írt leveleiből kiderül, Luther válasznak szánta a kommentárt a tizenhét éves fiatalember hozzá írt levelére (LW 21: xviii. o.).

Az előszó és az epilógus arra enged következtetni, hogy a kommentárt Luther afféle „uralkodói tükörnek” szánta, hiszen igei alapon tesz különbséget az „istenfélő” és a „gonosz” fejedelmek között. Az elkészült, majd elküldött első részhez fűződő előszóban írja, hogy az egész Szentírásban talán ez az egyetlen hely, amely a leendő uralkodóknak szól. Minden ilyen személynek meg kellene tanulnia és a szívében kellene forgatnia Isten anyjának, a boldogságos Szűznek az énekét. Megérdemli e tiszta Szűz, hogy fejedelmek és urak hallgassák az énekét.

Amikor a worms dráma után Luther Wartburg várában a teljes fordítással is elkészült, ahhoz egy epilógust mellékel, amelyben arról ír, hogy kevés valóban istenfélő királya volt Izraelnek, Dávid azonban ilyen volt. Luther a *Magnificat*nak különösen a hatodik és a hetedik (Lk 1,50–51) versét ajánlja az ifjú herceg figyelmébe, és példát mutat neki, hogy miképpen kell és lehet egy uralkodónak imádkozni. A herceg számára Luther egy imádságot fogalmaz meg:

„Istenem és Atyám, a Te munkád és rendelésed, hogy az uralkodás rangjára születtem, te teremtettél erre engem. Ezt senki sem vonja kétségbe, te is elismered. Akár méltó, akár méltatlan vagyok erre, úgy és olyan vagyok, ami-

* Ez a dolgozat egy korábbi tanulmányom (FABINY 1996) részben átalakított és részben kibővített változata.

¹ A *Magnificat* értelmezésének történetéhez jó eligazítást nyújt Helmut RIEDLINGER szövegkiadásának bevezető tanulmánya (1982, 15–24. o.).

” az egész Szentírásban talán ez az egyetlen hely, amely a leendő uralkodóknak szól. Minden ilyen személynek meg kellene tanulnia és a szívében kellene forgatnia Isten anyjának, a boldogságos Szűznek az énekét. Megérdemli e tiszta Szűz, hogy fejedelmek és urak hallgassák az énekét.

lyennek te látsz, és mindenki más. Ezért add meg, Istenem és Atyám, hogy néped előtt a te dicsőségedre és néped hasznára legyek. Ne engedd, hogy a magam értelmét kövessem, hanem add, hogy inkább a tied.” (LVM 5: 261. o.)

Az epilógus legvégén Luther az ifjú Salamon bölcsességet kérő imádságát (1Kir 3,5–14) ajánlja a fiatal herceg figyelmébe (LVM 5: 261–262. o.).

Ha a *Magnificat*-kommentárt formailag nézzük, azt mondhatjuk, hogy egy jellegzetesen lutheri, kifejtős igemagyarázattal van dolgunk. Szemben a Kálvinra jellemző szigorú logikával, jogászi világossággal és nemes egyszerűséggel, Lutherból, mint mindig, úgy folyik és árad a szó, mint a szikláról hömpölygő vizesés. A gondolatok sokszor, talán rendszertelenül ismétlődnek. Akárcsak magában a *Magnificat*-ban, egy gondolat kapcsán új szöveggörnyezetben halljuk a régit, az ismétléssel haladunk előre. Luther számára nem választódik ketté írásmagyarázat és prédikáció, hiszen az exegézisben is prédikál és a prédikációjában is exegetál. Minden egyes szót és mondatot a jelen helyzetre alkalmaz, sorait nem tudjuk hűvösen, distanciával olvasni, mert állandóan úgy érezzük: minket szólít meg, hozzánk beszél. Szenvedélyesen hisz abban, amit mond, mi sem térhetünk ki üzenetének meghallgatása alól. Ezért is fogunk sokszor idézni magából a szövegből.

Luthert a pár évvel korábban keletkezett *Heidelbergi disputáció*-ban is foglalkoztatta az emberi és az isteni gondolkodás közötti alapvető különbség. Mária énekét Luther úgy fogja fel, mintha az egy prédikáció lenne. Egy olyan prédikáció, amelyben először Isten személyéről, utána pedig Isten cselekedeteiről van szó.

Ha Lutherhez nem egészen méltó módon rendszerezni próbáljuk mondanivalóját, az alábbi témákra vagy vezérmotívumokra lehetünk figyelmesek: „inspiráció”, „az emberi szem és az isteni tekintet”, „keresztény antropológia”, „az emberi gondolkodás és Mária szelleme”, „hamis alázat – igazi istenismeret”, a „helyes Mária-tisztelet”, „az igazi istendicséret”, „az emberi világ és Isten cselekedetei”, „irgalmasság: igazságtétel vagy bizonyágtétel?”, „a szellemi felfuvalkodottság összetörése”, „Isten a történelemnek is az ura”, „Izrael misztériuma”, „az inkarnáció titka”. Vegyük sorra e néhány – talán önkényesen kiragadott – fejezetcímet!

1. Az inspiráció folytatódik

Luther kiindulópontja az a meggyőződés, hogy Szűz Mária a Szentlélek inspirációja alatt szól. Nekünk is szükségünk van erre az inspirációra, ha a szöveget meg akarjuk érteni: „Mert Istent és az ő igéjét senki sem értheti meg helyesen, csak az, akinek a Szentlélek közvetlenül megadja.” (LVM 5: 211. o.) Ezt a hívőnek meg kell tapasztalnia, és az ilyen megtapasztalás a Szentlélek iskolája. A szöveg megértésének a feltétele tehát az inspiráció folytatása. Vagyis Luther itt ugyanazt mondja, amit a 20. századi bibliai hermeneutika – Ulrich Körtner nyomán – az „inspirált olvasóról” mond (KÖRTNER 1999).

Id. Lucas Cranach: Angyal üdvözlet. Fametszet, 1511

2. Az „emberi szem” és az „isteni tekintet” ellenkező iránya

Kommentárja első részében Luther az emberi és az isteni szem ellentétéről szól. Amíg az ember és a világ szeme állandóan felfelé irányul és a magasba tör, addig Isten tekintete lefelé, a mélységbe néz. Csak a mélységbe irányuló isteni látás veszi észre a szegénységet, a nyomort, a „házimunkát és jószágokat ellátó szegény cseléd lányt”. Istennek a gyökerekig, a törzsökig kell lehatolni ahhoz, hogy abból vessző és virágszál legyen. „S épp akkor, amikor Dávid királyi nemzetsége pedig szegény és lenézett volt... amikor a legmélyebben volt, akkor születik a Krisztus a lenézett törzsből, egy jelentéktelen szegény leánytól. Abból a személyből fakad a vessző és virág, akit Annás és Kajafás urak leányai még arra sem méltattak volna, hogy legkisebb cselédjük legyen.” (LVM 5: 214. o.) Luther később is úgy beszél az emberi szemről, mint valami „csalárd”, „csalfa, önző” dologról. A hamis emberi és a helyes isteni érzékelés mintegy diametrális ellentétben áll egymással.²

3. Keresztény antropológia

A *Magnificat* első két verse (Lk 1,46–47) különbséget tesz a *pszükhé* (lélek) és a *pneuma* (szellem) között. Luthernek ez alkalmat ad arra, hogy – amiképpen az ókorban már Órigenész is tette – 1Thessz 5,23 alapján az úgynevezett trichotomikus emberkép vagy antropológia mellett foglal állást: az ember szellem: *pneuma/spiritus/Geist* (aki hisz), lélek: *pszükhé/anima/Seele* (aki megismer) és test: *szarksz/corpus/Leib* (aki végrehajt). Mindezt Luther a mózesi szentély hármastagolásához hasonlítja: az ember *Geist*-je olyan, mint a szentek szentje, ahol semmilyen fényforrás nincs. Ez a hit és Isten lakhelye. A lélek olyan, mint a szentély a hétágú gyertyatartóval, ami érzékszerveinket, értelmi képességeinket szimbolizálja. Végül a test a pitvarnak felel meg, ahol mindenki megfordulhat, ahol minden nyilvánvaló.

Takács János Lutherhez következetesen a *pneuma/Geist*-et „szellemnek”, a *pszükhé/Seele*-t „léleknek” és a *szarksz/Leib*-et „testnek” fordítja. Ám ennek az az ára, hogy Szentlélek helyett is Szent Szellemet használ (ami, mint említettük, önmagában következetes). Percze Sándor viszont a *pneuma/Geist*-et „szívnek” fordítja az alábbi indoklással: „A *Geist* 'szellem' szóval való fordítása a magyarban félreérthető, mivel ez a szó jelentheti az ember értelmi, szellemi képességét, vagy jelölhet olyan természetfölötti jelenségeket, mint például kísértet vagy démon. A fordításban ezért a *Geist* szót 'szívvel' adom vissza. Ez egyértelműen kifejezi, hogy Isten befogadása nem csupán értelmi-szellemi teljesítmény, hanem legalább annyira érzelmek dolga is.” (LVM 5: 215. o.)

A szövegértelmezési probléma nem egyszerűen a *Magnificat*-ból ered, hanem abból, hogy Lukács 1,46–47 verseit, a *pszükhé/pneuma* különbségét a különböző magyar bibliafordítások sajnálatosan egymástól igen különböző módon adják vissza: a Károli- és a mai protestáns fordítás mindkettőt „léleknek” fordítja; a katolikus fordítások (Szent István és Szent Jeromos) „léleknek” (*pszükhé*) és „szívnek” (*pneuma*), Csia Lajos, Kecskeméthy István és a Hit Gyülekezetének bibliafordítása „léleknek” (*pszükhé*), „szellemnek” (*pneuma*); míg a Veritas Kiadó „új Károli-fordítása” meglepő módon megfordítja a katolikus használatot, így a *pszükhé*-t fordítja „szívnek” és a „*pneumát*” léleknek.

² Erre vonatkozólag lásd THAIDIGSMANN 1987, továbbá FABINY 1995.

Bibliafordítás	Károli és Magyar Bibliatársulat (1990)	Szent István Társulat (1972)	Szent Jeromos Társulat (2007)	Csia Lajos (1978)	Kecskeméthy István (2002)	Szent Pál Akadémia (2004)	Veritas Kiadó (2011)
Lk 1,47: pszükhé	Magasztalja lelkem	Lelkem magasztalja	Magasztalja lelkem	Magasztalja lelkem	Magasztalja az én lelkem	Lelkem magasztalja	Magasztalja az én szívem
Lk 1,48: pneuma	Az én lelkem ujjong	Szívem ujjong	Szívem ujjong	Szellemem	Örvendett szellemem	És szellemem ujjong	És örvendezik az én lelkem

Percze Sándor tehát a katolikus megoldást követi, amikor a *Geist*-et „szívnek” fordítja, de ennek két fogyatkozása is van. Egyrészt a 47. vers fordításában megőrzi a mai protestáns bibliafordítás változtatását: „az én lelkem” (eredetiben: pneuma) ujjong Isten, az én Megváltóm előtt, s utána a magyarzatban a „szívről” beszél, míg Luther mindkét esetben a *Geist* szót használja, tehát Luthernél az olvasó tudja, hogy egy és ugyanazon dologról van szó. A másik probléma, hogy a *Geist*-nek Luthernél a *Heilige Geist* felel meg, tehát a léleknek a Szentlélek, avagy a szellemnek a Szent Szellem. Ha tehát a *pneuma/Geist*-et „szívnek” fordítjuk, annak nincs meg a szó szerinti megfelelője a Szentháromság harmadik személyében, ugyanis „Szent Szív” semmiképpen sem lehet a pneuma hagiosz vagy a Sanctus Spiritus magyar fordítása.

Summa: Percze megoldása indokolt (a Szent Szellem a mi nagyprotestáns fülünknek idegen), de Takács János eredeti megoldása mégis következetesebb. Meggondolandó az is, hogy nem önkényes provincializmus-e, ha a magyar „szellem” szót csak az „értelem” és a „kísértet” szavaknak feleltetjük meg, amikor egy szociológiailag körülhatárolható csoportban ma Magyarországon mégis használják a „Szent Szellem” kifejezést. (Ez a deskriptív nyelvészet szempontja). A *Magnificat* angol fordításában nincs ilyen probléma, hiszen a Szentlélek szót egyaránt fordítják *Holy Ghost*-nak és *Holy Spirit*-nek, és az angoloknál az senkinek sem okozott problémát, hogy a *ghost* asszociációs mezője elsősorban a kísértetet, a *spirit* pedig néha az alkoholt vagy éppen a berúgott embert idézi fel.

5. Az emberi gondolkodás és Mária szíve (Geist)

Az emberi gondolkodás Istent tisztátalanul szereti, a jócselekedetekkel, érdemekkel akarja befolyásolni és megnyerni őt. Dávid a pozitív ellenpélda, hiszen ő a legnagyobb nyomorúságban sem szünt meg Istent szeretni. „Ilyen szíve volt Máriának, Isten anyjának is, aki a legnagyobb javakban dúskálva sem távolodott el Istentől, nem kereste a maga hasznát, hanem szívét tisztán megtartotta Isten jóságának szeretetében és dicséretében.” (LVM 5: 222. o.)

„Milyen csodás szív az ilyen! Isten anyjaként minden ember fölé emelve olyan egyszerű és higgadt maradt, hogy még egy szolgálólányt sem tartott volna kevesebbre önmagánál.” (Uo. 220. o.) Mária akkor sem panaszkodna, „ha egy másik szolgálólány kapta volna ezt az ajándékot Istentől, Mária annak éppúgy kívánta volna ezt a megtiszteltetést, mint önmagának. S míg magát erre méltatlannak, addig mindenki mást méltónak talált volna. Sőt, akkor is elégedett lett volna, ha Isten elvette volna tőle ezt a jótéteményt, és másnak juttatta volna.” (Uo. 219. o.) „Nem követel magával szemben tiszteletet, úgy jár-ke, dolgozik, tehenet fej, főz, mosogat, söpröget, ahogy egy cseléd lány vagy háziasszony végzi a maga igénytelen, alantas munkáját, mintha nem is törődne a szerfelett nagy javakkal és kegyelemmel.” (Uo. 237. o.)

6. A hamis alázat és az igaz istenismeret

Sokan csak azért alázatosak, hogy jutalmat nyerjenek, az alázatos ruházat, beszédmód és arckifejezés igen sokszor takarja a legnagyobb gőgöt, ám az igazán alázatosak nem néznek az alázatosság következményére: „az igazi alázat sohasem tud önmagáról, mert ha ennek tudatában lenne, gőgössé lenne” (LVM 5: 225. o.) „Az alázat oly természetes és nemes, hogy nem is veszi észre önmagát.” (Uo. 227. o.) A látás problematikája itt is előjön: „nem a látás tárgyát, hanem magát a látást kell megváltoztatnunk... amint Krisztus mondja (Máté 5,29), a szemünket kell kivájnunk.” A helyes istenismeretre tanít bennünket az ige: „az Isten a semmikre és a megvetettekre tekint” (uo. 227. o.).

Id. Lucas Cranach: Gyászruhás Mária a gyermekkel és a kis Keresztelő Jánossal. 1534

mintha ő süket vagy tudatlan volna, nekünk pedig fel kellene őt ébreszteniünk és kioktatnunk” (uo. 234. o.). Az igazi dicséret azonban „inkább sóhajt, mint beszél... ezt nevezzük Isten igazi, lélekben és igazságban való dicséretének” (uo.).

³ A kérdéshez lásd: MÜLLER 1988.

⁴ LVM 5: 231. o. Takács János fordítása: „Óh, boldogságos szűz és Isten anyja, bár megvetett senki és semmi voltál, Isten mégis gazdagon, kegyelmesen rád tekintett és nagy dolgot cselekedett benned, nem voltál rá méltó, mégis érdemeidet messze és magasan túlszárnyalva van meg benned az Isten gazdag, szerfelett nagy kegyelme. Jó neked, boldog vagy attól az órától fogva mindörökké, hogy ilyen Istent találtál...” (LUTHER 1989, 26. o.)

7. Mi a helyes Mária-tisztelet?³

Mária azért magasztalja az Istent, mert ő reátekintett. Máriának azért helyes a látása, mert az isteni látást dicséri, s így akkor tiszteljük őt helyesen, ha „Isten alá” állítjuk őt. „Mária nem azt akarja, hogy hozzá, hanem, hogy általa Istenhez fordulj.” (LVM 5: 231. o.) „Ma azonban jó néhányan tőle mint Istentől várnak segítséget és vigasztalást... emiatt manapság több a bálványozás a világban, mint valaha.” Ha helyes a Mária-ismeretünk, Luther elmegy egészen odáig, hogy őt szavakkal meg is szólíthatjuk. Ekképpen: „Ó, boldog Szűz, Isten anyja, bármennyire megvetett és senki voltál, Isten mégis kegyelmesen és gazdagon rád tekintett, és nagy dolgokat vitt véghez benned. Nem voltál rá méltó. De Isten rád gazdagon kiáradó kegyelme messze meghaladja minden érdemedet. Óh, boldog vagy attól az órától fogva mindörökké, hogy ilyen Istent találtál.”⁴

Látjuk tehát, hogy Luther megszólítja Isten anyját, de nem őt dicséri, hanem az Isten kegyelmét magasztalja. Jogosan állapítja meg: „Sajnos sokan vannak, akik Máriától és a szentektől mint Istentől várnak segítséget és vigasztalást. Attól tartok, nagyobb ma a bálványimádás, mint valaha.” (Uo. 232. o.)

8. Mi a helyes istendicséret?

Luther elítéli azt, aki „Istent... sok beszéddel, lármával és hűhóval dicséri, mintha ő süket vagy tudatlan volna, nekünk pedig fel kellene őt ébreszteniünk és kioktatnunk” (uo. 234. o.). Az igazi dicséret azonban „inkább sóhajt, mint beszél... ezt nevezzük Isten igazi, lélekben és igazságban való dicséretének” (uo.).

9. Az ember hamis világa és Isten cselekedetei

Jeremiás 9,23-ra hivatkozva Luther a világi dolgokat három csoportra osztja: bölcsességre, hatalomra és gazdagságra. A bölcsesség alapján az ember elismerést, hírnevet, megbecsülést akar szerezni, a hatalom alapján nemességet, felsőbbiséget, barátokat, méltóságot, a gazdagság alapján egészséget, szépséget, kedélyt és erőt. Luther legveszélyesebbeknek az úgynevezett bölcseket, a szellemileg kevélyeket és felfuvalkodottakat tartja. Ők az öngizak, akik bedugják fülüket, Luther moabitáknak, behemótnak, a „Sátán testének” nevezi őket. A tudósok a legnagyobb gazemberek, mert ők vezetik félre a többieket. A hatalom és a gazdagság kevésbé veszélyes, mint az emberi bölcsesség. Istent cselekedetei révén ismerhetjük meg, lerombolja ugyanis az e világi értékrendet.

Luther Isten hat cselekedetéről beszél: 1. irgalmassága, 2. a szellemi felfuvalkodottság összetörése, 3. a nagyok, a hatalmasok megalázása, 4. a kicsinyek felmagasztalása, 5. az éhezők javakkal való betöltése, 6. a gazdagok üresen való elküldése. Isten szubvertál minden emberi és világi rendet: az értelmet, a hatalmi és a szociális viszonyokat.

10. Igazságtétel és bizonyoságtétel

Luther legkeményebben azokról az értelmesekről szól, akik az igazságot egyoldalúan látják és azt „nem igaz úton érvényesítik”, hanem „önerővel akarják azt érvényre juttatni”, s „ezzel igazságukat igazságtalanná teszik”. Isten irgalmassága leleplezi ezt a hamisságot, és rámutat, hogy az igazság értelme nem az igazságtételben, hanem a bizonyoságtételben van: „Elégedj meg azzal, hogy igaz az ügyed. Ha nem tudsz neki érvényt szerezni, bízd Istenre. A győzelmet Isten magának tartja fenn. Ha azt akarja, hogy győzz, ő maga cselekszi meg azt, vagy úgy viszi eléd, hogy eszedbe sem jut magad kezébe venni az ügyet. Oly módon juthatsz így győzelemre, ahogy nem is gondoltad volna. Ha pedig nem akarja győzelmedet, legyen elég neked az irgalma. Elvehetik tőled a jó győzelmét, viszont a jó melletti bizonyoságtételt nem vehetik el tőled.” (Uo. 243. o.)

11. Isten a történelemnek is az Ura⁵

Isten a hatalom „dekonstrukciójára” is képes. Hagyja, hogy a hatalmasok elérjenek hatalmuk csúcspontjára, amikor aztán önmaguktól összeomlanak: „Mert Isten nem semmisíti meg olyan gyorsan a hatalmasokat, ahogyan megérdemelnék, hanem előbb engedi őket hatalmuk csúcsára jutni. De ott már nem tartja meg őket, és önmagukban nem tudnak megmaradni. Magától omlik össze minden, egy hang nélkül. Azután – szinte minden láрма nélkül – felemelkednek az elnyomottak, mivel Isten ereje van bennük.” (LVM 5: 249. o.) „A történelemben tapasztaltak megmutatják, hogyan hoz Isten elő egy birodalmat, és buktat el egy másikat. Hogyan sokasít meg egy népet, és irt ki egy másikat. Asszíriával, Babilóniával, a perzsákkal, a görögökkel és Rómával is ezt tette, pedig azok úgy képelték, örökké fognak uralkodni.” (Uo.)

⁵ A kérdéshez lásd: BEYER 1939.

12. Izrael misztériuma⁶

Luther szerint Isten Izraelt kettéosztja, s csak arra a részre hivatkozik, amelyik Istennek szolgál. Isten „felvette” Izrael ügyét, s így „megemlékezett” az ő irgalmasságáról. Bár azt a látszatot keltette, hogy elfeledkezett volna ígéretéről, valójában azonban csak késlekedett. Amikor a testi Izrael nem fogadta be őt, Isten egy szellemi Izraelt szerzett magának. Luther allegorizálása szerint Jákób csípőjének kifecamodása az angyallal való tusakodás után azt jelképezi, hogy a zsidók ezentúl ne testi származásukkal dicsekedjenek. Az „Izrael” szó azt jelenti, hogy „Isten ura”, s ez „azt a nagy csodát foglalja magában, hogy az ember a kegyelem által szinte Istennel rendelkezhet”, ahogy Krisztusban is a menyasszony rendelkezhet a vőlegénye testével. Bár a zsidóság nagy többsége megkeményedett, mindig voltak közöttük olyanok, akik megérttek Krisztushoz. „Ezért nem lenne szabad a zsidókkal olyan durván bánnunk. Mert vannak köztük, akik majd keresztények lesznek.” (LVM 5: 259. o.)

13. Az inkarnáció titka

Isten Izrael népének már a törvény előtt ígéretet, az átok előtt áldást adott. Ábrahámnak ugyanis megesküdött, hogy „megáldatnak a te magodban a föld minden nemzetségei”. De a foganás és a születés a törvény értelmében átok alatt van. Így hogyan maradhat Isten hű az ígéretéhez? Ennek megértéséhez Luther szerint nem emberi logikus

gondolkodásra, hanem „tisztá, szabad hitre” van szükség. „Láthatod, hogyan oldja fel az ellentétet. Utódot ad Ábrahámnak, egyik lányától, Máriától származó természetes fiút, a Szentlélek által, férfi közreműködése nélkül. Ez nem az átkot hozó természetes születés és fogantatás. Az nem is érinthette ezt a magot. S mégis Ábrahám természetes magva van benne, éppúgy, mint Ábrahám többi gyermekében. Íme, ez Ábrahám áldott magva, akiben az egész világ megszabadul az átoktól.” (LVM 5: 257–258. o.)

Elemzésünkben talán sikerült demonstrálnunk, hogy milyen nagy hatással volt Lutherre Mária éneke, a *Magnificat*. Luther értelmezése szerint Mária a *Magnificat*-ban a Szentlélek erejével világít rá arra, hogy kicsoda is az Isten. Számára – bár ezt így Luther nem mondja ki – Mária vérbeli teológus, aki saját hittapasztalatán keresztül tanítja, prédikálja, prófétálja, hogy az élő Isten egészen más, mert ő az, aki minden emberi értékrendet szubvertál.

Luther *Magnificat*-ja nem mariológia, hanem teológia. Azt az éneket, amelyet Luther mint szerzetes mindennap a vesperás alkalmával énekelt és imádkozott (FEHÉR 2009), most az értelmével, pontosabban a Szentlélek által megvilágosított értelmével – és teljes szívvel és lelkével – magyarázta a fiatal hercegnek.

Befejezőként álljon itt egy idézet arról, hogy Luther e *Magnificat*-értelmezése milyen nagy hatású volt. Egy feljegyzés szerint X. Leó pápa – miután elolvasta e kommentárt, anélkül, hogy a szerző kilétéről bármit is tudott volna –, lelkesedésében így kiáltott fel: „Áldott legyen az, aki e sorokat írta!”⁷ Mit is mondhatunk erre? Úgy legyen!

⁶ A kérdéshez lásd: GOUDOEVER 1966.

⁷ „Beate le mani che hanno scritto ciò.” *Marianum* 27 (1965) 498. o. Idézi (pontatlanul, mert X. Leó helyett X. Piuszt ír) BEMILE 1986, 256. o.

Luther értelmezése szerint Mária a *Magnificat*-ban a Szentlélek erejével világít rá arra, hogy kicsoda is az Isten. Számára (...) Mária vérbeli teológus, aki saját hittapasztalatán keresztül tanítja, prédikálja, prófétálja, hogy az élő Isten egészen más

Hivatkozott művek

- BEMILE, Paul 1986. *The Magnificat Within the Framework of Lukan Theology*. Peter Lang, Frankfurt – Bern – New York. / Regensburger Studien zur Theologie 34./
- BEYER, Hermann Wolfgang 1939. Gott und die Geschichte nach Luthers Auslegung des Magnifikat. *Lutherjahrbuch*, 21. évf. 110–136. o.
- FABINY Tibor 1996. A Magnificat narratív-kritikai és hatástörténeti megközelítése. In: Benyik György (szerk.): *Gyermekség-történet és mariológia*. Szegedi Bibliikus Konferencia, 1996. JATEPress, Szeged, 1997. 145–166. o.
- FEHÉR Károly 2009. Luther és Mária. Luther Magnificat-magyarázata Takács János ny. lelkész fordításának felhasználásával. *Keresztyén Igazság*, Új folyam, 82. szám. 15–21. o.
- GOUDOEVER, Jan van 1966. The Place of Israel in Luke's Gospel. *Novum Testamentum*, 8. évf. 111–123. o.
- KÖRTNER, Ulrich 1999. *Az ihletett olvasó. A bibliai hermeneutika fő aspektusai*. Hermeneutikai Kutatóközpont, Budapest. /Hermeneutikai Füzetek 19./
- LUTHER Márton 1989. *Magnificat (Mária éneke)*. Ford. Takács János. A fordító kiadása. H. n.
- LUTHER Márton: Magnificat (1521). In: *Luther válogatott művei*. 5. köt. *Bibliafordítás, vigasztalás, imádság*. Ford. Percze Sándor – Takács János. Szerk. Csepregi Zoltán. Budapest, Luther Kiadó, 2011. 209–262. o.
- Luther's Works*. 21. köt. *Sermon on the Mount and the Magnificat*. Concordia Publishing House, Saint Louis, 1956.
- MÜLLER, Gerhard 1988. Evangelische Marienverehrung. Luthers Auslegung des Magnificat. *Luther*, 59. évf. 1. sz. 2–13. o.
- RIEDLINGER, Helmut 1982. *Das Magnifikat. Verdeutscht und ausgelegt durch D. Martin Luther*. Herder, Freiburg–Basel–Wien. 15–24. o.
- THAIDIGSMANN, Edgar 1987. Gottes schöpferisches Sehen. Elemente einer theologischen Sehschule im Anschluss an Luthers Auslegung des Magnificat. *Neue Zeitschrift für Systematische Theologie und Religionsphilosophie*, 29. évf. 1–3. sz. 19–38. o.

Fabiny Tibor angol szakos irodalomtörténész, teológus a Károli Gáspár Református Egyetem Anglisztika Intézetének igazgatója, tanszékvezető egyetemi tanár. Tanít az Eperjesi Egyetemen is. Korábbi munkahelyei a Pázmány Péter Katolikus Egyetem és a szegedi József Attila Tudományegyetem voltak. Az 1993 óta működő Hermeneutikai Kutatóközpont vezetője, a Magyarországi Luther Szövetség elnöke. Evangélikus teológiát végzett. Az Evangélikus Hit-tudományi Egyetemen habilitált 2003-ban. Alkalmilag szolgál a budakeszi gyülekezetben.

Barna
Gábor

A katolikus restauráció korának Mária-képe

A katolikus egyház Magyarországon a 17. század elejére kizáródott a közhatalmi (vármegyei, városi) struktúrából, kisebbségbe került (SZILAS 1982, 70–71. o.). Helyzetének megváltozását attól remélhette, hogy következetesen épít a trienti zsinat reformtörekvéseire, s azokat – a helyi viszonyokra vonatkoztatva – alkalmazza,

konfesszionalizálódik, felekezetté szerveződik (FREITAG 1995).

A Tridentinum hatásában két tendencia élt egymás mellett: egy uniformizáló törekvés, valamint a helyi, a lokális, a területiális szervező erők befolyása. A zsinat utáni kodifikációs munka egysegiesítette a liturgiát, a római katekizmust s a római breviáriumot is. A korábbi korok egyházmegyei sokszínűségéből a felső egyházi vezetés dinamizmusán keresztül római központosítás és egységesítés lett. Ám ez a központosítás és egységesítés nem szüntette meg teljes egészében a helyi színeket, hanem kisebb-nagyobb mértékben fokozatosan áthatotta a tömegek vallásgyakorlatát és felfogását. A zsinat rögzítette az oltáriszentséggel kapcsolatos tanítást: ekkortól lett az úrnappja jellegzetesen római katolikus ünnep, megfogalmazta a Mária-tisztelet, az ereklye- és képtisztelet helyes formáit (SCHÜTZ 1921; SÖLL 1984), újrafogalmazta az indulgentiatant (BÁLINT–BARNA 1994, 89–98. o.), utat nyitva – mindezekkel is – egy önálló mariológia felfutásának irányába (SÖLL 1984; STÖHR 1992, 320–326. o.).

A 16–17. század társadalmi és valláséleti problémái közepette (török hódoltság, reformáció, katolikus reform) a katolicizmus a középkor buzgótságát újíttotta fel. A bajban a régi aranykor felé fordult (NÉMETH 1940/41, 234. o. HERMANN 1973), amelynek egyik jellemzője a Mária-tisztelet, valamint a szentek – különösen a magyar szentek – tisztelete s a kettő sajátos összefonódása volt.

A 16–17. század folyamán ezért felerősödött a magyarok nagyasszonya, a *Patrona Hungariae*, valamint Árpád-házi szentjeink, különösen Szent István tisztelete. Első szent királyunk addig lokális tisztelete ekkor lépte át a nemzeti kereteket, s a század végére (1686, Buda felszabadítása után) bekerült a római kalendáriumba, azaz egyetemes egyházi elismerést kapott.

1. kép. A lepantói csata ábrázolása a kisoroszi plébániatemplom oltárképén

Mária-tisztelet és sajátos vonásai: törökellenesség és protestánsellenesség

A barokk kor hangsúlyos Mária-tiszteletének kezdetét a lepantói csata (1571) jelezte. A török flotta felett aratott győzelmet a kortársak Mária közbenjárásának és segítségének tulajdonították. (1. kép) Ez meg is adta hosszú időre a Mária-tisztelet alaphangját, karakterét és biztosította vonzerejét – különösen a zárándoklatokban.

Ennek egyik jellemzője az uniformizálás, a jelentősebb külföldi (német, olasz, lengyel) kegyhelyek magyarországi fliációinak kialakulása volt. Ünnepekben, kultuszfliációkban a magyar katolikusság kapcsolódott tehát az egyetemes egyházhoz, ezeket átplántálta magyar földre és – leginkább – a búcsújáró gyakorlatba.

A Mária-tisztelet törökellenes vonását erősítette a keresztény seregek győzelme Bécsnél 1683-ban, amit a passauai *Segítő Szűzanya* (*Mariahilf*), valamint a csestochowai *Szűzanya* (közbevetőleg jegyzem meg: a magyar alapítású pálos rendnek addigra már palládiumává vált kegykép) közbenjárásának tulajdonítottak. Passauban a császári család, a csestochowai *Szűzanya* másolata előtt Bécsnél pedig Sobieski János, a lengyel segítő csapatok parancsnoka imádkozott a keresztény seregek győzelméért. A passauai Mariahilf-képmásolatok közül pedig több kegyképpé, búcsújáró helyé vált az idők folyamán a németek 18. századi betelepülésével (Turbék, Vértessomló, Doroszló stb.). A csestochowai *Szűzanya* kegyképeinek másolatai szintén megtalálhatók sok kegyhelyen (Sopronbánfalva, Szeged-Alsóváros). Tovább erősítette a Mária-tisztelet törökellenes karakterét az 1716. augusztus 5-i péterváradi győztes csata, ahol – a hagyomány szerint – a nyári melegben köd és hóesés (augusztus 5. Sancta Maria ad Nives = havi Boldogasszony) zavarta meg a török csapatokat, s ez segítette győzelemre Savoyai Jenő seregeit.

A kor Mária-tiszteletének sajátos formáit a könnyező és verejtékező Mária-képek mutatják, amelyek a lokális kultuszok tükrözői, de amelyek közül a máriapócsi nemzetközivé vált.¹

A korabeli értelmezés szerint a Mária-képek egyrészt a keresztények megosztottsága, másrészt pedig a keresztények török (iszlám) elnyomása miatt könnyeztek. Törökellenes vonatkozása van például a pócsi Mária-ikon könnyezésének (1696, 1715, 1905), hiszen az eredeti ikont Papp István török fogságból való megszabadulásának emlékére készítette. Bécsbe szállítása után zajlott a török hadakkal vívott zentai csata (1697), ahol a győzelmet a pócsi könnyező Szűzanya közbenjárásának tulajdonították (2. kép). A pócsi kép könnyezésének az egyházi uniót előmozdító értelmezése is van: az ortodox ruszin templom nem sokkal ezután a görög katolikusok – mindmáig – legnagyobb kegyhelye lett.²

Protestánsellenes a klátóci Mária-ikon és a győri Mária-kép tisztelete. A klátóci Mária-ikont Bethlen Gábor egyik református katonája lándzsával átszúrta, s a kép könnyezni kezdett. A győri Mária-kép pedig Szent Patriknak,

2. kép. A pócsi könnyező Mária-ikon (17. század vége)

¹ BARNA 2001. A pócsi Szűzanya tisztelete megtalálható olasz, svájci és német földön is.

² *Máriapócs 1696 – Nyíregyháza 1996. Történelmi konferencia a máriapócsi Istenszülő-ikon első könnyezésének 300. évfordulójára 1996. november 4–6.* Nyíregyháza, 1996.

az írek nemzeti szentjének napján, 1696. március 17-én vérrel verejtékezett és könnyezett, kifejezván együttérzését az anglikán elnyomás alatt szenvedő katolikus írek iránt (HETÉNY 2000) (3. kép).

Török-, illetőleg protestánsellenes élt kapott egy újabb kegyképtípus: a Jelenések könyvének napba öltözött asszonya (DÁVID 2008, 112., 284–285. o.), akit a csíksomlyói (4. kép) és a szeged-alsóvárosi kegykép is ábrázol (5. kép). A törökellenes jelentést itt nem nagyon kellett belemagyarázni, hiszen a félholdon álló istenszülő alakja minden korabeli ember számára egyértelműen jelezte a kereszténység győzelmét a félholddal jelképezett iszlámon. Ezt az értelmezést az egyes helyi csodatörténetek pedig tovább erősítik. De ekkor kapta protestáns- (unitárius-) ellenes értelmezését a csíksomlyói kegykép is, jóllehet a tolvajos-tetői csatát nem lehet történeti forrásokkal igazolni (MOHAY 2009, 106–133. o.). A napba öltözött asszony ábrázolása (azaz a szeplőtelen fogantatás egyfajta ikonográfiai megjelenítése) azonban mindenütt egyfajta védő-óvó céllal jelent meg a felezetek találkozásainál (katolicizmus – román és délszláv ortodoxia, katolicizmus – iszlám, katolicizmus – protestantizmus).

3. kép. A Szűzanya vérrel verejtékező győri kegyképe (17. század)

Törökellenes jellege volt a lorettói Boldogasszony tiszteletének is. A hagyomány szerint ugyanis Mária názreti házát a Szentföldet elfoglaló iszlám erők elől angyalok menekítették a keresztény Európába. S benne volt ez a tartalom minden egyes, 17–18. században hazánkban épített lorettói kápolna hagyományában (Lorettom, Győr – Kármelita templom, Kolozsvár – ferences templom, Andocs, Máriabesnyő). A Loretto-kápolnák a Dunántúlon egyfajta misztikus védvonalat képeztek az iszlámmal, törökkel szemben (GAÁL 2011).

A hódoltság területén a Mária-tisztelet tartott meg sok közösséget magyarnak és katolikusnak (Somogy, Szeged környéke, Jászság, Csík és Udvarhelyszék).

A máriavölgyi kegykép (Mariatal, Marianka v. Pozsony m.) a verítékező kegyképnek azt a változatát jelenti, amelynél a csodás jelenés a magyarok, az ország veszélyeztetettsége miatt következik be. Nem véletlen tehát, hogy a Patrona Hungariae, Magyarország védőasszonya ábrázolás eredetileg ezt, a máriavölgyi Mária-kegyszobrot követte. A török alóli felszabadulás után e szobor előtt ajánlotta fel 1693-ban I. Lipót osztrák császár és magyar király az országot ismét Mária oltalmába, tudatosan követve Szent István országfelajánlásának legendás, de a magyar köztudatba nagyon belegyökerezett hagyományát³ (6. kép).

³ PÁSZTOR 1942/43. A magyarok Nagyasszonya tisztelete augusztus 15-éhez kapcsolódott sokáig, s összefonódott Szent István augusztus 20-ai ünnepével, és csak 1896-ban nyert önálló ünnepet október 8-ára.

Magyar szentek, a Regnum Marianum és a népi vallásosság

A 16–18. század a Szent István-legendákban talált máriás vonatkozásokat kihangsúlyozta, és a legkisebbnek is nagy jelentőséget tulajdonított (NÉMETH 1940/41, 234. o.). Ezek gyökere a Szent István-hagyományban található. Egyértelművé vált, hogy a felszabadult ország katolikus újjáépítéséhez a keresztény magyar múlt nagy alakjait, az Árpád-ház szent királyait és királylányait lehet és kell segítségül hívni (GALAVICS 1975; GALAVICS 1986). Ők a nagy példaképek és hathatós közbenjárók. Magyarország Szent István óta Mária tulajdona, országa. A török hódoltságot a katolikus közfelfogás a reformáció károkozásának, Isten büntetésének tartotta. A török csak Mária segítségével űzhető ki az országból, ha a nép visszatér Mária tiszteletére. Így fogalmazódik meg az 1600-as évektől kezdve – főleg a jezsuiták révén – a Patrona Hungariae és a Regnum Marianum eszmerendszere, amely már jövőbe tekintő öntudattal fogalmazza meg a Mária-tisztelet és a magyar szentek tiszteletének egységét. Szűz Máriát királynőként ábrázolva gyakran látjuk Szent István és Szent László társaságában, mint például Kolozsvárott az egykori jezsuita, majd piarista templom mellékoltárán vagy a szeged-alsóvárosi ferences templom főoltárán. Ez a Regnum Marianum gondolatkörének szép, ikonográfiai kifejezése.

E kifejezést először Inchofer Menyhért használta 1644-ben.⁴ A Szűzanya az ország mindenkori örököse, Magyarország az ő tulajdona. Az ő pártfogásának köszönheti az ország fennmaradását. Alapelveit azonban még Pázmány Péter megfogalmazta: 1. Magyarország sorsa a katolikus hithez való hűségével függ össze. 2. Magyarország a hősök és szentek szülőföldje volt, míg hű volt katolikus hitéhez. 3. Szűz Mária kezdettől fogva pártfogója a magyar nemzetnek (WACZULIK 1942/43, 724–727. o.). A Regnum Marianum államelmélete szemben állt a 17. században feltörő királyi abszolutizmussal, csak a rendi államformát tartotta a Szent Istvántól rendelt és Szűz Máriától elfogadott, máriás államformának. A rendek, akárcsak a király, Máriától kapják jogaikat. A király *servus et filius, minister fidelis, haereditarius vasallus, Mária kiválasztottja*. Kötelessége a katolikus hit védelme. Ilyen volt II. Ferdinánd, majd Lipót, aki Máriavölgyben felajánlotta felszabadult országát Máriának, Pozsonyban Mária-szobrot állíttatott a következő felirattal: „...Patronae regni Hungariae, Magnae Dominae Nostrae, post Turcam pulsum...” (NÉMETH 1940/41, 260–267. o.) Esterházy Pál herceg Máriának tulajdonította, hogy „annyi eretnokség között a régi igaz pápista hitben mindenkoráig megmaradtanak” (uo. 249. o. KNAPP–TÜSKÉS–GALAVICS 1994).

A máriás ország eszméjének terjesztésében nagy szerepe volt a jezsuitáknak. A jezsuiták alapították a Mária-kongregációkat (az elsőt 1585-ben Kolozsvárott), tagjai a későbbi vezető réteg képviselői (NÉMETH 1940/41, 269. o.). A 17. század közepén alig volt főnemes, főpap, polgári vagy katonai méltóság, aki ne lett volna kongreganista (uo. 271. o.). A 17. és a 18. század amúgy is a vallási társulatok egyik fénykora (TÜSKÉS–KNAPP 2001; TÓTH 2002).

A Regnum Marianum gondolatának terjesztésében a búcsújáró helyek fontos szerepet játszottak. A legkedveltebb máriás tiszteleti forma a búcsújárás volt (NÉMETH 1940/41, 278. o.). Főuraink sok helyet alapítottak. Főleg a hazai kegyhelyeket látogatták (JÁNOSI 1939; NÉMETH 1940/41, 282. o. TÜSKÉS 1993). A búcsújáró helyeknél pedig már a helyi vallásgyakorlási formáknál vagyunk. Megszaporodtak a lokális jelentőségű búcsújáró helyek, s

4. kép. A Napba öltözött asszony csiksomlyói kegyszobra (16. század eleje)

⁴ WACZULIK 1942/43, 726. o. Inchofer Menyhért: *Annales ecclesiastici regni Hungariae* Tom. I. Romae. 1644.

5. kép. A Szegedi Segítő kegyképe (17. század vége)

6. kép. Szent István országfelajánlása (19. század)

hozzájuk kötődően a fogadalmi zarándoklatok (BÁLINT–BARNA 1994, 136–143. o.). A mai kegyhelyhálózatunk lényegében ekkor alakult ki. A Mária-kegyképek és kegyszobrok translációja (az újonnan épített templomokba történő átvitele), öltöztetése és megkoronázása a barokk pompának jellemző megnyilvánulása volt (uo. 129–136. o.). Fontosak voltak a népmissziók (NÉMETH 1940/41, 286. o.), a rózsafüzér-imádság (uo. 287. o.; lásd még: BARNA 2011), ekkor nyerte el Nádasi János magyar jezsuita közreműködésével végleges formáját a lorettói litánia;⁵ mindezeknél most nincs lehetőségünk részletesen elidőzni.

A múlt és a jelen összekapcsolódik, összeköthető tehát. Ennek egyik szép példája a már említett Mariahilf-kegykép népszerűsége és elterjedése, ami annak (is) köszönhető, hogy a korabeli emberek nagy hasonlóságot véltek felfedezni a passai (innsbrucki) Mariahilf-ábrázolás és a Nagy Lajos király adományozta máriacelli *Kincstári Madonna*-ábrázolás között. Ez lehetőséget teremtett a korabeli jelen és a dicső magyar múlt, az elődök Mária-tiszteletének összekapcsolására. Vagy jó példa erre a jezsuita Hevenesi Gabriel: *Ungariae Sanctitatis Indicia... (Régi magyar szentség, avagy ötvenöt magyar szent és boldog)* Nagyszombatban 1692-ben kiadott könyvecskéje.⁶

Az erősödő alfabetizáció jó lehetőségeket kínált részben a vernakuláris (megélt helyi) vallásgyakorlat rögzítésére, részben pedig újítások megjelenésére, terjesztésére és befogadására. Az iskoladrámákon (pl. KILIÁN 1992; MEDGYESY-SCHMICKLI 2009), az anyanyelvi énekeskönyveken (PAKSA 2011), áhitati irodalmon (KNAPP 2011; TÜSKÉS–KNAPP 2002; KNAPP–TÜSKÉS 2004), a sokszorosított kisgrafikai ábrázolásokon, a kis szentképeken (SZILÁRDFY 1984; SZILÁRDFY–TÜSKÉS–KNAPP 1987; SZILÁRDFY 1995) keresztül pedig az egyszerű hívő nép, a társadalom szabályozására, a közösség befolyásolására.

A 16. századtól katolikus és – bármennyire meglepő – protestáns költők verselnek Máriáról: Bornemissza Péter, Rimay János, Csokonai Vitéz Mihály, illetve Nyéki Vörös Mátyás, Kopcsányi Márton, Zrínyi Miklós, Gyöngyössy István, Rákóczi Ferenc, Amadé László, Faludi Ferenc, Cserey Farkas énekelnek róla. A rekatolizációs 17. század jelentős költői teljesítménye Gyöngyössy István: *Rosa-Koszorúja*, a rózsafüzér titkainak megéneklése (ANTALÓCZY–LISZTÓCZKY 2000). A Regnum Marianum máig ismert egyik jellemzője a Lancsics Bonifác bencés szerzetes által a 18. század közepén írott *Boldogasszony anyánk* kezdetű népének, amelyet sokan a „katolikus Himnuszok” tartottak, tartanak.

A korban új Mária-ünnepek jelennek meg: a rózsafüzér királynéja (1573 – Lepanto után – titulusok, oltárok), Mária nevenapja (1683 – Bécs után), hétfájdalmú Szűzanya (1727), kármelhegyi Boldogasszony (1786).

⁵ CSEREY é. n. (reprint 1772); MIHÁLYFI 1933, 163–164., 655. o.

⁶ *Régi magyar szentség avagy ötvenöt magyar szent és boldog valamint tiszteletreméltó képekkel idézett rövid emlékezete... Az 1737-es latin kiadás szövegét fordította és mai magyar nyelvhez igazította Sinkó Ferenc.*

Mi jellemzi a barokk kor Mária-tiszteletét? Apologetikus, iszlám- és protestánsellenes, és minden katolikus univerzalizmusa ellenére hangsúlyosan épített a magyar szentek, különösen Árpád-házi szentjeink tiszteletére, ezáltal kialakította a Regnum Marianum gondolkörét, amely kormányzási ideológiává is vált. A nemzetközinek és a helyinek sajátos egyensúlyát alakítja ki, s ezáltal sok helyi vonás őrzője a kor Mária-tiszteletében (JÁNOSI 1935; BARNA 2010). A barokknak nevezhető korszak és vallásgyakorlata viszonylag hosszan tartott Magyarországon. Különösen a népi vallásgyakorlás területén még a 19. század első évtizedeiben is hatott. Számos elemében egészen a 19–20. századig meghatározta, befolyásolta, színezte a vallásos életet, s jellemezte a népi vallásosság máriás jellegét.

„A Regnum Marianum állam-elmélete szemben állt a 17. században feltörő királyi abszolutizmussal, csak a rendi államformát tartotta a Szent Istvántól rendelt és Szűz Máriától elfogadott, máriás államformának.”

Hivatkozott művek

- ANTALÓCZY Lajos – LISZTÓCZKY László: *Régi nagy Patrónánk. Magyar Mária-versek*. Főegyházmegyei Könyvtár – Kisboldogasszony Plébánia, Eger, 2000.
- BÁLINT Sándor – BARNA Gábor: *Búcsújáró magyarok*. Szent István Társulat, Budapest, 1994.
- BARNA Gábor: A könnyező Mária-képek kegyhelyei a XVII–XVIII. századi Magyarországon. In: uő: *Búcsújárók. Kölcsönhatások a magyar és más európai vallási kultúrákban*. Lucidus Kiadó, Budapest, 2001. 157–172. o.
- BARNA Gábor: A magyarok Máriája. Szűz Mária tisztelete Magyarországon. In: *Keresztény gyökerek és a boldog magyar élet*. Keresztény Értelmiségiek Szövetsége, Budapest, 2010. 145–168. o.
- BARNA Gábor: *Az Élő Rózsafűzér társulata. Imádság és imaközösség a 19–21. században*. Szent István Társulat – Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék, Budapest–Szeged, 2011.
- CSEREY Farkas: *Loretói Litánia*. Szent István Társulat, Budapest, é. n. (reprint 1772)
- DÁVID Katalin: *Egy asszony, öltözete a Nap. Isten anyja a tipológiában*. Szent István Társulat, Budapest, 2008.
- FREITAG, Werner: Wolfgang Reinhard / Heinz Schilling (Hg.): *Die katholische Konfessionalisierung*. (Recenzió.) In: Wissenschaftliches Symposion der Gesellschaft zur Herausgabe des Corpus Catholicorum und des Vereins für Reformationsgeschichte 1993. Aschendorff, Münster, 1995. (Reformationsgeschichtliche Studien und Texte 135.) 472. o.
- GAÁL Károly: Adatok a kelet-közép-európai Loreto-kultuszhoz. In: Barna Gábor (szerk.): *Boldogasszony. Szűz Mária tisztelete Magyarországon és Közép-Európában*. Néprajzi Tanszék, Szeged, 2011. 43–57. o.
- GALAVICS Géza: Hagyomány és aktualitás a magyarországi barokk művészetben – XVII. század. (A barokk képzőművészeti tematika helyi elemei.) In: Galavics Géza (szerk.): *Magyarországi reneszánsz és barokk. Művészettörténeti tanulmányok*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1975. 231–312. o.
- GALAVICS Géza: *Kössünk kardot az pogány ellen. Török háborúk és képzőművészet*. Képzőművészeti Kiadó, Budapest, 1986.
- HERMANN Egyed: *A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig*. Auróra Könyvek, München, 1973.
- HETÉNY János: *A győri vérrel könnyező Szűzanya kultusztörténete*. Néprajzi Tanszék, Szeged, 2000. (Szegedi Vallási Néprajzi Könyvtár 5.)
- JÁNOSI Gyula: *A barokk hitélet Magyarországon*. Pannonhalma, 1935.
- JÁNOSI Gyula: *Barokk búcsújáró helyeink táji vonásai*. Pannonhalma, 1939.
- KILIÁN István: *A minorita színjáték a XVIII. században. Elmélet és gyakorlat*. Budapest, 1992.
- KNAPP Éva – TÜSKÉS Gábor – GALAVICS Géza: *Esterházy Pál: Az egész világon levő csudálatos Boldogságos Szűz képeinek rövideden föltett eredeti. Nagyszombat, 1690*. Balassi Kiadó, Budapest, 1994.
- KNAPP Éva – TÜSKÉS Gábor: *Populáris grafika a 17–18. században*. Balassi Kiadó, Budapest, 2004.

- KNAPP Éva: *Pietás és irodalomtörténet. Irodalomtörténet és művelődési program a barokk kori társulati kiadványokban*. Universitas, Budapest, 2011.
- MEDGYESY-SCHMICKLI Norbert: *A csiksomlyói ferences drámák forrásai, művelődés- és lelkiségtörténeti háttere*. Szerk. Fáy Zoltán Fr. – Kálmán Peregrin Ofm. Fr. – Varga Imre Kapisztrán Ofm. Piliscsaba–Budapest, 2009.
- MIHÁLYFI Ákos: *A nyilvános istentisztelet*. Szent István Társulat, Budapest, 1933.
- MOHAY Tamás: *A csiksomlyói püskösdi búcsújárás. Történet, eredet, hagyomány*. L'Harmattan, Budapest, 2009.
- NÉMETH László: A Regnum Marianum állameszme. *Regnum*, 1940/41. 234. o.
- PAKSA Katalin: Mária-énekek a magyar néphagyományban. In: Barna Gábor (szerk.): *Boldogasszony. Szűz Mária tisztelete Magyarországon és Közép-Európában*. Néprajzi Tanszék, Szeged, 2011. 218–231. o.
- PÁSZTOR Lajos: A máriavölgyi kegyhely a XVII–XVIII. században. *Regnum*, 1942/43. 563–600. o.
- Régi magyar szentség avagy ötvenöt magyar szent és boldog valamint tiszteletreméltó képekkel idézett rövid emlékezete... Az 1737-es latin kiadás szövegét fordította és mai magyar nyelvhez igazította Sinkó Ferenc*. Új Ember Kiadó, Budapest, 1998.
- SCHÜTZ, Johann Jacob: *Summa Mariana. Allgemeines Handbuch der Marienverehrung für Priester, Theologie-Studierende und gebildete Laien*. 4. köt. Paderborn, 1921.
- SÖLL, Georg: Maria in der Geschichte von Theologie und Frömmigkeit. In: Beinert, Wolfgang – Pteri, Heinrich (szerk.): *Handbuch der Marienkunde*. Verlag Friedrich Pustet, Regensburg, 1984. 192–209. o.
- SÖLL, Georg: Maria in der Geschichte von Theologie und Frömmigkeit. In: Beinert, Wolfgang – Pteri, Heinrich (szerk.): *Handbuch der Marienkunde*. Verlag Friedrich Pustet, Regensburg, 1984. 93–231. o.
- STÖHR, Johannes: Mariologie. In: *Marienlexikon*. 4. köt. Szerk. Bäumer, Remigius – Scheffczyk, Leo. EOS Verlag, St. Ottilien, 1992. 320–326. o.
- SZILÁRDFY Zoltán – TÜSKÉS Gábor – KNAPP Éva: *Barokk kori kisgrafikai ábrázolások magyarországi búcsújáróhelyekről*. Egyetemi Könyvtár, Budapest, 1987.
- SZILÁRDFY Zoltán: *A magánáhitat szentképei a szerző gyűjteményéből I. 17–18. század*. Néprajzi Tanszék, Szeged, 1995.
- SZILÁRDFY Zoltán: *Barokk szentképek Magyarországon*. Corvina, Budapest, 1984.
- SZILAS László: *Kis magyar egyháztörténet*. Róma, 1982.
- TÓTH János: *A barkai Skapuláré Társulat története*. Közreadja, a bevezető tanulmányt és a mutatókat írta Barna Gábor. Néprajzi Tanszék, Szeged, 2002. (Devotio Hungarorum 8.)
- TÜSKÉS Gábor – KNAPP Éva: *Az egyházi irodalom műfajai a 17–18. században*. Argumentum, Budapest, 2002. (Irodalomtörténeti füzetek 151.)
- TÜSKÉS Gábor – KNAPP Éva: Laikus vallásos társulatok. In: uők: *Népi vallásosság Magyarországon a 17–18. században*. Osiris, Budapest, 2001. 267–297. o.
- TÜSKÉS Gábor: *Búcsújárás a barokk kori Magyarországon a mirákulumirodalom tükrében*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1993.
- WACZULIK Margit: A magyar barokk vallásos nemzeti öntudatának kialakulása. *Regnum*, 1942/43. 724–727. o.

Barna Gábor (1950) a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetemen végzett történelem–latin szakos középiskolai tanárként és etnográfusként. A Szegedi Tudományegyetem BZTK Néprajzi és Kulturális Antropológiai tanszékének egyetemi tanára, vezetője. Kutatási területe az újkori vallási kultúra Magyarországon és Európában.

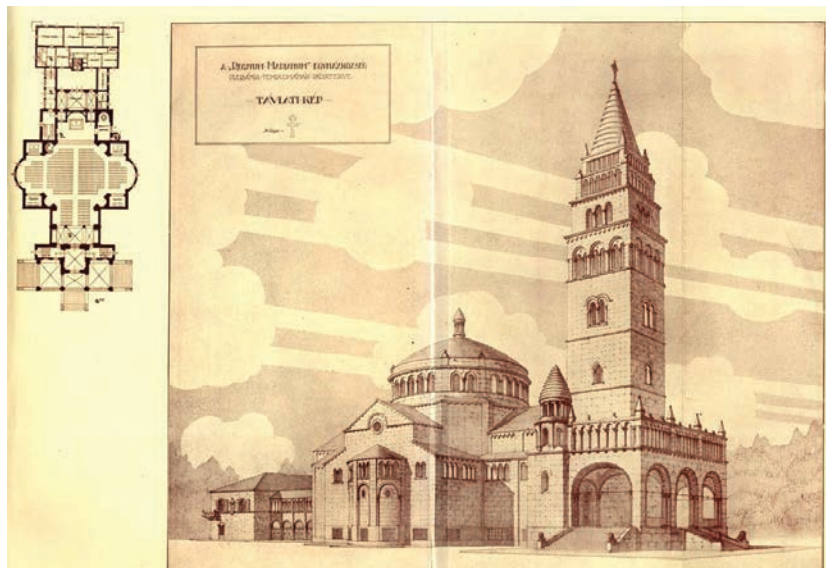
A Regnum Marianum eszméje és a protestánsok a Horthy-korszakban

Giczi
Zsolt

„Regnum Marianum, a. m. Mária országa, Szűz Máriás királyság. Magyarország elnevezése sz. László kora óta, azon az alapon, hogy sz. István az országot a sz. Szűznek szentelte.” (BANGHA 1933, 77. o.) Így határozta meg a neves jezsuita szerzetes, Bangha Béla által szerkesztett *Katolikus lexikon* 1933-ban megjelent negyedik kötete a Regnum Marianum fogalmát. Hazánknak Szűz Mária országaként való értelmezése nemcsak a katolikus egyház sok évszázados múltra visszatekintő hagyománya, hanem hosszú időn keresztül nagy jelentőségű közjogi elmélet is volt (vö. KÁLLAY 1989).

Ezzel egyidejűleg a Regnum Marianumról szóló teológiai tanításnak komoly politikai, államelméleti, kulturális és történetfilozófiai kihatásai voltak. Az eszmekör legfontosabb elemét az jelentette, hogy a Szűzanya – mint *Patrona Hungariae* – Magyarország mennyei védelmezője, s hazánk az ő pártfogásának köszönheti fennmaradását. Az ellenreformáció időszakában a Regnum Marianum eszméje harcias protestánsellenességgel telítődött meg.¹ Ennek fő mondanivalója az volt, hogy a protestánsok romlásba döntik az országot, mert elvetik Szűz Mária és a szentek tiszteletét. Nemzetünk sorsának jobbra fordulása csak a „Magyarok Védasszonyát” káromló eretnokség kiirtása után várható.

Az első világháború elvesztését, az 1918–1919-es forradalmakat és a történelmi Magyarország felbomlását követően a katolikus egyház a korábbinál is erőteljesebben hirdette a Regnum Marianum-eszmét és Mária hazánkat tartalmazó szerepét. Az említett Bangha Béla például 1919 végén azt hangoztatta, hogy Szűz Mária segítségének köszönhetően vészeltünk át az őszirozsás forradalom és a bolsevik diktatúra megpróbáltatásait (BELLÉR 1966, 42. o.). Az 1920. október 23. és 26. között megtartott XIII. országos katolikus nagygyűlésen gróf Zichy János kiemelte annak fontosságát, hogy ténylegesen Mária országává váljunk. A Katolikus Népszövetség elnöke beszédében felszólította hallgatóságát: „Tegyünk szent fogadalmat, hogy nemcsak hirdetni fogjuk a keresztény Magyarországot, hanem valódi Regnum

A Regnum Marianum-templom pályaterve (ld. Kotsis Iván, 1926)

¹ Ezt a folyamatot jól szemlélteti: TÜSKÉS–KNAPP 2000.

Marianumot fogunk alkotni!”² A fenti és az ezekhez hasonló kijelentéseket a protestánsok élénk figyelemmel kísérték és nem hagyták válasz nélkül. Hiszen sem hitelveik, sem fájó múltbeli tapasztalataik miatt nem fogadhatták el hazánkat Mária országaként. A Regnum Marianum fokozódó propagandájában olyan eszközt láttak, amely a magyar katolicizmus társadalmi és politikai befolyását igyekszik növelni a reformáció tanítását követők kárára. Ezt a törekvést rendszeresen szóvá tették. Rámutattak a Rómához hű egyháziak magatartását 1919–1920-ban és a későbbi években jellemző kettősségre. A katolikusok ugyanis

Bangha Béla, a szerkesztő

egyfelől kifejezték készségüket a protestánsokkal történő békés együttműködésre a kereszténymezeti Magyarország megerősítése érdekében. Másfelől semmilyen engedményre nem voltak hajlandók azokban a problematikus ügyekben, amelyek régóta terhelték a katolikus–protestáns egyházi kapcsolatokat. Ezek közé tartozott Szűz Mária országunk feletti mennyei védnökségének és az abból adódó gyakorlati következményeknek a kérdésköre is. Az erről zajló vitában a reformált egyházak képviselői a Regnum Marianum eszméjével a Regnum Christianum gondolatát állították szembe.

Ezen a téren élen járt Raffay Sándor, a Bányai Evangélikus Egyházkerület püspöke. Ő már 1920. február 16-án, a nemzetgyűlés alakuló ülése alkalmából a Parlamentben tartott istentiszteleten

elmondott beszédében kifejezte azt a meggyőződését, hogy hazánknak Regnum Christianumnak, azaz Krisztus országának kell lennie.³ Erre vonatkozó álláspontját később az *Evangélikusok Lapja* 1920. december 20-i számában *Regnum Christianum* címmel publikált írásában fejtette ki részletesen (RAFFAY 1920). A püspök hangsúlyozta, hogy a fennálló hatalmi-politikai rendszer elfogadható célja nem lehet más, mint a nemzet életének vallási megújítása és a keresztény Magyarország megszilárdítása. Ebben a katolikusok és a protestánsok véleménye megegyezik. A katolicizmus ezt a célkitűzést a Regnum Marianum megvalósításával tartja elérhetőnek. A reformáció követői ezzel nem érhetnek egyet, mert hazánk Mária országaként való értelmezése sajátosan katolikus tanítás. Minden keresztény felekezet számára méltányolható lenne viszont az, ha a kereszténymezeti Magyarországot Regnum Christianumnak tekintnék, hiszen Krisztust mindannyian Uruknek vallják. A Krisztus országa meghatározás arra utalna, hogy nálunk minden téren a jézusi életfelfogás és erkölcsiség az irányító elv. Ugyanakkor ez az elnevezés jól jeleníthetné meg a katolikus–protestáns összefogást. „Nem helyes tehát a Regnum Marianumot egyetemes célul kitűzni, mert ez nem egységre, hanem széthúzásra vezet. Krisztusnál mindnyájunk útja találkozik, Máriánál ellenben szétágazik” – állapította meg RAFFAY (1920, 3. o.). Ezt követően hangoztatta, hogy a Regnum Marianum katolikus jelszó, amellyel nem lehet megteremteni a keresztény egyházak kívánatos testvéri együttműködését. Ennek az összefogásnak a kimunkálása a Regnum Christianum keretében mehet végbe sikeresen.

² A XIII. országos katolikus nagygyűlés. (Szerző nélkül.) *Új Nemzedék*, 2. évf. 253. (331.) sz. 1920. október 26. 2. o.

³ Regnum Christianum. (Szerző nélkül.) *Harangszó. Evangélikus néplap*, 11. évf. 9. sz. 1920. február 29. 65–66. o.

Az evangélikus egyházi vezető gondolatmenetével a reformátusok teljes mértékben egyetértettek. Ezt fejezte ki például Ravasz László, a Dunamelléki Református Egyházkerület újonnan megválasztott lelkészi vezetője. Ravasz 1921. október 3-án, a beiktatását követő második napon, egyházkerületének a fővárosban megtartott közgyűlésén ismertette püspöki programját. Ennek keretében kijelentette: „Magyarországnak Regnum Christianum-nak (sic!) kell lennie, mert ebben minden kereszténység benne van!”⁴ Ehhez hozzáfűzte, hogy csak Krisztussal lehetséges a nemzeti megújulás.

Katolikus részről nem fogadták el a protestánsok érvelését. Ennek következtében kibontakozott a Regnum Marianum és a Regnum Christianum vitája, amely hosszú éveken keresztül zajlott anélkül, hogy közeledett volna egymáshoz a két fél álláspontja. Ráadásul katolikus oldalon a Regnum Marianumot mindinkább a történelmi Magyarországgal azonosították. Hazánk területi egységének helyreállítását pedig csak Mária országának lelki megvalósítása révén tartották elérhetőnek. Ezt a tételt különösen gyakran hangoztatta Zadavec István katolikus tábori püspök. Így tett egyebek mellett 1921. december 13-án, a budapesti belvárosi plébániatemplomban elmondott szentbeszédében. Leszögezte, hogy történelmünkben a katolikus hit egybeforrott a magyarsággal. Ha a régi katolikum újjáéled, akkor áll vissza az ország területiális egysége. Rámutatott: „A Regnum Marianum (...) kell a nemzetnek, mert ehhez van fűzve a nemzet léte és az ország területiális egysége. Nem elég nekünk a Regnum Christianum, mert az Budapest is lehet, az tíz vármegyével is beérheti, de a Regnum Marianum hetven magyar vármegyéért kiált.”⁵ A reformáció követői természetesen határozottan visszautasították azt a vádat, hogy Krisztus országa általuk szorgalmazott eszméje megnehezítené a területi revízió bekövetkezését.

Zadavec azonban a protestánsok bírálata ellenére folytatta hasonló megnyilatkozásait. Ezek közül kiemelkedett az a szónoklata, amit 1922. február 14-én, a Budai Katolikus Kör kultúrestjén tartott. Ebben a következőket hangoztatta: „Ha Magyarország integer akar lenni, legyen elsősorban katolikus. Ne keresztény. Az olyan ösvéres dolog. Se ló. Se számár. Katolikusok legyünk! A katolikum magyarságot visz a kereszténységbe. A többi csak tagadást hozott. (...) Az egész integritást egypár nap alatt könnyen helyre lehetne állítani, ha nem lennének itt folyton felekezeti villongások. De ne siránkozzunk! Tisztítsuk és élesszük lelkünkben a katolikus hitet, a Regnum Marianum hitét, s az vissza fogja hozni nekünk Hungária széttépett királyi palástjának régi épségét.”⁶ Zadavec idézett szavai ismét felháborodást keltettek a protestánsok körében. Ezért az evangélikus egyház vezetői beadványban kérték Belitska Sándor honvédelmi minisztertől a tábori püspök felelősségre vonását.⁷ A főpap ettől sem zavartatta magát, és számos más katolikus egyházi személlyel együtt egyre keményebb magatartást tanúsított a reformáció hívei iránt.

A magyarországi katolikus és protestáns felekezetek addig sem felhőtlen viszonya jelentősen romlott az 1920-as évek második felében. A katolikus részéről a protestánsokat érő támadások megszapordását és eldurvulását érzékelve Raffay Sándor a Bányai Evangélikus Egyházkerület 1926. október 7-én tartott közgyűlése elé terjesztett

” Minden keresztény felekezet számára méltányolható lenne viszont az, ha a keresztény-nemzeti Magyarországot Regnum Christianumnak tekintenék, hiszen Krisztust mindannyian Uruknek vallják. ”

⁴ Gondolatok a püspöki program beszédéből. (Szerző nélkül.) *Kálvinista Szemle*, 2. évf. 41. sz. 1921. október 9. 334. o.

⁵ A magyar katolicizmus összeforrott a területi épséggel. (Szerző nélkül.) *Nemzeti Újság, Keresztény politikai napilap*, 1921. december 14. 5. o.

⁶ Csak az apostoli királyság állíthatja helyre az integer Magyarországot. (Szerző nélkül.) *Nemzeti Újság*, 1922. február 15. 1. o. A helyzetet bonyolította, hogy Zadavec beszédében a királykérdést érintve állást foglalt a Habsburgok trónra való jogosultsága mellett. Ezzel kiváltotta a szabad királyválasztó kisgazdapártiak tiltakozását is.

⁷ Evangélikus Országos Levéltár. (A továbbiakban EOL.) Egyetemes egyházi iratok. 22. doboz. 41/1922.

püspöki jelentésében egyenesen arról panaszkodott, hogy hazánkban vértelen ellenreformáció zajlik.⁸ Ravasz László pedig a magyar protestantizmus egységes frontjának kiépítését sürgette a katolicizmus ellen, amely megindította harcát a Regnum Marianum teljes restaurálásáért. A püspök erről először a Dunamelléki Református Egyházkerület tanácskozásán beszélt 1926. október 16-án.⁹ Ezzel egyidejűleg Baltazár Dezső, a Tiszántúli Református Egyházkerület püspöke szintén riadót fújt. Az 1926. október 24-én Debrecenben megrendezett országos református presbiteri nagygyűlésen a protestáns felekezetek egységes álláspontját képviselve hangsúlyozta: A „...magyar hazát és pedig (sic!)

a történeti határaival és jogaival egységes és egész Magyarországot sem a Máriaénak, sem a Kálvinénak, sem a Lutherének, sem az Izraelének, hanem a Krisztusénak és a magyarokénak tudjuk és akarjuk és Orsz. Presbiteri Szövetségünk szervezetét, lelkét, munkáját, küzdelmeit, egész életét ennek a célnak szenteljük oda.”¹⁰ Ezzel csattanós választ adott azoknak a katolikus köröknek, melyek a terület-visszaszerzési törekvések támogatását összeegyeztethetetlennek vélték a Regnum Christianum eszméjének hirdetésével.

A Regnum Marianum és a Regnum Christianum vitáját érintették az I. országos református nagygyűlésen is, amit 1927. május 21–22-én tartottak Budapesten. A rendezvény résztvevői tizenkét pontban összegezték a magyar reformátusság helyzetével kapcsolatos állásfoglalásukat. Kifejtették: mindent megtesznek azért, hogy Krisztus királyi volta az ország és a nemzet életében ugyanúgy érvényesüljön, mint egyházukban. Erőfeszítéseikkel a Jézusnak szentelt Magyarország történelmi egységének és nagyságának helyreállításán fáradoznak. Azt kívánják, hogy a krisztusi elvek társadalmunkat és gazdaságunk működését egyaránt hassák át.¹¹

Az 1920-as évek elején biztatóan induló hazai katolikus–protestáns kapcsolatok elkeserítő állapotba jutottak az évtized végére. Folyamatossá váltak a felekezeti torzalkodások. A Mária országa és a Krisztus országa felfogások közötti ellentét azonban csak egyike volt a kereszténység két nagy irányzata között heves vitákat kiváltó kérdéseknek. Sőt azt tapasztalhatjuk, hogy ezt az inkább elvi jelentőségű nézeteltérést fokozatosan háttérbe szorították a komoly gyakorlati

következményekkel járó polémiák. Az egyházi tisztségviselők és az egyszerű hívők figyelme mindinkább olyan mindennapi problémák felé fordult, mint például a vegyes házasságok és a reverzálisok ügye vagy a felekezetek eltérő állami anyagi támogatása. Az államhatalom és a józanul gondolkodó egyháziak persze megpróbálták mérsékelni a vallási feszültségeket. Erőfeszítéseik következtében az 1930-as évek folyamán és az 1940-es évek első felében foko-

Raffay Sándor evangélikus püspök templomszentelésen

⁸ EOL Bányai Evangélikus Egyházkerület Levéltára. Különanyag. Közgyűlési jegyzőkönyvek. Az 1926. október 7-i közgyűlés jegyzőkönyve. 11. o.

⁹ A magyar protestantizmus jövője. (Szerző nélkül.) *Kálvinista Szemle*, 7. évf. 43. sz. 1926. október 23. 350–351. o.

¹⁰ A debreceni riadó. (Szerző nélkül.) *Kálvinista Szemle*, 7. évf. 44. sz. 1926. október 30. 358. o.

¹¹ A Református Nagygyűlés határozatai. (Szerző nélkül.) *Kálvinista Szemle*, 8. évf. 22. sz. 1927. május 28. 177–178. o.

zatosan javult a magyarországi keresztény vallási közösségek viszonya. Ehhez hozzájárult, hogy katolikus részről igyekeztek a protestánsokat kevésbé sértő módon megjeleníteni hitbeli meggyőződésüket és hagyományaikat. Ez vonatkozott a Mária-kultuszra és a Regnum Marianum eszméjére is.

A reformált egyházakhoz tartozók táborában örömmel üdvözölték ezt a jelenséget. De többen úgy látták, hogy ez a stílusbeli változás csak egy újabb protestánsellenes offenzíva leplezésére szolgál. A *Harangszó* című evangélikus hetilapban 1933 februárjában Hamvas József lelkész, tanár és író azt fejtegette, hogy a katolikusok egyszerűsítik a Mária-tisztelet külsőségeit, és Krisztust állítják előtérbe. Ezt azonban egy „új ellenreformáció” elkendőzését célzó fogásnak minősítette (HAMVAS 1933). Azokat, akik túlságosan nagy reményeket tápláltak a katolicizmus protestantizmushoz történő közeledését illetően a Szűzanyáról vallott felfogás tekintetében, nem kisebb rangú egyházi vezető ábrándította ki, mint Serédi Jusztinián, az esztergomi érsek. Serédi 1934. augusztus 15-én, Nagyboldogasszony ünnepén elmondott szentbeszédében kijelentette: „Szűz Máriának köszönheti létét ez az ország. Tudom jól, hogy sokan feleslegesnek tartják Mária tiszteletét. Ezeknek azt mondom, hogy nem tisztelheti a fiút az, aki az anyját nem tiszteli. Nem tisztelheti Krisztust igazán az, aki Szűz Máriát nem tiszteli.”¹² A hercegprímás megnyilatkozását a *Református Élet* 1934. szeptember 1-jei száma élesen bírálta. A hetilapban rámutattak, hogy Jézus anyját a protestánsok szintén tisztelettel övezik, csak nem olyan formában, mint a katolikusok. Végül hangoztatták, hogy Magyarország nem Szűz Máriáé, és nem neki köszönheti fennmaradását, hanem Krisztusnak.¹³

A Horthy-korszakban minden valószínűséggel az 1938-as esztendőben esett legtöbb szó a Regnum Marianumról. Ekkor emlékeztek meg államalapító királyunk halálának kilencszázadik évfordulójáról. Ebből az alkalomból az állami hatóságok 1938-at Szent István-emlékévvé nyilvánították. Az országos ünnepségek jó lehetőséget adtak a területi revíziós törekvések fontos ideológiai alapját jelentő Szent István-i állameszme népszerűsítésére. Ezt a rendezvények katolikus szónokai soha nem mulasztották el összekapcsolni annak hangsúlyozásával, hogy első uralkodónk országát Szűz Mária oltalmába ajánlotta. A Szent István-jubileum kapcsán 1938. május 25–29. között Budapesten tartották meg a XXXIV. nemzetközi eucharisztikus kongresszust. Az oltáriszentség tiszteletére rendezett színpompás ünnepségsorozat az emlékévtől eltérően kifejezetten katolikus egyházi esemény volt. Az ennek során elhangzott beszédekben gyakran szerepelt az, hogy hazánk Mária országa.¹⁴ Erre reagálva a *Református Élet* egyik cikke 1938. június 18-án felpanaszolta, hogy a kongresszuson Mária Magyarországot éltették, megfélemezve arról, hogy a lakosság el nem hanyagolható része nem katolikus.¹⁵

Ravasz László református püspök

¹² Mária országa. (Szerző nélkül.) *Református Élet. Egyháztársadalmi, építő, egyházpolitikai hetilap*, 1. évf. 36. sz. 1934. szeptember 1. 269. o.

¹³ Uo.

¹⁴ A XXXIV. Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszus emlékkönyve. Közrebocsátja a kongresszus Előkészítő Főbizottsága. Szent István Társulat, Budapest, 1938. 94; 111; 229. és 234. o.

¹⁵ Az eucharisztikus kongresszus, a trianoni Magyarország és Verdier biboros. (Szerző nélkül.) *Református Élet*, 5. évf. 25. sz. 1938. június 18. 253. o.

1938. május 30-án az Országház előtti Kossuth téren ünnepi mise keretében nyitották meg a Szent István-émlék-év katolikus rendezvényeit. A szertartáson Serédi Jusztinián hazánkat felajánlotta Jézus szent szívének (MORAVEK 1940, 187–189. o.). Figyelemre méltó az a tény, hogy az esztergomi érsek nem a Szűz Máriának tett országfelajánlást újította meg. Ebben bizonyára szerepet játszott, hogy ez a protestánsok számára elfogadhatóbb volt. Így nem kellett attól tartani, hogy ezzel a cselekedettel a katolikusok újabb felekezeti villongásokat váltanak ki. Azok ugyanis megzavarhatták volna a forrongó európai környezetben szükséges nemzeti összefogást. Ugyanakkor a katolikus egyházi vezetés ezzel az eljárással egyfajta gesztust gyakorolt a reformáció követői felé annak viszonzásául, hogy nem gördítettek akadályokat az eucharisztikus világkongresszus budapesti megrendezése elé. Példaként állhatott a katolikusok vezetői előtt az, hogy az első világháború idején, 1915-ben a püspöki kar egyszer már „Jézus Szent Szíve” oltalmába helyezte Magyarországot (BALOGH–GERGELY 1993, 157. o.).

A „Jézus Szívének” történő 1938-as országfelajánlás nem változtatott azon, hogy a katolikusok hazánkat Mária országának vallják. Ezt az 1940-es évek első felében számos alkalommal kifejezésre juttatták. A kérdéskört tudományos szempontból vizsgálta Németh László plébános *A Regnum Marianum állameszme* című tanulmányában, amely a *Regnum egyháztörténeti évkönyvben* látott napvilágot 1941-ben (NÉMETH 1941). A Magyar Katolikus Történetírók Munkaközössége színvonalas kiadványának lapjain Németh a Mária országa gondolat fejlődését a kezdetektől a 18. századig kísérte figyelemmel. Fejtegetései végén megállapította: „...amíg a művelt körök a XVIII. század második felének közepétől kezdve az újabb nyugati áramlat, a felvilágosodás következtében egyre inkább elszakadnak az Egyháztól és letérnek a Regnum Marianum erkölcsi síkjáról, addig a nép lelkében tovább hordja a magasztos eszmét.” (Uo. 288. o.)

A reformáció egyházai részéről visszafogott kritikával fogadták Németh dolgozatát. Balázs László a *Protestáns Szemle* 1942. novemberi számában kifejtette, hogy a reformált hitet követő történésznek nehéz tárgyilagos ítéletet mondani erről a tanulmányról. Hiszen írója olyan jelenséget elemzett, amelyet a protestantizmussal szellemi fegyverként szegeztek szembe. Ettől függetlenül a recenzens igyekezett szigorúan szakmai szempontok alapján megfogalmazni véleményét. Azonban több ponton eltérő következtetésre jutott, mint a katolikus szerző. Nehezményezte például Némethnek azt a kijelentését, hogy az egységes katolikus Magyarországnak két ellensége volt: a protestantizmus és a török uralom. Balázs leszögezte: „Mi is állíthatnánk fel ilyen párhuzamos ellentétet ilyenfeleképpen: »Az egységes, megújhódó protestáns Magyarország felállításának ebben a korban két negatív tényezője van: a katolicizmus és az osztrák-német-Habsburg uralom.«” (BALÁZS 1942, 346. o.) Ám ezeknek a megállapításoknak nem látta semmi hasznát.

Ekkorra a Regnum Marianum és a Regnum Christianum vitája már elcsendesedett. A második világháború idején az állami hatóságok minden korábbinál határozottabban fejezték ki azt az elvárásukat, hogy a keresztény felekezetek az egymás elleni küzdelmet félretéve összefogásukkal járuljanak hozzá a nemzeti egység megteremtéséhez. Ennek fontosságát katolikus és protestáns oldalról egyformán átérezték, s az egyházi személyek közül egyre többen hajlottak a békés párbeszédre. Így a Regnum Marianum eszméje körüli vitatkozást is igyekeztek mellőzni annak ellenére, hogy ebben a kérdésben mindkét fél álláspontja változatlan maradt.

Hivatkozott művek

- A debreceni riadó. (Szerző nélkül.) *Kálvinista Szemle*, 7. évf. 44. sz. 1926. október 30. 358. o.
- A magyar katolicizmus összeforrott a területi épséggel. (Szerző nélkül.) *Nemzeti Újság. Keresztény politikai napilap*, 1921. december 14. 5. o.
- A magyar protestantizmus jövője. (Szerző nélkül.) *Kálvinista Szemle*, 7. évf. 43. sz. 1926. október 23. 350–351. o.
- A Református Nagygyűlés határozatai. (Szerző nélkül.) *Kálvinista Szemle*, 8. évf. 22. sz. 1927. május 28. 177–178. o.
- A XIII. országos katolikus nagygyűlés. (Szerző nélkül.) *Új Nemzedék*, 2. évf. 253. (331.) sz. 1920. október 26. 2. o.
- A XXXIV. Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszus emlékkönyve*. Közrebocsátja a kongresszus Előkészítő Főbizottsága. Szent István Társulat, Budapest, 1938.
- Az eucharisztikus kongresszus, a trianoni Magyarország és Verdier biboros. (Szerző nélkül.) *Református Élet*, 5. évf. 25. sz. 1938. június 18. 253. o.
- BALÁZS László: *Regnum. Protestáns Szemle. A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság folyóirata*, 51. évf. 11. sz. 1942. november. 345–347. o.
- BALOGH Margit – GERGELY Jenő: *Egyházak az újkori Magyarországon 1790–1992. Kronológia. História Könyvtár. História – MTA Történettudományi Intézete, Budapest, 1993.* (Kronológiák, adattárak 1.)
- BANGHA Béla (szerk.): *Katolikus lexikon*. 4. köt. Pallas RT. Nyomdája, Budapest, 1933.
- BELLÉR Béla: „Regnum Marianum”. *Világosság*, 7. évf. (1966) 1. sz. 37–43. o.
- Csak az apostoli királyság állíthatja helyre az intéger Magyarországot. (Szerző nélkül.) *Nemzeti Újság*, 1922. február 15. 1. o.
- Gondolatok a püspöki program beszédéből. (Szerző nélkül.) *Kálvinista Szemle*, 2. évf. 41. sz. 1921. október 9. 334. o.
- HAMVAS József: Az új ellenreformáció. *Harangszó*, 24. évf. 7. sz. 1933. február 12. 49. o.
- KÁLLAY István: A Regnum Marianum közjogi vonatkozásai. In: Farkas Gábor (szerk.): *Szent István-emlékülés Székesfehérvárott. 1988. augusztus 18.* K. n. Székesfehérvár, 1989. (Fejér Megyei Levéltár közleményei 7.) 27–30. o.
- Mária országa. (Szerző nélkül.) *Református Élet. Egyháztársadalmi, építő, egyházpolitikai hetilap*, 1. évf. 36. sz. 1934. szeptember 1. 269. o.
- MORAVEK Endre (összeáll.): *A Szent István Emlékév*. Kiadja a Szent István Emlékév Országos Bizottsága. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1940.
- NÉMETH László: A Regnum Marianum állameszme. In: *Regnum Egyháztörténeti Évkönyv 1940–1941*. Közzéteszi a Magyar Katolikus Történetírók Munkaközössége. Stephaneum Nyomda, Budapest, 1941. 223–292. o.
- RAFFAY Sándor: *Regnum Christianum. Evangélikusok Lapja*, 6. évf. 34. sz. 1920. december 20. 2–4. o.
- Regnum Christianum*. (Szerző nélkül.) *Harangszó. Evangélikus néplap*, 11. évf. 9. sz. 1920. február 29. 65–66. o.
- TÜSKÉS Gábor – KNAPP Éva: Magyarország – Mária országa. Egy történelmi toposz a 16–18. századi egyházi irodalomban. *Irodalomtörténeti Közlemények. A Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézetének folyóirata*, 104. évf. (2000) 5–6. sz. 573–602. o.

Giczi Zsolt 1988-ban szerzett földrajz–történelem szakos középiskolai tanári diplomát a szegedi József Attila Tudományegyetemen. Ugyanott 1995-ben nyerte el az egyetemi doktori fokozatot *Az 1938-as Szent István jubileumi év Szegeden* című értekezése megvédésével. 2009-ben a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem Történelemtudományi Doktori Iskolájában került sor PhD-disszertációjának megvédésére, amely *A katolikus–protestáns egyházi kapcsolatok fő vonásai a Horthy-korszak Magyarországon* címet viselte. A Szegedi Tudományegyetem Új- és Legújabbkori Magyar Történeti Tanszékének adjunktusaként a Horthy-korszak történetét és a 20. század magyar egyháztörténetét oktatja. Publikációi is ezekben a témakörökben jelennek meg.

Kamp
Salamon

Retorika és szerkezet Bach Magnificatjában

„Die Noten machen den Text lebendig.” A hangok élővé teszik, megelevenítik a szöveget – mondja Luther (WA. TR 2545b). E megállapítás szerint a zene nem csupán Isten dicsőítésének és a lélek újjáteremtésének, hanem mint zengő, hangokba foglalt igehirdetés (*praedicatio sonora*) a Szentírás, az ige magyarázatának is megfelelő eszköze. Hogy egy adott szöveg értelmét, jelentését és tartalmát kiemeljék és megjelenítsék a lutheránus egyházzene kompozistái, gyakran nyúltak a retorika eszközeihez. A zenei retorika dallami, ritmikai és formai építőelemeit mindig a

Soprano I.
Soprano II.
Alto.
Tenore.
Basso.
Continuo.

Cre - - - do in u - num De - um, in -

Cre - - - do in u - num De - um, in -

unum De - um, in u - num De - um, in u - num De - um, in u -

do in u - num De - um, in - unum De - um, in unum De - -

1. kotta

szövegi tartalom céljának (*Scopus des Textes*) érthetővé és transzparenssé tételének érdekében alkalmazták. „Gotts Wort will gepredigt und gesungen sein.” Isten igéje igényli, hogy hirdessék és énekeljék. A zene minden hangját a szövegre irányítsuk: „alle ihre Noten... auf den Text richten” – írja Luther (WA 35: 83).

A teljességet „die ganze Meinung” ábrázolni képes, retorikai figurákat alkalmazó kompozíció éppen úgy különbözik a Fundamental-kompozíciótól, mint az *Oratio figurata* az *Oratio propriatától*. Amikor Joachim Burmeister (1566–1629) rostocki zeneteoretikus *Tractus Musicus*ában a zenei retorika figurációiról azt írja, hogy olyan eljárás, amely az egyszerű kompozíciós formáktól eltér (*der von der einfachen Art der Komposition abweicht*), akkor nem tesz mást, mint Quintilianus gondolatát idézi vissza, aki a retorikát a szokásos beszédetől való eltérésként határozza meg.

Ha a zene hangokba foglalt prédikáció akar lenni, akkor figurákra, mégpedig a zenei retorika figuráira van szüksége. A zenei retorika vizsgálatának eredményei nemcsak a barokkra jellemző általános jelentőségét bizonyították, hanem azt is, hogy Johann Sebastian Bach zenéjében fontos szerepet tölt be a figuratan, a *Figurenlehre*. Mielőtt Bach *Magnificat*jának néhány tételét a retorika szemszögéből megvizsgálánk, te-

kintsünk át néhány alapfogalmat. Ilyen jellemző képszerű figura Bachnál a *katabasis*, a latin *descensio*, ereszkedés, *binabfahren*, *Erde*, *Hölle*, *Erniedrigung* stb. alkalmazása. Ellentéte a felemelkedést, mennyei eseményeket leíró

anabasis. Anabasis – katabasis: a zenében hosszabb szakaszokon lépcsőzetesen azonos irányba vezetett hangok sora (például J. S. Bach: *H-moll mise Credo*). (1. kotta)

Hypotyposis: kiemelkedő fontossággal bírtak a hypotyposis összefoglaló terminus meghatározása alá tartozó, zenén kívüli dolgokat leíró figurák. A képszerűség hangokba ábrázolva jelenik meg előttünk a BWV 56-os „Ich will den Kreuzstab gerne tragen” kantáta Nr. 2-es recitatívójában, ahol a cselló az élet tengerének hullámszerűségét ábrázolja. „Mein Wandel auf der Welt ist einer Schiffahrt gleich.” (Vándorlásom a világban egy hajóúthoz hasonló.) (2. kotta)

Tirata: futam (Lauf). Olyan szavak képszerű megjelenítésében fordul elő, mint *werfen* (dob, hajt), *schleudern* (röpít, forgat), *blitzen* (villámlik), *durchbohren* (keresztüldöf, keresztülfúr), *reißen* (tép, szakít) stb. Johann Gottfried Walther zenei lexikonában ez áll: „Tirata oder Tirade bedeutet einen Zug oder Strich und überhaupt eine Reihe vieler Noten von einerlei Geltung, die sowohl auf- als absteigend einander gradatim folgen.” A Tirata vagy Tirade olyan hangokból álló vonal, egyáltalán olyan sor, melyben sok azonos értékű hang van, amelyek fel- és lefelé történő mozgásukban lépcsőzetesen követik egymást (például J. S. Bach: *János passió*, No. 61.) (WALTHER 1953, 609. o.). (3. kotta)

Passus duriusculus: egy szólam kemény és természetellenes menete önmagával szemben (Christoph Bernhard). A zenében akkor jön létre, ha a dallamvezetésben szűkített vagy bővített hangközök jelennek meg. Hallhatóvá lesz, hogy a szólam fáradtságosan, nehezen jut előre. Leggyakoribb formája a kromatikusan lefelé ereszkedő kvart távolságot bejáró osztinatobasszus vagy lamentobasszus (például J. S. Bach: *H-moll mise*, Crucifixus). (4. kotta)

Saltus duriusculus: kemény ugrás (ein harter Sprung). Ilyenek a bővített vagy szűkített hangközök, szeptimek és az oktávot meghaladó extrém ugrások. Ezért kitűnően alkalmas a zuhanás és a mélység ábrázolására.

CruX: a hangok kereszt rajzolatú elrendezése (például J. S. Bach: *Karácsonyi oratórium*, No. 16.) (5. kotta)

Basso.

Mein Wandel auf der Welt ist ei-ner Schiff-fahrt gleich; Be-trüb-nis.

Violoncello.

Continuo.

Kreuz und Not sind Wel-len, welche mich be-decken und auf den Tod mich

2. kotta

Evangelist.

Und sie-he da, der Vor-hang im Tem-pel zer-ris in zwei Stück von

Organo e Continuo.

o-ben an bis un-ten aus. Und die Er-de er-be-te-te, und die Fel-sen zer-

ris-sen, und die Grö-ber thä-ten sich auf, und stun-den auf vie-le Lei-ber der Hei-li-gen!

3. kotta

Flauto traverso I.

Flauto traverso II.

Violino I.

Violino II.

Viola.

Soprano II.

Alto.

Tenore.

Basso.

Continuo.

Evangelist.

Und das habt zum Zeichen: ihr werdet finden das Kind in Windeln ge-wickelt, und in einer Krippe lie-gend.

Organo e Continuo.

4. kotta

5. kotta

Apokope: elvágni, eltörni. Szünetekkel megszakított dallamvonal.

Circulatio: bekerítés, 4-hangos félkör pl. c-d-e-d. Két félkör kiad egy teljes kört (einen vollkommenen circul), például c-d-e-d-c-h-a-h.

A Bach korabeli mesterek mintegy száz retorikai figurát ismertek és használtak.

A BWV 243-as Magnificat Bach első lipcsei hivatali évében 1723 karácsonyán hangzott fel. Ezért az eredeti Esz-dúr hangnemű kompozíció BWV 243a Mária dicsőítő éneke mellett karácsonyi betéteket is tartalmaz, három kórustételt „Vom Himmel hoch”, „Freut euch und jubiliert”, „Gloria in excelsis Deo” és egy duettet „Virga Jesse floruit” szöveggel. 1732 és 1735 között Bach jelentős mértékben átdolgozza a művet. Esz-dúrból fél hanggal lejjebb D-dúrba transzponálja, a Blockflötek helyett harántfuvalákat, az oboák helyett két oboa d'amorét alkalmaz, valamint elhagyja a karácsonyi betéteket lehetővé téve ezzel a mű más egyházi ünnepeken való megszólaltatását. Mindenekelőtt a Lipcsében megtartott tradicionális három Mária-ünnepen: Mariae Reinigung (Mária tisztulása, február 2.), Mariae Verkündigung (angyali üdvözlés, március 25.), Mariae Heimsuchung (Mária látogatása, július 2.), illetve húsvétkor és pünkösdkor.

Adagio.
Solo.

Qui - a re - spe - xit

hu - mi - li - ta - tem, hu - mi - li - ta - tem an - cil - lae su - ae,

qui - a re spe - xit hu - mi - li - ta - tem,

4
4
2

6. kotta

A *Magnificat* lényegét Pröhle Károly a Lukács evangéliumáról írt magyarázatában a következőképpen foglalja össze: „Mária elfogadja, hogy őt boldognak fogja mondani minden nemzedék, de nem az erényeiért, ahogyan a római Mária-kultusz teszi, még csak nem is hitéért, ahogyan Erzsébet gondolta, hanem egyedül azért, mert Isten rátekintett az ő csekély személyére, és nagy tervének eszközévé tette. Azonnal elhagyja ezt a vonalat is, mert Isten nemcsak vele cselekszik így, hanem mindig és mindenütt a kicsiny, a szegény és az elnyomott pártjára áll. Szembefordul a hatalmasokkal vagy pontosabban a hatalmaskodókkal, akik visszaélnak hatalmi helyzetükkel. Amikor Isten uralkodókat dönt le trónjukról, magasra emel megaláztatottakat, megsegít szegényeket, és szegénnyé tesz gazdagokat, akkor nem felforgató tevékenységet fejt ki, hanem helyreállítja a rendet.” (PRÖHLE 1991, 53. o.)

Pröhle Károly összefoglalása Bach művének harmadik, negyedik, hetedik és nyolcadik tételére vonatkozatható elsősorban.

Harmadik tétel

„Quia respexit humilitatem ancillae suae. Ecce enim ex hoc beatam me dicent 4 Omnes generationes.”

„Mert reá tekintett az ő szolgáló leányának alázatos álla-

potjára, mert ímé mostantól fogva boldognak mondanak engem (4) minden nemzetségek.” (6. és 7. kotta)

A paralel h-mollban megszólaló *Quia res pexit* kezdetű szoprán trióária az első jelentős affektuskontraszt a műben, melyet a D-dúr változatban Bach az adagio kiírással pontosít. A szoprán szólam és a különleges hangszínű oboa d'amore mint affektushangszer az emberi ínség és nyomorúság iránt érzékeny, szeretetteljes isteni odafordulást ábrázolja. A humilitatem kifejezés zenei hypotyposis figurája a katabasis, mely az oboa és az énekszólam ereszkedő dallammeneteiben nyer kifejezést, s melyek jellemzője a tiltott bővített szekund lépés. Az oboa d'amore szólójában emellett gyakran találunk kis szeptimeket és a 14. ütemben egy duo decimát is. Mindezek a *passus* és *saltus duriusculus* fogalomkörébe tartoznak. A barokk kor ezeket a meteket és ugrásokat keménynek és fájdalmasnak hallotta. Ez azonban nem illik a méltán híres Bach-kutató, Philipp Spitta madonnafelfogásához. Inkább Luther elképzelésével harmonizál. „Ich hatt's gern so verdeutsch: Er hat angesehen das Elend und den Jammer; den das heisst das griechische Wort »tapeinosis« eigentlich im Hebraischen. Mit diesen klaren Worten wird angezeigt, dass sie ein verlassen und verworfen Aschenbrödel gewest ist... Und da sie den Sohn hatte, hat das Elend nicht aufgehört... Also, da die heilige Jungfrau in sich selbst erfahren, dass Gott in ihr so gross Ding wirkt, wo sie doch gering, unansehnlich, arm und veracht gewesen, lehret sie der Heilige Geist diese reiche Kunst und Weisheit, dass Gott ein solcher Herr sei, der nichts andres zu schaffen habe als nur erhöhen, was niedrig ist, und erniedrigen, was da hoch ist, und kurzum zu brechen, was da ist bemacht, und zu machen, was zerbrochen ist.” (WA 7: [538] 544–604. Das Magnificat verdeutscht und ausgelegt)

„A legszívesebben így fordítottam volna németre: mert Ő reá tekintett az Ő szolgáló leányának ínségére és nyomorúságára (alázatosság helyett). Mert a héberben valójában ezt jelenti a görög »tapeinosis« szó. Mert ezek a világos szavak megmutatják és kifejezik, hogy nyomorúságos és szenvedő helyzetben, szenvedő állapotban volt. Világos, hogy egy elhagyott és eldobott, elhajított hamupipőke (Aschenbrödel) volt. És amikor már megszületett a fia, nyomorúsága nem szűnt meg... A Szent Szűz tehát önmagán tapasztalta meg, hogy az Isten benne milyen hatalmas dolgokat cselekedett, miközben ő oly kicsiny, jelentéktelen, szegény, megvetett és lenézett volt, és a Szentlélek arra a gazdag tudományra és bölcsességre oktatta, hogy az Isten olyan úr, akinek legfőbb cselekedete, hogy felemelje azt, aki megalázott, és megalázza azt, aki magát felmagasztalja, és eltörje azt, ami földi tákolmány, és összeillessze azt, ami eltörött.”

Luthert azért idéztük ilyen hosszasan, mert az ő Magnificat-értelmezése határozza meg Bach felfogását is. A *humilitas* nem az alázatosság erénye, hanem a szenvedés és nyomorúság állapota. Az *incarnatio* az első lépés a kereszt felé vezető úton.

The image displays a musical score for the Magnificat, featuring vocal and instrumental parts. The score is written in G major and 3/4 time. It includes a soprano vocal line, a flute part (labeled 'fl.'), and a bass line. The lyrics are in Latin and German. A red cross symbol is placed above the first measure of the soprano line. The lyrics are: hu - mi - li - ta - tem an - cil - lae su - ae: ec - ce, ec - ce, ec - ce, ecce enim ex hoc be - a - tam, ec - ce e - nim ex hoc be - a - tam, be - a - tam me di - cent, be - a - tam, be - a - tam me di -

7. kotta

Negyedik tétel

Omnes generationes – minden nemzetségek

A tétel fő figurája az *emphasis*, a kiemelés hangsúlyos ismétlés által. Ez magában a téma fejbén is megvalósul (omnes omnes, hangrepetíció) majd a teljes téma többszöri megismétlésében, a kánonszerkezetben is.

8. kotta

(elszélesztést, szétszórást) a 24–26. ütemben a *Stärkemotiv* tizenhatodai, majd a 26–28. ütemben a *fuga alio nempe sensu*, a kóruszólamokon szertefoszló gyors, illékony, a zenekarral ellentétes irányba vezetett nyolcadok láttatják.

Szerkezet

1. a) Kéttagú oktávkanon
- b) Négytagú oktávkanon
- c) Nyolctagú emelkedő szekundkanon
2. a) Négy kvint és egy oktávkanon
- b) Tíztagú emelkedő szekundkanon
3. Öttagú oktávkanon ciszról
4. Két homofon kórustömb a B és S kánontémára (8. kotta)

Hetedik tétel

„Fecit potentiam in brachio suo, dispersit superbos mente cordis sui.” „Hatalmas dolgokat cselekedék karjának ereje által, elszélesztte az ő szívük gondolatában felfuvalkodottakat.”

A *Magnificat* középső tétele. A nyitó és záró kórusához hasonlóan, a teljes együttes trombiták és timpanik emelik ki a tétel hypotyposis jellegét, a harc és a győzelem zenei ábrázolását. Az első 24 ütem fúgaszerkezetének témája szinte énekelhetetlen nagy hangközugrásaival és virtuóz tizenhatodáival Albert Schweitzer szerint az erő (*Stärke, potentiam*) kifejezésére szolgálnak. Emellett fanfár jellegű homofon blokkok szólnak a zenekar többkórusos koncertálásában. Ez az állandóan ismétlődő *noema* az *analepsis* figurája. A folyamatosan megszólaló ritmus *basso ostinátót*, melyet a gyors hangrepetíció és az azt követő oktávugrás jellemez, Albert Schweitzer *Tumultmotiv*nak hívja, és a harc megjelenítését szolgálja (például BWV 80. Nr. 5.)

A második formaszakaszban (25–35. ütem) Bach a szöveget a figurák halmozásával szóról szóra ábrázolja. A dispersit

A gőgösöket, kevélyeket, felfuvalkodottakat a magasba kiáltott szűkített szeptim akkord noemája ábrázolja. A feszültséget az *ellipsis* figurája (disszonancia – szünet – disszonancia) fokozza tovább az adagio első bővített szext akkordjával, amellyel ismét az egész műre oly jellemző *antitheton*, a legélesebb kontraszt jön létre. (9–13. kotta)

A tétel szerkezete a permutációs elvnek megfelelően a hat állandó kontrapunkt jelenlétével ejt ámulatba. (1. ábra)

Nyolcadik tétel

„Deposuit potentes de sede et exaltavit humiles.” „Hatalmasokat dönt le trónjaikról, és alázatosakat magasztal fel.” (14. kotta)

A szöveg valamennyi apró részlete zenei ábrázolást nyer. A letaszítást a gyors skálák tiratája a hirtelen megtorpanást a *saltus duriusculus* és az *apokope* biztosítja. Az alázatosak felmagasztalását pedig a 9–12. ütem emelkedő anabasis-variációja rajzolja meg, miközben a hangszerek szinte a szélsőségségig fokozzák a hatást. Gondolok itt a 14. ütem tiratására, amelyet Bach csak a végső változatban alakított ki. Bámulatra méltó, hogy a szöveg legapróbb részlete milyen tévedhetetlen pontossággal jelenik meg anélkül, hogy kínos programzene vagy csupán a zenei retorika figuráinak összefüggéstelen egymásutánja jönne létre. A zenei retorika figuráit nem csupán epizódszerűen vagy madrigalisztikusan használja, hanem az egész kompozíciót meghatározó strukturális elemként. Ezt leggyakrabban az egyes figurák megismétlésével valósítja meg. Jó példa erre a „Fecit potentiam” tétel minden 5. ütemében megszólaló *analepsis* és a *tumultmotiv* osztinátója. De ott is, ahol különböző figurákat rendel egymás mellé összefüggő nagy formai egységeket alakít ki. A „Deposuit” tételben a 15–22. ütemig terjedő szakaszt egy feszültséggel teli katabasis-folyamatként az ezt követő 23–28. ütemig terjedő egységet antitetikus feszültséget oldó anabasisként értelmezhetjük. A Bach által alkalmazott figuratan (*Figurenlehre*) struktúraalkotó művészetében oldódik fel. Éppen ezért találóan értem Hans Heinrich Eggebrecht szavait: „Was Bachs Musik ausdrückt, ist so beschaffen, dass es in Strukturformen aufzugehen vermag.” Bach zenéje annyira megmunkált (kidolgozott), hogy mondanivalója a különböző strukturális formákban születik meg, megteremtve ezzel a zenei retorika és a szerkezet tökéletes egy-
ségét (MEYER 1973).

Soprano I. 5 Fe - cit po - ten - ti - am, 5 fe - cit po - ten - ti - am.
Soprano II. 2 Fe - cit po - ten - ti - am, 3 fe - cit po - ten - ti - am.
Alto. 3 Fe - cit po - ten - ti - am, 2 fe - cit po - ten - ti - am.
Tenore. 1 Fe - cit po - ten - ti - am, 1 fe - cit po - ten - ti - am.
Basso. 6 Fe - cit po - ten - ti - am, 6 fe - cit po - ten - ti - am.

3 te - cit po - ten - ti - am, 3 te - cit po - ten - ti - am.
5 te - cit po - ten - ti - am, 5 te - cit po - ten - ti - am.
te | cit po - ten - ti - am, 1
1 - ti - am in bra - chio su 2b, po - ten - ti - am, 2 te - cit po - ten - ti - am, 2 in bra - chio su -
6 te - cit po - ten - ti - am, 6 te - cit po - ten - ti - am.

9. kotta

5 fe - cit po - ten - ti - am, 5 fe - cit po - ten - ti - am.
te | cit po - ten - ti - am, 1
1 - ti - am in bra - chio su 2b, po - te - ti - am, 2 te - cit po - ten - ti - am
2 o, di - sper - - - - 3 sil, fe - cit po - ten - ti - am, 3 fe - cit po - ten - ti - am, di -
6 te - cit po - ten - ti - am, 6 te - cit po - ten - ti - am.

5 te - cit po - ten - ti - am.
1 in bra - chio su 2b, po - ten - ti - am, 1 ti - am, in bra - chio su 2b, po - ten - ti - am.
2 in bra - chio su - - - - di - sper - - - - 3 sil, fe - cit po - ten - ti - am.
3 sper - - - - sil, di - sper - sil, 3 di - sper - - - - 4 sil, fe - cit po - ten - ti - am.
te | cit po - ten - ti - am.

10. kotta

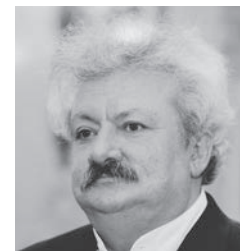
Violini all'unisono.
Tenore.
Organo e Continuo.

13. kotta

bb	bb	bb	bb	bb	1111
bb	bb	bb	bb	bb	5522
bb	bb	bb	bb	bb	5544
aa	aa	aa	aa	aa	2233
aa	aa	aa	aa	aa	4455
aa	aa	aa	aa	aa	3366
55	33	55	55	1111	2222
23	55	1111	2222	3333	4444
32	1111	2222	3333	4444	3333
1111	2222	3333	4444	2266	5555
66	66	66	1111	6622	6666
A	B	A	A	B	A

1. ábra. A 7. tétel szerkezete

Kamp Salamon tanulmányait a Budapesti Liszt Ferenc Zeneakadémián, a Bécsi Zeneakadémián Karl Österreicher karmester osztályában és a stuttgarti Bach Akadémián Helmuth Rillingnél végezte. Jelenleg a Pécsi Tudományegyetem Művészeti Karán a Karvezetés, Zenei Elméleti és Kórus Tanszék vezetője, habilitált egyetemi docense. A Lutheránia ének- és zenekar karnagya.

14. kotta

Valaczka
András

A Mária-paradoxon

Szűz Mária metaforikus és metonimikus megjelenése a magyar irodalom néhány alkotásában

Az irodalom, ha ugyan beszélhetünk róla ilyen elvont általánosítással – kedveli az ellentéteket. Elég talán, ha Jókai szélsőségesen „jó” és szélsőségesen „rossz” alakjaira utalunk, vagy Ady Budapest-blaszfémiájára és Párizs-eufémiájára. Ám ennél többről is szó van, mert még inkább kedveli az önmagába zárt ellentéteket, a paradoxonokat. Dosztojevskij Szonyájára gondolhatunk példa gyanánt, aki egyszerre utcanő és szent, vagy megint csak Adyra: „hiszek hitetlenül Istenben”. Talán ebben lelhetjük meg a Mária-motívum népszerűségének magyarázatát is, hiszen sorsa a végletek sorsa: a porba sújtott asszonyé egyfelől, s másfelől az égbe emelt, megdicsőült asszonyé is. De mint látni fogjuk, lényének irodalmi paradoxona nem is merül ki ennyiben, mert félelmetesen kontrasztos drámájának ábrázolásához az irodalom olyan kódrendszert teremtett, amely magában is fölvet egyfajta paradox dilemmát. Részint ugyanis azt látjuk, hogy alakja metaforaként jelenik meg: az erő, a szépség, a sebezhetőség metaforájaként. Másfelől ugyanakkor szent személye metonimikus is, mert hiszen az erő és a gyengeség, az isteni lényeg és a lealázottság nem őbenne jelentkezik elsősorban, hanem Fiában, s így Mária inkább vele érintkezőnek tűnik, a szenvedés és megdicsőülés valamiféle burkának, foglalatának, hordozójának – magyarán metonímiájának. Ez a kettősség abban az olvasóban is megképződik, aki e fogalmi dimenzióra nem is gondol, s pontosan azt a teológiai kettősséget képezi le benne és magában az irodalmi alkotásban is, amely más kódrendszer nyelvét használva a katolikus–protestáns teológiai vitákban és hitéleti praktikumban is megtestesül. A metaforikus Mária-kép ugyanis a saját jogon szenvedő, megdicsőülő, szinte istennőként imádható és csodát tevő Máriát sejteti, miközben a metonimikus foglalat-Mária, szentségtartó-Mária, burok-Mária nyilvánvalóbban engedí Jézust kizárólagos transzcendenciaforrásként elének ragyogni. Ennek a kettősségnek a dinamikáját szeretném áttekinteni dolgozatomban.

„A metaforikus Mária-kép a saját jogon szenvedő, megdicsőülő, szinte istennőként imádható és csodát tevő Máriát sejteti, miközben a metonimikus foglalat-Mária, szentségtartó-Mária, burok-Mária nyilvánvalóbban engedí Jézust kizárólagos transzcendenciaforrásként elének ragyogni.

Az erő metaforája

„Vagyok az Erő része” – mutatkozik be Mephisto Goethe *Faust*jában, mint aki mindjárt az elején siet tisztázni, hogy nincs Sötét Erő és Világos Erő, hanem csak egyetlen erő létezik, a Teremtőé, s minden más csak annak a része lehet, még ő, Mephisto is, hát még a különbek, a nemesebbek, a szentebbek. Ugyan ki lehetne ilyen különb, nemesebb, szebb része az erőnek, ha nem Szűz Mária? Ha nem az a személy, aki a legközelebb áll Jézushoz? Aki a Megváltó szülőanyja és gyászolója, ápolgatója és elsiratója? Logikusnak látszik, hogy ő is az Erő része legyen, s irodalmunk csakugyan ki is emeli Máriának ezt az erejét, sőt egyenesen

az erő metaforájává teszi őt. Régi irodalmunk legalábbis így indul, a saját jogon erős, saját forrásaiból csodát tevő Mária képével, mert a magyar folklórnak ezek a Máriát segítségül hívó, félig pogány, félig keresztény ráolvasásai pontosan ezt az erős asszonyt látják benne. Figyeljük csak meg, hogy fogalmaz a Pest megyei Örkényen 1972-ben lejegyzett ima:

Atyaisten, légy velünk,
 Fiúisten mellettünk,
 Mert nincs ezeknél erősebb.
 Hát a szép Szűz Mária?
 Édes Jézus Szent Anyja? (ERDÉLYI 1976)

Máriában tehát az Erő részét, az Erő megjelenését, az Erő metaforáját keresi a népköltészet: valaki olyat, aki már-már omnipotens, aki mindent „el tud intézni”, aki a leglehetetlenebb gyógyítást is képes végbevinni, a legszörnyűbb rontást is képes levenni a gyerekről. Mindezt persze Krisztushoz is imádkozhatna a ráolvasások népe, Mária azonban még asszony is ezen felül, aki maga is féltette a gyerekét, maga is átélte a magzatért érzett szörnyű aggodalmakat, úgyhogy lélektanilag nagyon is érthető a hozzá fordulás.

A régi magyarságot ilyesfajta erős asszonyhoz vezette el a támaszkérés ösztöne már a honfoglalás előtti¹ időkben is: a Babba-Máriához, a Boldogasszonyhoz. Ahhoz a teremtő, éltető, tápláló és termékenyítő, mindig kisedével élénk testesülő istenanyaképzethez, amely Csíksomlyót már a kereszténység előtt a Boldogasszony, a Babba-Mária kultuszhelyévé tette. S amelynek pogány kori köemlékei egyenesen a nap sugaraiba öltöztetik³ a Boldogasszonyt, Babba-Máriát, hogy így is mutassák: a nap egy részéhez, az Erő egy részéhez folyamodnak segítségért. S fontos persze lába alatt a hold is, amely később, a hódoltság idejében majd megint új értelmet nyer, s az eltaposandó török félholdra fog utalni. Ebbe a szimbolikába kapcsolódik majd be XI. Ince pápa is, amikor Buda visszafoglalásakor a város nevének akrosztikonjával üzen:

*Beata Virgo Dabit Auxilium*⁴ (B.U.D.A. – A Boldogságos Szűz ad segítséget).

Persze, hogy a keresztény struktúrák is kénytelenek voltak integrálni az ősi, pogánykori, nagyon erős és kifejezetten metaforikus Boldogasszony-kultuszt, persze, hogy egybeépítették Szűz Mária fogalmával! Ha máshonnan nem, hát a Gellért-legendából tudhatjuk ezt, mert hát épp Gellért püspök javasolta, hogy Szűz Mária megnevezésére a magyar egyházban használják csak nyugodtan a Boldogasszony kifejezést.

Bárfői Madonna (ismeretlen szerző, 15. század)

¹ „...aki Boldogasszony, ősvallásunk istenasszonya.” KÁLMÁNY 2002.

² Huszka József fogalmazásában: „Aszarte-Boldogasszony”. HUSZKA 1996.

³ „Mulier amicta sole.”

⁴ TÖRÖK 2005.

Sőt még arra is figyelemmel volt, hogy prédikációjában – a csíksomlyói faragott kövek világra reflektálva – maga is a napba öltözött asszony képét emelje ki a Szentírásból,⁵ s Szűz Máriát épp ebben a Babba-Máriára emlékeztető konstellációban, éppen ebben az Erőt kifejező kozmikus képben állítsa Árpád-kori hívei elé:

És láttaték nagy jel az égben: egy asszony, a ki a napba vala felöltözve, és lábai alatt vala a hold, és az ő fejében tizenkét csillagból korona. (Jel 12,1)

Velünk maradt azután ez a boldogasszonyos, babba-máriás metafora mindvégig a középkor folyamán, s nem egyszer épp a napba öltözött asszony képzete, épp az Erőt leginkább kifejező variáns formájában: olyanként, aki saját jogon erős. Talán a ferenceseknek is köszönhető ez, akik igen tudatosan az ősit szegezték szembe az újítással, s amikor a huszita meg bogumil eretnokség veszélyeztette nyájukat, ők maguk elevenítették fel a napba öltözött kultuszát (BÁLINT 1943). De talán nélkülük is tartotta magát az ősi felfogás, ki tudja, hány száz évvel a kereszténység felvétele után! Fettich Nándor gyűjteményében (FETTICH 1959, 67–76. o.) legalábbis több helyütt találunk olyan imákat, amelyek mélyen benn a keresztény korban még mindig két külön képzetként tartják számon a Boldogasszonyt meg Szűz Máriát, s így beszélnek:

Boldogasszony az ablakban, Mária ágyam fölött

vagy:

Ablakomban Boldogasszony, ágyam fölött Szűz Mária

Az erős asszony képét közvetítik a középkori legendaballadák⁶ is, így például az az apokrif legendakör is, amely a szent család egyiptomi meneküléséről szól, s valóságos kalandregényként variálódik és színeződik a nép ajkán. Mesévé, folytatásos sorozattá áll össze a szent misztérium ihlette történet, századokon át fennmarad, s még az 1800-as években is a ponyvairodalom kedvenc témája lesz. Jézus itt mindvégig a háttérben marad, csupán a hatalom passzív képviselőjeként van jelen – s persze hogy úgy, hisz csecsemő. Az igazi cselekvő, az Erő igazi mozgatója Mária, aki itt sem, továbbra sem a „divinus” kísérelőjeként, metonímiájaként látszik, hanem nagyon is önmagában, az Erő metaforájaként. Könnyei hatalmas folyóvá duzzadnak, s megállítják az üldözőket. De a pelenkamosáshoz is a könnyei adják a vizet: a hétköznapi gondokon is úrrá tud lenni, s az egzotikus sivatagban sem jön zavarba efféle gondoktól (KRÍZA 1982).

Végül említsük meg Gyöngyösi István 17. századi Rózsakoszorúját is (1690), amely egészen eredeti módon jeleníti meg a Máriának tulajdonított misztikus Erőt. A babázó, pelenkázó, kisedét mosdató-etető Madonnáról ír ebben a részletben (GYÖNGYÖSI 2002), s valósággal rácsodálkozik a meghökkentő erőviszonyokra: aki Istennel egylényegű, most mégis ki van szolgáltatva anyja kénye-kedvének. Jézus szinte birtokában van a Szűzanyának, s a földi asszony, az Erő része, sőt birtokosa azt tesz vele, amit akar.

⁵ „Eljött tehát a Boldogságos Szűz ünnepe. Gellért felöltözött, tolmácsot vett maga mellé, jelesül Konrád fehérvári prépostot, fölment a szószékre, vagyis ambóra, és beszélni kezdett a néphez erről az ígéről: »A napba öltözött asszony.«” *Árpád-kori legendák és intelmek*, 74–94. o. <http://www.magyarzenetortenet.hu/do/doak03.html>.

⁶ Legendaballada. In: *Magyar néprajz*. 5. köt. *Magyar népköltészet*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1988. 372–380. o. Web: <http://mek.niif.hu/02100/02152/html/05/117.html>.

*Ez másra nem is bízott, / Te kezéd alá adatott, / Hogy tápláld, neveljed:
Ím, azki mindent teremtett, / Éltet, nevel és legeltet, / Birtokodban adatik:
Az most az te birtokodban / Vagyon, áll akaratomban, / Azt miként kötözgeted...*

A sebezhetőség metaforája

Mindezzel párhuzamosan irodalmunk egy másik vonulatában Mária éppen hogy nem az Erő metaforája, hanem a gyengeségé. Ez a másik Mária egyáltalán nem az erős asszony, hanem nagyon is gyenge, nagyon is kiszolgáltatott, nagyon is sebezhető. Mindenekelőtt az Ómagyar Mária-siralom mutatja fel ezt a vulnerábilis Szűz Máriát, aki épp azzal vált sebezhetővé, hogy gyermeke született, s hogy ettől kezdve nem kétszeresen sebezhető, hanem sokszorosan. Talán épp ez a gondolat vált ősi planctusunk legmélyebb tanúságtételévé, legegységesebben emberi, mindannyiunkra igaz panaszává, ez az egyetlen felkiáltás:

*Kegyüggyetük fiainak,
Ne legyen kegyülm magamnak.*

Mert a konkrét vershelyzetben túlmutatva minden emberre igaz módon világít rá, hogyan többszörözte meg fájdalomra képes létfelületét, aki embernek adott életet, hogyan sokszorozta meg gyötörhető külső burkát, aki gyermeket hozott a világra. Mert a szeretett lényben még kiszolgáltatottabbá vált, mint önmagában, s így Mária is maga szenved, nemcsak szemléli a szenvedést, s így joggal a kín metaforája ahelyett, hogy csupán metonímiája lenne.

Ezt a vulnerabilitást emeli ki Pázmány Péter is híres nagyheti prédikációjában, amikor ugyanebből a jellegzetes planctusperspektívából, Mária felől tekint a Megváltó szenvedéseire. Mert épp ez a perspektíva fokozza már-már az abszurdumig a szenvedés érzetét, magyarul hogy a szeretteink fájdalmát látni a magunk fájdalmánál is nagyobb kín. Ez Mária sebezhetőségének a lényege: hogy százszor inkább szenvedne ő maga a gyermeke helyett. S ebben az örök emberi szituációban vele együtt éli át Pázmány is, hogy az áttét mintegy hatványozza a kint: nemcsak ketten szenvedünk, nemcsak összeadódnak a szenvedéseink, hanem éppenséggel sokszorozódnak. S a fájó empátia, a szó szerinti kondoleálás metaforájává vált Mária nézőpontja szinte magától generálja Pázmány tollán a még erőteljesebb metaforákat, amikor az életbe érkezést az életből való kiszorulással állítja párhuzamba, vagy amikor khiazmusát a szegek és szálkák paradox átértelmezésével tetézi meg:

Születésedben nem volt bölcsőd,
életedben nem volt házad,
halálod óráján sincsen inged.
Hanem:
ágyad a kemény kereszt-fa
vánkosit a vas-szegek.

„... minden emberre igaz módon világít rá, hogyan többszörözte meg fájdalomra képes létfelületét, aki embernek adott életet (...) Mária is maga szenved, nemcsak szemléli a szenvedést, s így joggal a kín metaforája ahelyett, hogy csupán metonímiája lenne. ”

A részvét optikájának, a bennünk tükröződő idegen fájdalom sokszorozódásának ezt a kínkeserves emberi tapasztalatát emeli ki a ferences iskoladramák⁷ egyik legjobb szerzője, Juhász Máté is. Pázmányosan körmondatszerű szerkezetbe, zsolttárosan ismétléses, prózaversszerűen gondolatritmusos struktúrába foglalja a szenvedő anya panaszát, segíteni akaró, segíteni képtelen belső parancsát, s ezzel valahogyan körkörösé, végtelenné, soha el nem múló fájdalomná nagyítja a kereszt előtt kiállt kint:

Bár apolgathatnám a Te szép Testedet!
Bár megmosogathatnám megkínzott fejedet!
Felszabadithatnám leszegzett kezedet!
És megtörülhetném általvert melledet!

Annyi kollektív borzalom és egyéni fájdalom után talán nem csoda, hanem nagyon is érthető, hogy modern költészetünkben sem az első részben taglalt erős asszony képe ihletett elsősorban parafrázisokat, hanem sokkal inkább az utóbbi képzet, a sebezhető Mária képze. Hervay Gizella *Pieta* című versét említhetjük például, amely nyilvánvalóan magánéleti drámára utal, mégis felmagasztalja szépségével magát a segítségül hívott Mária-metaforát is.

Mária voltam, Mária,
Jézus voltál ölemben.
Tested soványodott,
szájad keskenyedett,
tekinteted távolodott.
Jézus voltál ölemben,
Mária voltam, Mária.

Vagy Petrőczi Éva *Patrona Hungariae* című versét is idehozhatjuk, olyan szép és olyan sokrétűen gondolatgazdag. Olyan töredéket idéz, amely eredetileg néprajzi jellegű volt: az úgynevezett hidas játékot. Ennek a gyermekjátéknak a fikciójában a magyarok elrontották a hidat, s most maguk sem tudják, miből javítsák ki. A különös kerettörténet már Kodályt is megihlette a '20-as években, amikor *Lengyel László* című kórusművét írta. A vers pedig még meg is tetézi ezeket a korábbi rétegeket, amikor nyilvánvaló módon céloz népünk kifosztatására, a magyarság pusztulására (ki tudja, nem ötvenhat tragédiájára-e), s méghozzá úgy, hogy magát az erős asszonyt, a mentsvárként ismert Máriát is kifosztottnak mutatja, magyarán: a fellebbviteli fórumot is megsemmisültnek, a menedéket is leromboltnak.

„Hun vennétek sáraranyat,
Kódus magyar népe?
Mi elmegyünk Bódogasszony kis kertjébe,
Kérvén kérjük, adván adják.”

⁷ FARKAS Erika: *A Krisztust sirató Mária a katolikus irodalmi hagyományban és az Ómagyar Mária-siralom*. Országos Széchenyi Könyvtár. http://mek.oszk.hu/02100/02125/pdf/07_farkas.pdf.

Kérünk és nem csalatkozunk
Kertjében áll Nagyasszonyunk
Kertjében áll, köténye kék,
rétjét országnyi láb tapodta szét.

Áll rongyosan, nyújtja felénk
kevéske aranyát: az Égi Jegyes gyűrűjét.

Vagyis: Mária a sebezhető, ő maga a kifosztott, így joggal teszi a költészet metaforává. Lám, az Erő metaforája, amint épp átértelmeződik, a szenvedő asszony, aki újra azzal a tehetetlenséggel néz ránk, magyarokra, amellyel Fiára nézett: „bár apolghatnám a Te szép Testedet!” De nem teheti, hisz kertje kifosztva, rétje széttapodva. Vulnerábilis asszony. S mégis ad, ha mást nem: a fájdalomra eljegyző jegygyűrű aranyát.

A szépség metaforája

A szépség testi dolog, s ha Szűz Mária szépsége irodalmi toposzá lett, mint ahogy csakugyan azzá lett, akkor nyilvánvaló, hogy irodalmunk egyáltalán nem tekinti a test dolgait Máriától idegen dolognak. És hát hogy is tekintené? Miközben az Angelusban méhének gyümölcseről esik szó, s kell is, hogy essen, ha egyszer fogannia és szülnie kell, meg már a szülés előtt is hallania, ahogy „felujjong szíve alatt a gyermek”, majd meg éreznie, ahogy növekszik a magzat, egyszóval tapasztalni a test dolgait, s foglalkozni a test dolgaival. Ahol a kerék és az aszfalt találkozik, szokták mondani a kényes vagy perdöntő pontokra utalva, vagy arra, ahol az elmélet gyakorlattá válik, ahol a dologról eldől, hogy működik-e végül is, vagy sem. Valami ilyen pont a megtestesülés misztériumában Szűz Mária testi valója, nem csoda hát, ha az irodalom hús-vér valóként akarja látni őt is, fiát is.

Még mielőtt a szépségre koncentrálnánk, vessünk egy pillantást a Mária-drámának erre a hús-vér realizmusára! Mert Mária szépsége csakis a rúttal, a csúffal, a halott és elgyötört testtel együtt válhat motívummá: csakis azzal, mert az egész Mária-drámának ez a kettősség a lényege. Az alászállás a poklokra, a haldoklás majd a halott test átszenvedése, s csak aztán nő ki belőle a feltámadás harmóniája, csodája, a máriás szépség megszületése. Ezért kell a szépség megalapozásához végigjárjunk a halál hús-vér realizmusát. Ott van ez a realizmus számos planctusban, s ott van a 15. századi ferences, Laskai Osvát szentbeszéd-gyűjteményében is (*Biga salutis – Az üdvösség szekere*). No persze itt nem a szépségről esik szó, de a test naturalisztikus valójáról, a Megfeszített testének patológiai részleteiről annál inkább! Mert itt nem éri be ez a passiószerű szöveg a „szégyenül szépségöd” diszkrét elvontságával, megfoghatatlan általánosságával, hanem nagyon is vakmerően részletezi a megkínzott test sérüléseit, sőt mehökkentő módon épp a tépettségét:

Szalay Lajos: Ómagyar Mária-siralom

Hol van a te szentséges szakálad?
 Hol vannak hajadnak fürtjei?
 Íme, Fiam, kevés hajfürtöd is vérrel vagyon tele.

Szinte Pázmányt előlegezi ez a testi naturalizmus, holott évszázadokkal korábban vagyunk, mert Pázmánynál ugyanúgy a metonímia-Mária kerül ezen a ponton előtérbe: aki tartja a halottat, vagyis érintkezik vele. Pázmányt előlegezi, aki így ír a halott Krisztus testéről, megint csak a meggyötört testet láttatva előbb, s csak azután a máriás szépséget, a megdicsőülést:

Béestek szent szemei,
 megkékültek szent orcái,
 megmerevedtek hideg tetemi,
 megfeketedtek szent tagjai

Igen, a testet is megsiratja a fájdalmas anya: a testet, amelyet ő szült, amely az ő testéből szakadt ki, amelynek ő a burka, metonímiája. S amely most szeme láttára, sőt karjai között hül ki, s válik holttestté.

A holttest félelmetes csúfságára azonban mindig rákövetkezik a máriás szépség dicsősége. A Laskaival kortárs Temesvári Pelbárt már erre a szépségre teszi a nagyobb hangsúlyt, de megint csak a test egészen konkrét szépségéről beszélve. Temesvári a művében (*Stellarium Coronae Mariae Virginis*, 1498) előbb bizonyítani kívánja, hogy Mária szükségszerűen volt szép, majd rekonstruálni akarja, miből is állt a szépsége. Mintha csak Keatsset hallanánk: „a Szép: Igaz, s az Igaz: Szép” – így gondolja Temesvári Pelbárt is, jóllehet nem a későbbi Keatsre hivatkozva, hanem Aquinóira, s rajta túl Arisztotelészre. „Nemesebb lélekhez nemesebb test tartozik” – idézi tőlük a döntő következtetést, s máris a Szűzanya szépségére tér, melyet így ír le (TEMESVÁRI 1982, 154. o.):

Megvolt a kellő magassága, sem nagyon magas, sem nagyon alacsony...
 Haja nem volt vékony, sem durva, sem fehéres szőke, mert ezek a természettől fogva tompa elméjű és tanulatlan emberekre utalnak...
 A Boldogságos Szűz hajának mérsékelten feketének kellett lennie.

Joggal utal rá Maczák Ibolya,⁸ hogy a „szőke nő” toposz egyik első előfordulása ez a konstruált személyleírás, ám a tréfás következtetésen túl valami fontosabbra is felfigyelhetünk. Vége a középkornak, s ha kegyességi irodalmat olvasunk is, ha kolostori szerző elemzi is a szent témát, a reneszánsz akkor is jelen van a gondolatai közt. A lélek dolgai a test összefüggései nélkül nem tárgyalhatók. S ettől kezdve szinte uralkodóvá válnak irodalmunk Mária-utalásaiban a szépséget hangsúlyozó passzusok: Pázmány „tavaszi színek virágos vesszőjének” mondja, Arany János a Szent László-balladában „ékesnek” és „tündöklőnek”, a 20. századi Csanádi Imre pedig még az öltözékét is leírja, igaz, „minta után”: M. S. mester festményét fordítva szavakra:

⁸ MACZÁK Ibolya: Dicsérendő szent Szűz. *Prae.hu. Általános művészeti portál*, 2008/27. http://www.prae.hu/prae/palimpszeszt.php?menu_id=93&jid=21&jaid=83.

Mária, szép szűz, virágok virága,
piros köntösbe, vont-arany ruhába,
öltözék illő, ékes komolyságba,
mennyei mátká.

Így jutunk el a mindezeket felülmúló, Mária szépségét minden korábbinál megkapóbb módon összegző, hatalmas lírai szintézishez: Weöres Sándor *Hetedik szimfóniájához* (1952 körül). Édesanyja halála húzódik meg a páratlan remekmű mögött, a lehetetlenségén is áttörni akaró vigasz kényszere, az eltávozott után küldendő misztikus jóvátétel vágya. De furcsa módon még azt sem zárhatjuk ki a mennybevétel-mennybemenetel képeit árasztó vers keletkezéstörténetéből, hogy akár a két évvel korábbi Piusz-dogmával is összefügghet. Mert hisz Weöres nagyon is hallhatott az új dogmáról, a vers képei meg kifejezetten az égbe emeltetést vetítik elénk. Nyilván nem teológiai illusztráció kívánt itt létrejönni, hanem sokkal inkább valamiféle mesés-látomásos kárpótlás az édesanyának, amely az élet mérhetetlen fájdalmát kívánta túlcsoportosítani ellenpontoszni. De akármilyen volt is a szándék, a vers tárgyiasult tartalma immár nem vet fel további kérdéseket. Kétségtelenül a modern kor legszebb magyar Mária-verse született itt meg, akár hit ihlette, akár művészi készletet, akár személyes gyászunka – majdnem mindegy is, a végeredmény a miénk.

A szépség persze itt is a csúfból indul ki: Máriának a megdicsőülés és égbe vétel előtt végig kell néznie halott fia holttestének kihűlését, s nagyon is emberi párhuzamként a költőnek meg végig kellett néznie az itt elgyászolt anya holttestének kisápadását. E naturalizmus rémálma nélkül egyikünknek sem válhat élményévé a mennybe vétel szépsége, így Weöresnél is át kell szenvednie az olvasónak a test megszűnését, a felravatalozott anya tetemének drámáját:

Csíkos lepelből a láb kiáll,
alvadt ereit viasz fedi,
a körmön violaszín sugár.
Keskeny nyak, elbillent fej, tapadt haj,
száj-rés, besüppedt szem körül
az érzékek hült ráncvetése.

De azután elindulunk a szépség ösvényén, ki a sír mélyéből, föl, a világosságra, mintha a halott édesanya, s vele a költő s vele az olvasó s velük maga az Ember, az emberiség járná végig újra meg újra a mennybevétel emelkedő útját. Először csak egy apró testi részletre ugorhat át figyelmünk a holttestről: az imára kulcsolt kezek apró részletére. Talán a felravatalozott halott keze ez, talán templomos-rózsafüzéres emlékkép, de így is, úgy is a szépség, az emelkedés, a fény és a feltámadás felé vezet minket, mert csupa emelkedett metafora jeleníti meg a transzcendens kettősségét: a test, az ujjak, izületek lélekbe fordulását. Mert ahogy Mária drámája a túlvilági szellemszféra testibe fordulása az anyaméhben, úgy mindannyiunk imára kulcsoló kezei viszont a test lélekbe fordulásai, amint Weöres verse is rámutat:

Mária alakja M. S. mester *Mária és Erzsébet találkozására* című képén. Selmecebánya, 1506. Magyar Nemzeti Galéria

Üdv néktek, imába-zárt kezek,
szentély boruló fal-ívei...

Majd miután pilléres katedrálishoz hasonlítja az imára kulcsolt kezek mikrokozmoszát, csak úgy ontja tovább a metaforákat, melyek mind az ima tíz ujját dicsőítik:

Szalay Lajos: Ómagyar Mária-síralom

és csillagfüzért illesztett homlokomra
és az égi tej ösvényén viteti leplem

A zárlat viszont a költőé, mert befejezésül ő is mintegy belép a vers világába, részesévé, szereplőjévé válik a drámának, s egyszerűségében megkapó imával fejezi be hatalmas látomását:

Csillag-pályák asszonya, Mária,
oltalmazd Máriát, édesanyámat,
szememtől elszakadt útján
ne érje bánat.

dobozban két sor gyertyaszál,
harmatba-merült tíz hattyuszárny,
viruló éj csukott virága.
jóság feszülő pillérei,
ujjak párás tető-sora,
eleven csönd tíz anya-szárnya...

Kié ez az imádkozó kéz? Az édesanya keze? Szűz Mária keze? Nem tudjuk, egybefonódik az anya alakja Mária alakjával. De Máriáról azért konkrét képeket is kapunk, amelyek egyértelműen a passiót idézik:

ő, ki a keresztt alatt állott
s a nyomoruságtól nem esett el,
a kereszten tajtékozó világot
bámulja riadt kék gyermek-szemmel,
a pokol küszöbén sírdogál

Sőt Mária meg is szólal a versben:

Magasztalom őt, aki méhembem fogant
és felemelte holdsarlóm az égre

Weöres verse szinte összefoglalja a korábbiakat. A szenvedő, halottat ölelő Máriától indul, s az égbe emelt asszony képéig jut. Metonímiaként idézi Mária alakját, aki csupán szemlélője a passiónak, s a saját jogon szenvedő – megdicsőülő Máriáig jut, aki immár metaforája mindennek. Ahogyan a teológia és a vallásgyakorlat, úgy a költészet és benne Weöres is érzi: több ez az asszony az egyszerű foglalatnál még akkor is, ha a figyelem fókuszában szükségképpen Fiának kell állnia. Bonyolultságában megrendítő viszonyrendszer ez, amelynek átszötséget talán senki sem fejezte ki olyan tömören s olyan zavarba ejtően, mint Dante a Paradicsom 33. énekében:

Ó Szűzanyánk, leánya tenfiadnak... (Babits Mihály fordítása).

Ez a fölfejtetetlen paradoxon tükröződik irodalmunk Mária-toposzában is.

Hivatkozott művek

Árpád-kori legendák és intelmek. Szépirodalmi Kiadó, Budapest, 1983. Web: <http://www.magyarzenetortenet.hu/do/doak03.html>.

BÁLINT Sándor: *Sacra Hungaria. Tanulmányok a magyar vallásos népelet köréből.* Veritas, Kassa, 1943.

ERDÉLYI Zsuzsanna: *Hegyet hágék, lőtőt lépék. Archaikus népi imádságok.* Magvető, Budapest, 1976.

FARKAS Erika: *A Krisztust sirató Mária a katolikus irodalmi hagyományban és az Ómagyar Mária-síralom.* Országos Széchenyi Könyvtár. http://mek.oszk.hu/02100/02125/pdf/07_farkas.pdf.

FETTICH Nándor: A mennybe vitt leány. *Ethnografia*, 1959, 67–76. o.

GYÖNGYÖSI István: *Rózsakoszorú.* Szerk. Balázs Jenő. Balassi Kiadó, Budapest, 2002. Web: <http://mek.oszk.hu/06100/06102/html/#d0e297>.

HUSZKA József: *A magyar turáni ornamentika története.* Magánkiadás, 1996.

KÁLMÁNY Lajos: *Boldogasszony – Ósvallásunk istenasszonya.* Főnix Könyvműhely, Budapest, 2002.

KRÍZA Ildikó: *A legendaballada. Epikai-lírai alkotások az irodalom és a folklór határán.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1982. Legendaballada. In: *Magyar néprajz.* 5. köt. *Magyar népköltészet.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1988. 372–380. o. Web: <http://mek.niif.hu/02100/02152/html/05/117.html>.

MACZÁK Ibolya: Dicsérendő szent Szűz. *Prae.hu. Általános művészeti portál*, 2008/27. http://www.prae.hu/prae/palimpszeszt.php?menu_id=93&jid=21&jaid=83.

TEMESVÁRI Pelbárt: *Válogatott írásai.* Vál. V. Kovács Sándor. Ford. Vásárhelyi Judit. Helikon, Budapest, 1982. 154. o.

TÖRÖK József: A Szeplőtelen Fogantatás dogmájának története. *Vigilia*, 70. évf. 2005/7. <http://www.vigilia.hu/regihonlap/2005/7/torok.htm>.

Valaczkza András (1964) Az ELTE BTK magyar-történelem szakán végzett 1988-ban. Az azóta eltelt huszonnégy évben középiskolai tanár előbb a Kodály Kórusiskolában, majd a Piarista Gimnáziumban, s a tanítással párhuzamosan a Nemzeti Tankönyvkiadó szerkesztője, majd főszerkesztője. Fő kutatási területe az irodalmi motívumok vándorlása. E tárgyban publikálta *Prousttól Márquezig* című tanulmánykötetét, *A költészet genetikája* című esszéketét, a *Vigiliában* és a *Magyar Naplóban* megjelent elemzéseit. Tankönyvsorozatot is írt, újabban pedig szépirodalmi kíséreltetel is jelentkezett (*Zaránd-rafting*, regény, 2012).

Zászkaliczky
Zsuzsanna

„Macula non est in te”

Az Úr szolgálóleányától Magyarország Nagyasszonyáig: Mária-oszlopok Magyarországon

„Boldogasszony Anyánk, Regina Patrónánk! / Nagy ínségben lévén így szólít meg hazánk: / Magyarországról, édes hazánkról, / ne felejtkezzél meg szegény magyarokról!”

(2. Ó, Atyaistennek kedves szép leánya, / Krisztus Jézus anyja, Szentlélek mátkája...

3. Nyisd fel az egeket sok kiáltásunkra, / anyai palástod fordítsd oltalmunkra! ...

4. Dicséret, dicsőség legyen az Atyának, / a te szent Fiadnak, Szentlélek mátkádnak! ...)

[17. századi dallam, szöveg: Szoszna Demeter gyűjt. 1714.]

Magyarországon járva mindenütt, de különösen is a nyugati széleken és a Felföldön a katolicizmus számos megnyilvánulásával találkozunk „úton-útfélen”. Kálváriák, útmenti kő- vagy pléhkrisztusok, Szentháromság- és Mária-oszlopok kísérik az utazót. Ezek túlnyomó többsége a 18–19. században egy-egy közösség erejéből, igényéből és adakozásából létrejött alkotások: szakrális helyek. Vajon mi volt az az erő – és ki irányította –, amely a létrehozásuk óhaját megteremtette?

Vészhelyzetben

Összefoglalás: katolikus restauráció

A magyar katolikus egyházat többszörös „veszedelem” fenyegette a 16–17. században. Nem elég, hogy a rohamosan előrenyomuló török szétszaggatta az országot, de a protestantizmus tanai is futótűzként terjedtek. A szerzetesrendek – elsősorban a középkori ferencesek és az új jezsuita rend – a püspökségekkel egyetemben minden eszközt megragadtak a katolicizmus újbóli megerősítésére. A fő hangsúlyt a vallásos élet megújítására helyezték, ennek eszközeként felvonultatva a barokk teljes „fegyvertárát” a nagy ívű, hitvitázó prédikációkat, a vallásos ponyvairodalmat és szentképek ezreit, a pompás gyászszertartásokat és liturgikus felvonulásokat, körmeneteket, teátrális ünnepségeket, a szentek és Szűz Mária hangsúlyozott tiszteletét, a zarándoklatokat – és amint lehetőség adódott rá, szoborállításokat és építkezéseket.

A terjesztés eszközei

A vallásgyakorlás új formái / rendek, társulatok

A 17–18. században megnőtt a laikus vallásgyakorlás igénye. A középkorban elszíge-
telten működő vallásos társaságok helyét olyan laikus társulatok vették át, amelyek
gyakran egymással is kapcsolatban álltak, hálózatokat alkottak. Ezek között (a ferences
kordások után) a különféle Mária-társulatok vitték a vezető szerepet. A legtöbb társulat
a katolikus vagy gyorsan rekatolizált területeken alakult (Nyugat-Dunántúl, Északnyu-
gat-Magyarország, Alföld katolikus többségű vidékei) (TÜSKÉS–KNAPP 2001, 273.
o.). A társulatok gondozói szerzetesrendek voltak, elsősorban ferencesek és jezsuiták.
A társulatok létrehozásának célja a közösségek erősítése, imaközösségek létrehozása,
a gyülekezeti feladatok ellátására alkalmas személyek megtalálása. (Később sajnos a
fegyelmező, ellenőrző funkció lépett előtérbe.) (TÜSKÉS–KNAPP 2001, 279–281. o.)
Témánk szempontjából a Mária-kongregációk és a rózsafüzér-társulatok kiemelten fon-
tosak. Céljuk Mária tiszteletének elmélyítése, ünnepeinek méltó megülvése, a szombati
Mária-ájtatosságok kézben tartása.

1. kép. Budapest, Mária tér

„Missziós utak”

Missziós utakra ismert igehirdetők, püspökök, szerzetesek indultak el. Céljuk természetesen a rekatolizálás volt.
Voltak, akik szelidebb eszközökkel, mások látványos áhítatformákkal vagy egyenesen templomfoglalással érték el
céljukat. Tüskés–Knapp több ilyenről is beszámol. Kapi Gábor jezsuita például rózsafüzér-társulatokat hoz létre
missziós útja során. Padányi Bíró Márton veszprémi püspök áhítatai, körmenetei tömegeket mozgatnak meg,
igazi barokk látványosságok. A Szentháromság-kultusz a legkedveltebb számára, amelyben akkor protestáns- és
törökellenes színt láttak. Hordozható kegyszobrokat készített, áhítatokat jelentet meg, számos településen emeltet
szobrokat. Hatásos eszköze a prédikáció is (TÜSKÉS–KNAPP 2001, 339–343. o.).

Zarándoklatok, translációk, processiók

A zarándoklatok hatalmas erőt képviselő közösségi ünnepek, amikor akár egy egész falu népe felkerekedik, és
közös imával járulnak egy kegyhely patrónusához. Rendkívül színes a zarándoklatok, a hordozható, öltöztethető
kegyszobrok tárháza. A 17–18. században is fontosak a korábban a török veszély miatt megnövekedett jelentőségű
helyi búcsújáró helyek (BÁLINT–BARNA 1994, 98. o.).

Fogadalmi ünnepek

A fogadalmi ünnepekről keveset tudunk, fogadalmakról annál inkább, hiszen számos templom, emléktábla, osz-
lop és szobor köszönheti létét ezeknek. A gondos állító az esetek jó részében nem is feledkezett meg arról, hogy
fogadalmának mibenlétét megismertesse a környezetével: járványok, betegségek, csapások elhárítását köszönték
meg ezekben.

2. lép. J. S. Klauer és J. B. Klauer: A győzelemes *Maria Immaculata* a lepantói útközet fölött. Rézkarc, 1750 k.

Nyomatványok

A reformáció tanainak terjedésében hihetetlen nagy szerepe volt a könyvnyomtatásnak. A nyomtatás mint új média szerepét felfedezték a katolikus társaságok is, elsősorban a jezsuiták és azok, akik egy-egy zarándokhely szellemi munícióval való ellátásáért feleltek. A nyomtatványok között legnagyobb népszerűségnek a metszetes szentképek, a kegyszobrokat ábrázoló képek és a könyvecskék (litánia- és imakönyvek, mirákulumkönyvek, ponyvairodalom stb.) jelentették. Ezek témánk szempontjából egyrészt azért fontosak, mert olyan ájtatossági formákat közölnek, amelyek kisebb közösségek számára használhatók (akár egy falu Mária-oszlopánál); másrészt nagy szerepük volt egy-egy ikonográfiai típus gyors elterjesztésében. (A szakrális ponyvairodalom igazi virágkora azonban már a 19. századra esik.)

Köztéri szobrok

Az egyháztörténet korszaknyitó zsinata, a tridenti zsinat (1545) határozataival a katolikus dogmatikában is új fejezetet nyitott. Szempontunkból a Máriáról és a szentekről szóló tanításai (ideértve a képekkel való bánást is) kiemelkedően fontosak. A tridenti tanítás szerint a protestánsok által sokat kifogásolt képtisztelet nem ellenkezik az első parancsolattal: a képek, szobrok előtt végzett ájtatosságok nem a képeknek (anyagnak), hanem a mögötte élő szent személynek szólnak (BÁLINT–BARNA 1994, 97. o.). Meglepő módon nincs ez messze Luther befogadói esztétikájától: a képek „szükségtelenek, ám szabadon használhatók” (BELTING 2000, 494. o.). Vagyis a képek nem jók vagy rosszak, csupán a helytelen használat teszi őket azzá. (Luther számára a Szentírással való összevetés az egyetlen mérce.)

Monoszlai András pozsonyi prépost *De cultu Imaginum* című művében (1589) az üdvösségre vezető képekről szóló igaz tudományt tárja olvasói elé, a Mária-képek tiszteletének tárgyalásában megkülönbözteti az imagót (képmás) az idolumtól (bálvány). Hasonlóan beszél Pázmány Péter is (BÁLINT–BARNA 1994, 91. o.).

Az első köztéri Mária-szobor Regensburgban állt, ahogy róla Michael Ostendorfer fametszete tanúskodik (1519, BELTING 2000, 439–481 o.). A szobor és a templomban álló kultuszkép (1220 k.) hamar a reformációs viták homlokterébe került. És bár a város támogatta a kultuszt, a szobrot 1543-ban, a reformáció következtében darabokra törték.

A köztéri szoborállítások történetét, legyen szó akár Mária-, akár Szentháromság-emlékekről, a háborúk, majd a pestisjárványok lendítették fel. Az első köztéren álló *Győzelemes Mária* a müncheni, melyet a fehérhegyi győzelem emlékére emeltek (1635), ezt a bécsi (1647) és a pozsonyi követte. A győrit pedig Kollonich Lipót rendelte meg a török Budáról való kiűzése emlékére (1686) (AGGHÁZY 1959, 66. o.).

Azon túl, hogy barokk köztéri szobraink fogadalomból készültek, nyilvánvaló, hogy a megrendelők – néha kissé hatásvadász módon – apelláltak a

3. kép. *Maria Immaculata*, Nyitra

lakosság vallásosságára, ámulatba ejthetőségére. Ezáltal ezek a tárgyak is a katolicizmus céljait szolgálták: „A barokk művészet nem a logikus gondolkodásra vagy más szóval: racionális magatartásra épül, hanem a logika egy másik fajtájára, a szenvedélyek logikájára, tehát messzemenően elismeri az érzelmek és az érzékenység homályos, kusza tartományának érvényét. Itt a szenvedély traktátusa értelmében vett érzelmek illékony, mégis mindent magába nyelő világába, a lélek alapvető szenzibilitásának, az idegi reakcióknak, ösztönöknek a birodalmába kell behatolnunk. A barokk eszmevilága mindazonáltal nem tagolatlan, és sosem burkolódik az érzelmi tapasztalatok misztikus ködébe, hanem szimbólumokkal és emblémákkal fejezi ki magát.” (CHASTEL 1984, 99. o.)

A köztéri szobrászat rendkívüli módon lendül fel a török kiűzése után. Magyarország városainak névjegyzékeiben ekkoriban hemzsegnak a kőfaragók, lapcidák, Bildhauerek, és itthon született társaikkal együtt megbecsült tagjai lettek a közönségnek (AGGHÁZY 1959, 68–69. o.).

Harc a pestis ellen

A pestist a középkor óta úgy tartották, mint Isten csapását a bűnökért. Középkori kegyképeken Mária köpenye alá bújva próbálnak az emberek a harag három nyilától, a pestistől, a háborútól és az éhínségtől megmenekülni. A 17–18. században a pestisre mint a török veszedelem egyik következményére, tragikus csapására gondoltak. A vitézek legveszedelmesebb ellenségeként tekintettek a betegségre, a Rákóczi-szabadságharc idején például 400 000 embert pusztított el.¹ Járvány idején a városok lakossága igen erősen megcsappant. Orvosi könyvek – így Zay Anna 1710-es években fordított Herbárium² is – tucatszám hozzák a pestis ellen való recepteket és „régulákat”: a „bevált” flastormoktól, füstölőktől, gyógyvizektől a tejben főzött, szárított varangyosbékáig.³ Moller doktor, a 18. század hírneves orvosa azonban ezt javasolja (magyarul: Buda, 1740): „Mint hogy a Pestis egy rend kívül való ostorra és büntetés az Istennek, főképpen szükséges lészen hit és igaz Poenitentzia-tartás által az Úr Istennel meg-békélleni, az ő fel-gyulladott haragját tiszta életnek gyakorlásával engesztelni, és ekképpen, az ő hatalmas oltalmazásában, Attyai akarattyához való tellyes bizalom mellett magát egyedül ajánlani.” (Idézi ZOLTÁN 1963, 27. o.) Hasonlóan fogalmaznak később is, nemcsak papok, hanem orvosi könyvek szerzői, hogy a hit, az ájtatos imádság és a bűnvallás az egyetlen gyógyszer a pestis ellen.

Nem véletlen tehát, hogy az első nagy bécsi járvány után állítják fel az első „pestisoszlopot” – először fából, majd a legnagyobb mesterek (Fischer von Erlach,

4. kép. Selmecebánya, 1755

5. kép. Maria Immaculata a soproni Szentháromság-oszlopról

¹ ZAY 1979. (A közölt adat az előszóból való, XXVI. o.)

² Uo.

³ A pestis ellenszereinek receptjei Zay Anna könyvében a 344–352. és 391–393. sorszámúak.

6. kép. A pesti Szentháromság-oszlop (elpusztult)

7. kép. Szentháromság-oszlop, Buda, 1712–13

Burnacini) készítik el kőből. A számos mellékalak között a pestist jelképező figurát a hit égő fáklyája teríti a földre (ZOLTÁN 1963, 27. o.).

A Szentháromság és Maria Immaculata a két véderő, akik a pestis elleni küzdelemben az emberek segítői lehetnek. Ennek szellemében tesznek országsszerte fogadalmakat, és emelnek pestisoszlopokat.

Röviden a Szentháromság- emlékekről

Ikonográfia

A Szentháromság- emlékek népszerűségét a róla nevezett kongregációk segítették elő. A diadalmas Szentháromságban a katolikus egyház hatalmának megnyilvánulását is érezték. Az emlékek többsége magas, gyakran felhőkkel burkolt oszlop, amelyen már nem az archaikus Gnadenstuhl-típusú, a Fiúisten áldozatát hangsúlyozó szoborcsoport trónol, hanem a feltámadott és mennybe ment Krisztus ül Atyja mellett. A koronás fők között lebeg a Szentlélek sugarakkal övezett galambja. Az oszlop oldalán gyakran helyet kap a Maria Immaculata, akinek feje fölé puttók tartják a mennyország királynőjének járó koronát. A három- vagy négyszög alaprajzú, díszes talapzatot reliefek és szentek szobrai teszik még grandiózusabbá, gyakran színpadiassá. A szentek válogatása eltérő lehet: legnépszerűbbek a segítő szentek, az úgynevezett pestisszentek, az adott város védőszentjei, az uralkodó vagy a kegyúri család személyes szentjei. Különleges darab a Dionysio Stanetti tervezte selmebányai (4. kép) Szentháromság, ahol a szobrot tartó alépitmény egy háromszög alaprajzú talapzaton álló, három oszlop övezte fülke. Ebben Maria Immaculata alakját helyezte el a szobrász, így a Mária-alak mintegy összekötő a föld és a mennyei hármasság világa között. Más típus a soproni emlék (5. kép), ahol Mária alakja mintha elindulna a puttófejes felhőkkel csavart oszlopon a Szentháromság felé. A Maria Immaculata „félúton” a földi világ fölötti szférát benépesítő szentek és a mennyország trónusa között: ez a gondolat fogalmazódik meg az elpusztult pesti (6. kép) és a budai Szentháromság-oszlopokon is. A „félúton” sugalmazhatja a mennybevitel dogmáját, de az emberek képviselőjének gondolatát is.

Buda és Pest

Buda visszavívása után hamarosan (1694) fogadalmételre és oszlop állítására került sor itt is. (A szoborra szánt összeg részben jótékony adományokból, másrészt büntetéspénzekből állt össze.) (ZOLTÁN 1963, 29. o.) A visszavívás utáni rendszeres felvonulásokat és ünnepélyes körmeneteket a szobor elkészülte után a Szentháromság-szoborhoz szervezték. Ezeken rendszerint négy nyelven prédikál-

tak, Mária-szobrot vittek fehér ruhás leányok, s fűvös zenével, díszlövésekkel, nagy pompával megrendezett barokk látványosságokban vehettek részt a polgárok. Itt könyörögtek pestis idején – annál is inkább, mert a templomokban nem volt szabad gyülekezni. (7. kép)

A szobor maga kevésbé festői, mint például ausztriai társai, az oszlopot nem burkolják a felhők, így építészeti formái takaratlanok. Inkább méreteivel, mint illuzionizmusával ejti ámulatba a szemlélőt.

Mária-oszlopok

Kicsoda Mária a magyaroknak?

„Aki e füzetet figyelemmel átolvassa, az csodálkozva fogja megállapítani, hogy sehol a világon nincs még egy olyan nép, melynek szeretetében a Szűz Mária tisztelete annyira általános lenne, mint amennyire benne van ő a magyar nép lelkében és szeretetében. Hiszen tudós akadémikusaink megállapítása szerint már a pogány őshitben is ott szerepelt a Boldogasszony kultusza, mert a magyar ösztönös sejtéssel megérezte, hogy a Szent Szűz vezette ki ezt a népet a levédiai őshazából, és ő adott új hazát, hogy [...] sziklavára lehessen Krisztus egyházának. Ezért lett ez az ország Regnum Marianum, ezért van Magyarországon minden falusi templomban ájtatos Mária-kép, mely előtt megnyugvást találnak a zaklatott szívek s a lelki betegeteket, fáradtakat és megkínzottakat áldó vigasztalásban részesíti a legszentebb lény simogató tekintete.” (PAULOVITS 1930, 3–4. o.)

Mária tehát egyrészt anyaként áll a hívek előtt, többek között a kereszt alatti jelenetre hivatkozva, amikor a haldokló Jézus anyját és a szeretett tanítványt egymásra bízta. A helyes Mária-tisztelet nem homályosítja el Krisztust, és nem kisebbíti az ő megváltó művét, hanem a Genezisre utalva elsősorban „hozzáilló segítőknek” titulálja (JÁNOSI 1935, 20. o.).

A II. vatikáni zsinat tanításában anyai szolgálatot teljesít, gondoskodása minden hívőre kiterjed, de nem konkurál az Atya gondviselésével. Hiszen az anyagi üdvözlésre adott válaszában vállalja alárendelt szerepét, szolgálóleánnyá lesz (GÁNÓCZY 2005). Minden befolyása Istentől származik, és közbenjárása azt is jelenti, hogy készsé teszi az embert a Magasságos befogadására. A magyar népi Mária-tisztelet keresi a vele való találkozást, egy bizonyos együttélést. A Szűzanyát saját paraszti környezetébe állítja, konkrét élethelyzetekben rá hivatkozik, utánozza. Mária életének és saját életének párhuzamait felerősíti. Ez odáig is mehet, hogy a gyerekágyat bizonyos vidékeken „Boldogasszony ágyának” is nevezik, s onnan mennek a fiatal édesanyák az egyházkelés szertartására, mint egykor Mária (HETÉNY 2001, 29–30. o.). Mária azért is lehetett, lehet annyira népszerű a hívek mindennapjaiban, mert a férfias Szentháromság mellett

8. kép. Csepreg, pestis-oszlop. Maria lactans, 1740 k.

9. kép. Kassa, Maria Immaculata, Griming Simon, 1720–22

10. kép. Dürer: A Napbaöltözött asszony. Lap az Apokalipszisből. Farnetszet, 1497–98

a női, asszonyi értékek megtestesítője, ugyanakkor előképe és ismerője minden asszonyi öröme, gyötremnek vagy szomorúságnak. (8. kép)

Mária mint a török elleni védelem

Mária alakjában a pestis és a török elleni küzdelem összefonódik – nem először az egyház és a művészet történetében. Hogy Mária komoly óvó szerepet, funkciót kapott, ezen cseppet sem csodálkozhatunk. Mohács után a védelmet igénylő kollektív óhaj fogalmazódik meg a barokk túlfűtött Mária-központúságában (ERDÉLYI 2001, 104. o.). Különös, személyes színt kap a fiát sirató asszony a permanens háborúságok idején.

1571-ben a lepantói csata előtt V. Pius pápa hadvezére a Szűzanya oltalmába ajánlotta a hajóhadát és saját magát is. A felajánlás a népszerű Loretóban történt, s a győzelmet természetesen Mária közbenjárásának, segítségének tulajdonították. (BÁLINT–BARNA 1994, 98. o.)

Vagy gondoljunk arra, hogy I. Lipót császár Bécs ostroma idején (1683) a passauai Mariahilf-kegykép előtt imádkozott egész udvartartásával a kereszténység ügyéért. A Mariahilf-kép, ami az innsbrucki Cranach-kép másolata, hamar törökverő szimbólummá vált – dinasztikus tartalommal (SZILÁRDFY 2003, 195. o.).

Csodás történetekben is bővelkedik a hagyomány. Elég például azt felidézniünk, hogy amikor Buda felszabadításakor a magyarok berontottak a leomlott szentélyű Nagyboldogasszony-templomba, az összedőlt fal mögött a teljes épségben maradt Madonna-szoborral találták szemben magukat (PAULOVITS 1930, 12. o.).

A szegedi Mária-képről pedig azt tartja a legenda, hogy a török bevonulásakor a szerzetesek elrejtették a kolostor mellett a Csöpörke-tóban, ahol nyolcvan éven át „iszapba rejtett gyöngyként pihent”. Amikor lova kikaparta itatáskor, a török harcos igen megijedt, hogy a gyaurok nagyasszonyával van dolga, és visszaadta a ferenceseknek. Állítólag a zentai győzelem idején lebegett a kép az oltár felett (uo. 51. o.).

Más Mária-képek könnyeztek egy-egy győztes csata (Zenta, Párkány) idejében, vagy Makkosmárián feltűnt Mária képe Buda visszavételekor egy tölgyfa fölött (TÜSKÉS–KNAPP 2001, 93.).

A Mária-kegyhelyek rohamosan szaporodtak a korszakban. Az 1673-as *Marianischer Atlas* (München) ezerkétszáz kegyképe között a szerző összesen két magyar emléket említ, amelyek ráadásul épp a hódoltsági területekre estek. Esterházy Pál első műve (*Az egész világon levő csudálatos boldogságos Szűz kepeinek rövideden föl tet eredeti*, 1690) is még csak tizenegy kegyhelyet tartalmaz, elsősorban a nyugati vidéken. A híres *Mennyei koronában* viszont

11. kép. Győr, ún. Hab Mária, 1735

már nyolcvanhárom új búcsújáró hellyel találkoznak az olvasók (BÁLINT–BARNA 1994, 94.). A magyarországi búcsújáró helyeknek körülbelül 90 százaléka Mária-kegyhely a 18. században (TÜSKÉS–KNAPP 2001, 87. o.).

Hozzá fordul, Máriát nevezi műzsának Zrínyi Miklós a *Szigeti veszedelem* invokációjában, ahogy a török ellen küzdők kardjára is gyakran felkerült a képe:

„Musa te, ki nem rothadó zöld laurusbul,
Viseled koszorúdat, sem gyöngye ágbul
Hanem fényes mennyei szent csillagokbul
Van kötve koronád holdbul és szép napbul;
Te, ki szűz Anya vagy és szülted Uradat,
Az, ki örökkön volt, s imádod fiadat
Úgy mint Istenedet és nagy monarchádat:
Szenséges királyné! hívom irgalmadat...”

Maria Immaculata: dogma és kultusz

Mária szeplőtelen fogantatásának dogmája – talán nem blaszfém a megfogalmazás – „alulról jövő” kezdeményezés. Mire IX. Piusz pápa kihirdette a dogmát (1854. dec. 8.), már az egész katolikus világ ünnepelte. Persze nem okozott volna annyi félreértést, a dogma magyar neve, ha a ’szeplőtelenül’ kifejezést nem mód-, hanem kizárólag állapothatározóként értelmezzük. Mária ugyanis megváltott ember (GÁNÓCZY 2005), Krisztus érdemeért megváltott, ám abban a különös kegyben részesült, hogy fogantatása pillanatától, a Szentlélek kegyelméből ment az eredendő (áteredő) bűntől. Ennek megokolása nem Mária érdemeiben keresendő, hanem „a mindenható Isten páratlan kegyelméből és kiváltságából Jézus Krisztusnak, az emberi nem megváltójának érdemeire való tekintettel” (TÖRÖK 2001, 21. o.). A megváltás nem megszabadította, hanem eleve megőrizte őt a bűntől. Amikor Gábel meglátogatta, Mária szívvel és lélekkel mondott igent az isteni tervre. Az Igét egyszerre a szívébe és a testébe fogadta. Kettős így a befogadás gesztusa: hit és fogamzás. (GÁNÓCZY 2005)

Ikonoográfia

A napba öltözött asszony

A napba öltözött asszonynak a középkortól nagy kultusza van. A Jelenések könyvében olvashatunk róla, aki megjelenik „napba öltözve, és a lába alatt a hold, a fején pedig tizenkét csillagból álló korona; várandós volt” (Jel 12,1–2). Miután

12. kép. Győr, Mária-oszlop a bencés templommal

13. kép. Klauber: Győztes Immaculata római szobra XV. Gergely pápával, 1750. k.

14. kép. F. A. Dietel: Győztes Immaculata allegorikus alakokkal, 1735

15. kép. Völcsej, 19. sz eleje

megszüli fiát, a sárkány el akarja tőle rabolni, de a gyermek elragadtatik Istenhez, a sárkányt pedig Mihály arkangyal legyőzi. Az idők végének jövendölése nagyon korán összekapcsolódott az idők kezdetén elhangzott jövendöléssel, amit a Teremtő a kísértőnek mond: „*Ellenségeskedést támasztok közted és a asszony közt, a te utódod és az ő utódja közt: ő a fejedet tapossa, te meg a sarkát mardosod.*” (1Móz 3,15) A napba öltözött asszony természetesen elsősorban a bűn, a sátán fölötti győzelem jele, ám nem nehéz azonosítani a sárkányt minden legyőzendő hitetlennel, eretnekkkel mint a sárkány ivadékaival. Az apokaliptikus – legyőzött – félholdban pedig nemcsak Mária hitének változatlanságát,⁴ hanem a pogányság felett a hit diadalának, aktuálisan a török legyőzésének ígérését is látták: „e föltételezés szerint a Mária jelképezte kereszténység diadalt fog aratni.”⁵ A napba öltözött asszony a középkorban az egyház (*ecclesia*) megtestesítője, később egyre gyakrabban istenanyaként értelmezték. A ferenceseknél a napba öltözött asszony egyenesen a szeplőtelen fogantatás szimbóluma volt.

Talán a legismertebb napba öltözött asszony ábrázolás Dürer Apokalipszisének egy lapja. (10. kép) Kompozíciója, alakjai visszaköszönnek egy 16. századi magyarországi táblaképen (Magyar Nemzeti Galéria) is, de egyes elemei, az asszony testtartása, a sárkány változatos pófái más ábrázolásokon is láthatók. Kegyszoborként, zarándok-célpontként talán a csíksomlyói napba öltözött asszony a legismertebb a magyar művészetben (1510–1520 k.).

Maria Immaculata

A Maria Immaculata alakja nem narratívából kiragadott, szentírási idézetekkel alátámasztható ikonográfiai típus. Ismerünk a művészet történetéből a narratív képek mellett olyan típusokat, amelyek egy-egy pillanatot merevítenek élénk a történetből (vagy a megtörténhetéből), elmélkedésre vagy áhítatra, esetleg compassióra hívja a szemlélőt. Ilyen elsősorban a Golgota, de ezt a célt szolgálják a Piéták, a Christus im Elend vagy a kenyeret megtörő Jézus alakja. Vannak képek, amelyek egy-egy tanítást, hittételt sűrítenek egyetlen alakba. A Vir Dolorum így válik az oltáriszentség teológiai-képi megfogalmazásává vagy a keresztén egyedül szenvedő, élő Krisztus a lutheri *solus Christus* elv megjelenítőjévé. Hozzájuk hasonlóan tekinthetünk a tárgyalt korban újnak számító Maria Immaculata képre, amely lehet a „hit misztériumának képi megjelenítése” (CHASTEL 1984), de lehet a misztérium mellett egy hitélet emblémája is. Mária alakja fiatal, szelíd nőként áll előttünk. A szemlélő nem a bibliai pontosságot keresi benne, hanem szépségében

⁴ „E menyasszony az állhatatlan Holdot lába alá tapodja: mivel az isteni tudománynak tiszta hirdetésében nem változik, mint a Hold, hanem abban állhatatos tekéletességgel megmarad.” Pázmány Péter prédikációja. TARNÓC Márton (szerk.): *Pázmány Péter művei*, 716–717. o.

⁵ BÁLINT Sándor: Ünnepi kalendárium I. <http://mek.oszk.hu/04600/04656/html/unnepiki0008/unnepiki0008.html>. Letöltés: 2012. október 1.

megfogalmazva látja a büntelenséget magát. Teste kecsesen hajlik, testtartásán a kétszeres befogadás gesztusa tükröződik: lágyan tartja szíve (vagy hasa) előtt összetett kezeit, hasonlóan az Annuntiatio Máriáiához. A napba öltözött aszszonytól örökölte tizenkét csillaggal díszített dicsfényét, gyakran aranyos ruháját, köpenyét, de mindenekelőtt a lába alatt tekeredő, almát – a bűnbeesés almáját – harapó kígyót, aki a földgolyót hajtotta látványosan uralma alá. Így olvasható a gyergyói officiumos könyvben: „ördög nyakát tapodja” (SÁVAI 2001, 160. o.). A Maria Immaculata esetében a „Biblia Pauperum” kifejezés nyomán talán megalkothatjuk a „Cathecismus Pauperum” fogalmát. (9., 11. kép)

A Győzelmes Maria Immaculata egyesíti a sátán legyőzésének és a szeplőtelenségnek a képi jegyeit. A Szeplőtelen Mária kíséretében gyakran találunk más szenteket is – ezek többnyire meghatározzák, de legalábbis pontosítják a mű ikonográfiai programját.

Elterjedés

Jelen dolgozatra készülve megpróbáltam felmérni az országban található, elsősorban 18. századi Mária-oszlopokat. A keresést az interneten kezdve néhány óra leforgása alatt már száznál több emlékre bukkantam. A listát különféle források alapján egészítettem ki, s ma közel kétszázról is tudok – elsősorban a mai Magyarország területéről. Nyilván érdekes lenne egy Mária-topográfia elkészítése. Annyi azonban látható, hogy a köztéri Mária-szobrok, Mária-oszlopok elterjedtsége Nyugat-Magyarországon – leginkább a határszélen – a legnagyobb, továbbá a Felföldön és Buda környékén. Szórványosabban fordulnak elő a Jászságban és az Alföld déli részén. Ennek egyrészt történelmi okai (a török hódoltság határainak változása) és egyháztörténeti okai (a reformáció terjedése, majd a restauráció előretörése) lehetnek.

A dolgozat elsősorban a nyugati határszél emlékanyagát mutatja be, nem kerülve ki egyéb fontos nagyvárosok emlékeit vagy ismert mesterek alkotásait.

Tipológia

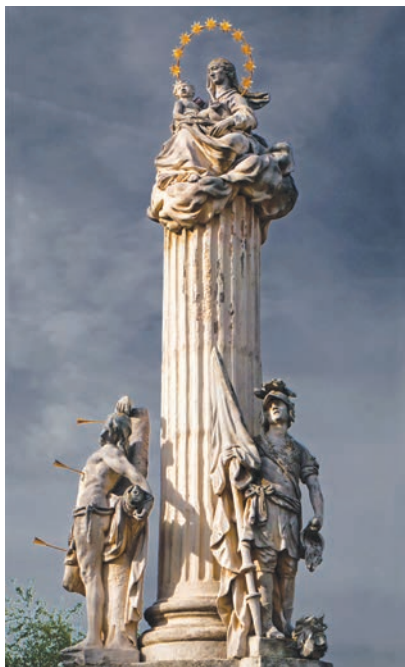
Az alábbiakban megkísérlem csoportosítani – ikonográfiai szempontok alapján – az emlékanyag egy részét. Céлом elsősorban az, hogy meglássunk valamit a Mária-oszlopok sokféleségéből. A Mária-oszlopok tetején – elsősorban a korábbi emlékanyagban – a (győztes) Madonna (tehát Mária a gyermek Jézussal) szobra áll. Többnyire koronával, a kisdud kezében hosszú szárú kereszttel mint a győzelem fegyverével. Lába alatt a sárkány gyakorta megtalálható. Más oszlopokon

16. kép. Lövő, 1711

17. kép. Pereszteg, 1810

18. kép. Csorna, 18. sz. vége

19. kép. Sopron, a Mária-kút szobra, 1780. k

a Maria Immaculata típust találjuk, amelyről már szóltunk. Mellékalakok mindkettőjükhez kapcsolódhatnak.

Jelentősége miatt önálló bemutatást érdemel a legkorábbi emlék a mai Magyarországon: a győri Mária-oszlop. (12. kép) A müncheni szobor kissé merev, frontálisan beállított nőalakját követi. Kollonich György győri püspök emeltette Buda visszafoglalásának emlékére (1686). Hasáb alakú talapzaton hosszú oszlop áll, tetején Mária, karján a kis Jézussal, aki jogart tart jobbában. A reneszánsz hatású, gyümölcsfüzérékkel és figurális domborművekkel díszített talapzat négy sarkán egy-egy szent alakja áll: Szent István király, Keresztelő Szent János, Páduai Szent Antal és Szent Lipót. A talapzat oldalán lévő domborművek is szenteket ábrázolnak. (Két oldalon latin nyelvű felirat olvasható az emlékmű felállításáról.) A Mária-oszlopot – mint egy zárt kertet, „hortus conclusus”-t – kőbábo korlát veszi körül.

A késő reneszánsz puttós oszlopféjezeten máltai kereszt látható, utalásként a bíboros gróf katona-előéletére, amint máltai lovagként (1651) részt vett a török elleni küzdelmekben. A máltai keresztmotívumot vizsgoljuk az oszlop talapzatán is. Az obeliszk keletkezéstörténetét a déli és az északi oldalon a talapzatba helyezett latin nyelvű, kronosztichonos feliratból ismerjük meg. Az oszlopszéken és a talapzat frontjain a reliefeken többek között az oltáriszentség, Szent József a gyermek Jézussal, Szent Márton, Szent Erzsébet, Szent Flórián és Szent Rozália látható. A négyzetes talapzaton Szent István, átellenben Szent Lipót, Ausztria védőszentje és Keresztelő Szent János szobrával átlósan Paduai Szent Antal lendületes barokk kőszobra áll. Máltai keresztet fogják közre Kollonich bíboros címerét.⁶

Az emlékmű programjáról elmondható, hogy egyfelől a győzedelmes Madonnát állítja az áhítat középpontjába, másrészt a Megváltó hívei közti állandó jelenlétére is utal az oltári szentség ábrázolásán és József alakján (aki Jézust, az Élet kenyerét tartja) keresztül. Márton, Erzsébet és Antal a könyörület szentjei, Flóriánt a tűzvész, Rozáliát a pestis ellen hívták segítségül. A segítő szentek csoportját a politikai reprezentáció alakjai egészítik ki – és a megtérésre hívó Keresztelő János. Amennyiben megértjük, hogy a megtérés mint minden rossz (háború, pestis, éhínség) ellenszere szerepel a korszak retorikájában, természetesnek vesszük Keresztelő János jelenlétét a nem bibliai szentek között.

Madonnák

A Mária-, Segítő Mária-, Győzelmes Mária-ábrázolások első csoportja a Madonna: a gyermek Jézust tartó Mária képe. Klauber metszetén a gyermekét tartó győztes Immaculata római szoborként jelenik meg XV. Gergely pápával. (13. kép) A szobor alakjában tulajdonképpen keveredik az Immaculata típus a Madonnával ugyanúgy, ahogy a lepantói csatát ábrázoló grafikán (2. kép) látható. Franz Ambros Dietell

⁶ A leírás itt is megismerhető: <http://www.templom.hu/phpwcms/index.php?id=14,479,0,0,1,0>. Letöltés: 2012. október 1.

Győztes Immaculatája is Madonna-típus, allegorikus alakok és a győzelmes Mária jelei veszik körül. (14. kép)

A budai Mária tér pestisoszlopának (1. kép) árát adománygyűjtéssel, házalással szedték össze. A vízvárosiak sem akartak lemaradni az engesztelésben, a készítő valószínűleg az a Hörger Antal volt, aki a vári szobron is dolgozott. Ikonográfiai típusa a napba öltözött asszony. A győzelmes Madonna általában koronát visel, mint a völcséji, a lövői, a peresztegi, a nagyeceni példán. (15., 16., 17. kép) A csornai Mária egyenesen a felhőkön trónol. (18. kép) A soproni Mária-kút szobra további szimbolikával gazdagodik: az Élet vize, a keresztség gondolatával. (Ráadásul a hagyomány szerint ezt a kútat protestánsok ajándékozták – engesztelésül a katolikus közösségnek.) (19. kép)

A Máriát emelő oszlopot – elsősorban a nyugati országrészben – a 18. században gyakran növényi ornamentikával díszítették, babérággal (Lövő) vagy termő szőlőindákkal (Nagyecenk, Pereszteg, Rábacsanak) fonták körül. Bár más szenteket tartó oszlopok esetében is látható elvértve hasonló, főképpen szőlőtermő vidékeken, Mária esetében ennek szimbolikus háttere is lehet: paradicsom fájának nevezi Máriát a kéziratos gyergyói officiumos könyv a 17. században (SÁVAI 2011, 160. o.) vagy a szent olvasó életfájának a vallásos ponyvairodalom (LENGYEL 2001, 149. o.). (20. kép)

Magyarok Nagyasszonya

A Magyarok Nagyasszonya, Patrona Hungariae típus metszeteiken, könyvillusztrációként rendkívüli népszerűsége tette szert. A koronás, időnként épp a magyar koronát viselő Madonna ezekben az esetekben magyar uralkodókkal, elsősorban Árpád-házi szentekkel, királyokkal – egyfajta Sacra Conversazione formában – van körülveve. (21., 22. kép) Thomas Bohacz metszetén a magyar szentek – mint kései háromkirályok – egyenesen a Madonna trónusa körül hódolnak! A nemzeti szentek jelenléte a „Mária országa” gondolatát sugallják, a 17–18. században Habsburg-ellenes színezettel!

Martin Vogler művén, a nyitrai Mária-oszlopon találjuk Szent Gellértet és szent királyainkat a Győzelmes Mária szobrának monumentális, rokokó alépítményén (3. kép), László pedig Kassán bukkan fel.

Maria Immaculata pestisszentekkel és segítő szentekkel

A török háborúk idején, természeti csapások kapcsán, de leginkább az újra meg újra pusztító pestisjárványok miatt erősen megnövekszik a segítő szentek népszerűsége. Mária alakjának Szent Sebestyén, Rókus, Rozália a kísérői elsősorban a

20. kép. Rábacsanak, Mária-oszlop szőlőindákkal és szent Sebestyénnel, 1714

21. kép. Ismeretlen művész: Patrona Hungariae négy Árpád-házi szenttel, rézmetszet, 1600 k.

22. kép. Thomas Bohacz: Magyarok Nagymasszonya St. István, Imre és László körében, rézmetszet, 1740

23. kép. Ismeretlen festő: Triptychon-medál, Maria Immaculata két szenttel, Segítő Mária és Szent József, 1696

pestis-émlékeken. A segítő szentek megjelennek kisnyomtatványokon, pestis ellen viselt medálokon és a köztéri szobrokon egyaránt. (23. kép)

A Mária hármasszerepét háromoldalú talapzattal és felirattal⁷ hangsúlyozó kassai, az esztergomi, a zsámbéki, a nagyeceni, a lövői pestisoszlopok természetes mellékalakjai a segítő szentek. (24., 25., 26. kép)

Patrónus szentekkel

Az emlékeken gyakran láthatók a fogadalmat tévő arisztokraták védőszentjei is. Ezek keresztnev alapján kapcsolt vagy dinasztikus, családi védőszentek. (Patrónusszentnek tekinthetők az adott vidék gazdálkodásához és a mindent befolyásoló időjáráshoz kapcsolódó szentek, az úgynevezett parasztszentek is, mint Orbán, Vendel, Vince, Medárd, Donát.)

A patrónusszentek megjelenésének – a győri mellett – leggrandiózusabb példája a gödöllői Mária-oszlop. (27. kép) A balluszer idomú, megtört, rokokó pillér kompozit fejezetén áll Maria Immaculata alakja. A talapzaton segítő szentek (Flórián, Rókus) és a Grassalkovitsok családi szentjei (Antal, Teréz) állnak.

Maria Immaculata önállóan

Míg Pfeffel Győztes Immaculata grafikáján (28. kép) a gyermek Jézus döfi le keresztjével, lendületes, nagy erőt mozgósítva a bűnt jelképező sárkányt, a – hittételt is bemutató – Maria Immaculata alakja önállóan áll. A lába alatti holdsarlót és a feje körül ragyogó csillagokat a napba öltözött asszonytól kapta. Ahogy az is elődjére utal, ahogy egy földgömbön körbetekeredő kígyóra tapos (vö. a mózesi jövendöléssel). Az oszlopok felirataik közbenjárásra kérik Máriát⁸ vagy egyenesen „Isten és a boldogságos Szűz tiszteletére” (Hegyfalu) készültek. Maria Immaculaták többnyire fizikailag is közel állnak a hívekhez, gyakran alacsony posztamensen. Ilyen a bájosan lendületes abdai, a győri „Hab Mária”⁹ (11. kép) vagy provinciális változata Mihályiban (29. kép), a békásmegyeryi ófalu Mária-szobra (30. kép). Hegyfalu klasszicizáló Mária-oszlopa és a gyöngyösi Mária kissé távolságtartóbban, imádkozó gesztussal néz az égre (31., 32. kép). A soproni Várkerület Mária-oszlopát (1745) a talapzaton Mária életéből vett jelenetek¹⁰ egészítik ki, nagy hangsúlyt helyezve Mária evangéliumi küldetésére.

⁷ „...ave filia dei patris, ave mater dei filii, ave sponsa spiritus sancti.”

⁸ A kőszegi Jurisics téren álló szobor felirata: „Regina Sacratissimi Rosarii ora pro nobis”.

⁹ A hagyomány „kálvinista Mária” néven is ismeri. A történet szerint egy kármelitát egy református földesúr megveretett alamizsna helyett. Kárpótlásként a szoborral fizetett.

¹⁰ A reliefeken: Angyali üdvözlés, Vizitáció, Jézus születése, Jézus bemutatása a templomban.

Kultuszformák

A Mária-ünnepek sokasága át- meg átszövik a hétköznapokat, mintegy kultikus keretbe foglalva a mezőgazdasági munkát. A munka és az ünnep összefonódása pedig teológiai tartalommal telik meg (például Sarlós Boldogasszony ünnepe). Így adódnak templomon kívüli lehetőségek az ájtosságra, s ezekben is meglepően dogmatikusak a hívek. Énekeik gyakran eredetileg a kántortól átvett énekek, de létezik egy laikus énekgyománny is, amely a kis közösségi ájtosságokon, virrasztásokon, útszéli szobroknál és kis kápolnáknál hangzanak fel. Ez is magyarázza a népének-anyag kisebb-nagyobb eltéréseit, variánsait (PAKSA 2001, 219. o.).

Számos nyomát ismerjük, hogy a miséken kívül a vallásgyakorlatnak milyen egyéni módjai terjedtek el egy-egy vidéken. Ezeknek egy része a közösség Maria Immaculata-oszlopához kapcsolódik. Feljegyzések vannak például arról, hogy egy településen (Maráza) ha gyermek született, elvitték őt „per Mariam ad Jesum”, azaz megmutatták a Mária-kútnak és az út menti feszületnek. Ezt a szertartást az anya végezte egyedül, fogadalmi csokrot is vitt Máriának, de dolga végeztével kísérőivel együtt énekeltek és imádkoztak (L. IMRE 2001, 261. o.).

Az 1686-ban felállított győri Mária-obeliszk új helyszínévé vált a székesegyházból induló körmeneteknek, szabadtéri misét is tartottak a téren. A Mária ünnepek alkalmával a szobor talapzatánál litániát imádkoztak, Mária énekeket adtak elő hangszeres kísérettel. Nagyboldogasszony ünnepén katonák sorfala között haladt a szentségi körmenet a 18. század közepén, amit később havonta megismételtek.

Nagyboldogasszony nyolcadán litániát tartottak a lányok és asszonyok a székesfehérvári Mária-oszlopnál. Az ünnep délutánján körmenet indult a templomból a szoborhoz, ahol prédikációra is sor került (GELENCSÉR–LUKÁCS 1991, 54. o.).

A bodajki szent forráshoz a hagyomány szerint István király is zarándokolt több ízben. A kútnál álló Mária-szobor „Az udvarba [...] vót. Azelőtt csak egy vödör vót, oda köllött behajúnyi, onnan merítettük a vizet. Ittunk belülle, vót, aki haza is vitt.” (GELENCSÉR–LUKÁCS 1991, 366. o.)

Ipolyszalkán a Mária-szobroknál gyertyát gyújtanak a környéken élő idős asszonyok a mai napig (DÁNIELNÉ MATUS 2001, 362. o.).

A kassai diákok Mária-kongregációinak naplója (*Diarium Collegij Cassoviensis*, 1672–1692 és 1693–1705; TÜSKÉS–KNAPP 2011, 310. o.) alapján pontos képet alkothatunk nemcsak a szervezet előírásairól, a rendtartásról, hanem például arról is, hogy 1723 telén az Immaculata-szobor körül mezítláb, térden állva végezték áhítataikat a diákok.

Több néprajzi adatközlésben olvasni, hogy a Mária-szobor előtt elhaladók egy fohászt mondanak, Mária segítségét kérik valami baj elhárításában. Mindemel-

24. kép. Esztergom, 1740

25. kép. Zsámbék, Martin Vogerl, 1739

26. kép. Lővő, 1711. Az oszlop lábánál szent Sebestyén és Rókus áll, az előtérben Rozália fekszik érintetlenül, rózsákkal körülveve a sírban.

27. kép. Gödöllő, Martin Vogerl, 1749

lett azt sem tarthatjuk kizártnak, hogy ezek a közösségi szellem által létrehozott alkotások az emlékezés helyei is: a tömegsírba temetett hősi halottaké vagy a pestisben elhunytaké.

Minden tiszteletünk a korai köztéri szobrokat létrehozó közösségeké. Azoké a neves vagy névtelen hívőké, akik szobor állításával akartak jelet mutatni kortársaiknak vagy jelet hagyni a jövődönnek. Különösen megejtő az a precizitás, ahogy a Mária-tisztelet közepette is meg tudták különböztetni a tiszteletet a dicsőítéstől, hogy a szobortalapzatok donációs felirataiban rendre különbség tétetik a *honor* és a *gloria* között. Mintha pontosan tudnák: „...a keresztény mariológia csak egy főmondatot ismer. Azt, hogy Mária az Isten Fiának anyja. [...] Minden hitigazság jelentősége attól függ, milyen szorosan viszonylik a Krisztus-hit tartalmaihoz.” (GÁNÓCZY 2005)

Felhasznált irodalom

- AGGHÁZY Mária 1959. *A barokk szobrászat Magyarországon*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- BÁLINT Sándor – BARNA Gábor 1994. *Búcsújáró magyarok. A magyarországi búcsújárás története és néprajza*. Szent István Társulat, Budapest.
- BÁLINT Sándor 1944. *Boldogasszony vendégségében*. Veritas könyvkiadó, Budapest.
- BÁLINT Sándor: *Ünnepi kalendárium. A Mária-ünnepek és jelesebb napok hazai és közép-európai hagyományvilágából*. 1. köt. *December 1. – június 30.* Szent István Társulat, Budapest, 1977.
- BARNA Gábor (szerk.) 2001. *Boldogasszony Szűz Mária tisztelete Magyarországon és Közép-Európában*. Néprajzi Tanszék, Szeged.
- BELTING, Hans 2000. *Kép és kultusz. A kép története a művészet korszaka előtt*. Balassi Kiadó, Budapest, 2000.
- CHASTEL, André 1984. A barokk és a halál. In: uő: *Fabulák, formák, figurák*. Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1984. 95–114. o.
- DÁNIELNÉ Matus Erzsébet: Mária tisztelete az Alsó-Garam és az Ipoly mentén napjainkban. In: BARNA 2001, 358–366. o.
- ELŐD István 1983. *Katolikus dogmatika*. Szent István Társulat, Budapest.
- GÁNÓCZY Sándor 2005. Mária Luther, Kálvin és a II. Vatikánum teológiájában. *Vigilia*, 2005/7.
- GELENCSÉR József – LUKÁCS László 1991. *Szép napunk támadt. A népszokások Fejér megyében*. Székesfehérvár. (Fejér megye néprajza 3.)
- JÁNOSI József 1935. *Mária. A Mária-tisztelet dogmatikája és lélektana*. Pázmány Péter Irodalmi Társaság, Budapest.
- KONTSEK Ildikó (szerk.) 2009. *A Makulátlan. Mária szeplőtelen fogantatásának hite a középkortól napjainkig*. Kiállítás-katalógus. Esztergom.

- LENGYEL Ágnes: Szűz Mária alakja a vallásos ponyvairodalomban. In: BARNA 2001, 136–151. o.
- L. IMRE Mária: Szűz Mária kultusz és ikonográfia a pécsi egyházmegyében. In: BARNA 2001, 259–278. o.
- PAKSA Katalin: Mária-énekek a magyar néphagyományban. In: BARNA 2001, 218–232. o.
- PAULOVITS Sándor 1930. Magyarország kegyhelyei és azok csodái. Budapest.
- SÁVAI János 2001. A gyergyói officiumos könyv. In: BARNA 2001, 152–199. o.
- SZILÁRDFY Zoltán 1984. *Barokk szentképek Magyarországon*. Corvina Könyvkiadó, Budapest.
- SZILÁRDFY Zoltán 1994. *A magyarországi kegyképek és szobrok tipológiája és jelentése*. Szent István Társulat, Budapest.
- SZILÁRDFY Zoltán 2003. *Ikonográfia – kultusztörténet*. Balassi Kiadó, Budapest.
- TARNÓC Márton (szerk.) 1983. *Pázmány Péter művei*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest. (Magyar remekírók.)
- TÜSKÉS Gábor – KNAPP Éva 2001. *Népi vallásosság Magyarországon a 17–18. században*. Osiris Kiadó, Budapest.
- ZAY Anna: *Herbárium 1718*. Szerk. Heckenast Gusztáv – Molnár Mátyás. Szabolcs-Szatmár megyei Múzeumok Igazgatósága – Vay Ádám Múzeum Baráti Köre, Nyíregyháza, 1979. (Folia Rakocziana 2.)
- ZOLTÁN József 1963. *A barokk Pest-Buda élete. Ünnepek, szórakozások, szokások*. Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, Budapest. (Tanulmányok, Új sorozat 17.)

28. kép. Id. Johann Andreas Pfeffel: Győztes Immaculata Esterházy Pál nádor hercegi címerével, rézmetszet, 1688

29. kép. Mihályi, 1780

30. kép. Békásmegyer-Ófalu, 1770 k.

31. kép. Hegyfalu, 1820

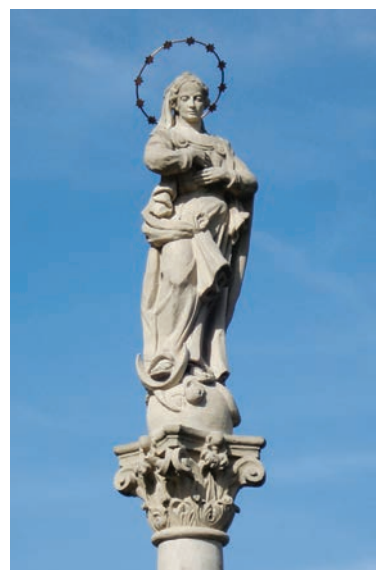
32. kép. Gyöngyös, 18. sz. közepe

33. kép. Madonna. Fehértó, 1747

34. kép. Kőszeg, 1739

35. kép. Miskolc, 1738

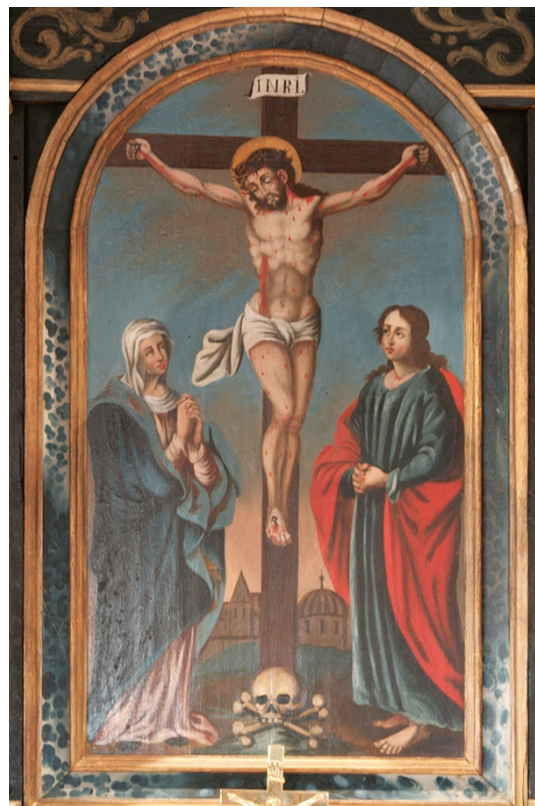
Zászkaliczky Zsuzsanna magyar-művészettörténet, majd múzeumpedagógia szakon végzett az ELTE-n. Az Evangélikus Országos Múzeum munkatársa. 2009-től a Credo főszerkesztője. A Budapest-Kőbányai Evangélikus Egyházközség felügyelője.

Mária-ábrázolások a magyarországi evangélikus templomokban

Harmati
Béla
László

Evangélikus egyháztörténetünk, akárcsak magyar történelmünk sajátos vonásának tekinthetjük a nagy cezúrákat vagy töréseket és a válságperiódusokat követő, ennél is nagyobb újrakezdéseket (FABINY 1994, 9. o.). Ez a megállapítás vonatkozik egyházművészetünkre is, amely kevésbé a hosszas fejlődésről, a szervesen egymásra épülő stíluskorszakok tapasztalataiból való építkezésekről, mint inkább a hirtelen megragadott lehetőségek kihasználásáról szól. Ugyanakkor az ezer szállal a nyugat-európai kultúrkörhöz való tartozásunk eredményeként a közvetlen kapcsolódási pontok is mindig tetten érhetők.¹ Evangélikus templomainkban ma megtalálható oltárképeink történetét, stílusát és tematikáját vizsgálva igencsak vegyes képet kapunk. Több periódus, fejlődési korszak szinte teljesen hiányzik egyházművészetünkből, egy-egy magányosan vagy töredékesen fennmaradt emlék pedig több kérdést vet fel, mint amennyit megválaszol. A történelem viharai nagyon megtépázták az emlékeket, és mára már csak nyomai maradtak fent az egykori értékeknek. Legtöbbször csak áttételesen tudunk következtetni a különböző korszakok művészeti gyakorlatára, és kutatásukhoz a szokásosnál jobban rá vagyunk szorulva a társtudományok segítségére.

Egyházművészetünkből és azon belül festészetünkből szinte teljesen hiányzik a reformáció korának képvtitája, illetve az azokra adott egyedi válaszok. Csak példaként említem, hogy az írott bibliai szöveg és a képi ábrázolás összefüggéseiről szóló, Nyugat-Európában a reformációt követően kibontakozó vitára (BELTING 2000, 495. o.) a hazai válaszok jelentős időeltolódással születtek. Magyarországon száz vagy még inkább kétszáz évvel később érhetők tetten azok a megnyilvánulások, azok a képekkel kapcsolatos felvetések, amelyek ekkorra Európa nyugati felében már nyugvópontonra kerültek. Anélkül, hogy a jelenlegi témánktól eltérő problémát alaposabban elemezném, csak megemlítem, hogy Európában nálunk

1. kép. Nemescsó

¹ A templomokkal kapcsolatban lásd: KRÄHLING 2004.

2. kép. Nyíregyháza

3. kép. Szakony

maradt fent a leghosszabb ideig az a gyakorlat, amely szerint az oltárképekre (az utolsó vacsora vagy a keresztre feszítés jelenete) festett formában is felkerültek az írott bibliai idézetek.

A türelmi rendelet után Magyarországon készült oltárképeinken szintén találunk utalásokat a reformáció korára és az azt követő időszakra jellemző ideológiai vitákra. Erre jó lehetőséget nyújt az evangélikus oltárképeken előforduló Mária-ábrázolások bemutatása és elemzése. Ma Magyarországon közel 508 evangélikus templom, imaház és református-evangélikus közös használatban lévő istentiszteleti hely van. E templomok többségében van oltárkép. Az oltárképek tematikája változó, mert míg a türelmi rendelet utáni időszakban az utolsó vacsora és a keresztre feszítés jelenete volt domináns, addig a 19. század végétől új témák is megjelennek, így a mennybemenetel, a Gecsemáné-kertben imádkozó Krisztus alakja, Jézus és Péter ábrázolása és több más bibliai történet is helyet kap oltárainkon. Számunkra most azok az oltárképek az érdekesek, amelyek Mária alakja is megjelenik – vagy éppen hangsúlyosan nem jelenik meg. Sokszor az ismert kompozíciókon, amelyek jellemzően a keresztre feszítés és a királyok imádása, a mellékalakok és Mária hiánya is sokatmondó lehet. Mivel történelmileg is jól elkülöníthető különbségek vannak az egyes ábrázolások és típusok között annak függvényében, hogy mikor születtek, időrendben fogom tárgyalni és bemutatni az oltárképeket.

Mielőtt azonban erre rátérnénk, meg kell említenem az evangélikus egyházművészet egy másik sajátosságát, amelyet a szűkös anyagi források miatti találékonyság szült, és amely elemzésünket is tévesen befolyásolhatja. A vallási türelem után a 18. század végén épült templomok berendezései sokszor nem újonnan készültek, hanem ajándékként vagy a II. József által feloszlott szerzetesrendek készletéből kerültek beszerzésre (VELLADICS 1997, 1999, 2000). Több levéltári forrás is említi, hogy a nem tanító szerzetesrendek berendezési tárgyainak állami zár alá vétele előtt a szemfülesebb evangélikus gyülekezetek mind a két félnek előnyös módon olcsón jutottak olyan hirtelen feleslegessé váló templomi berendezésekhez, mint padok, szószékek, oltárok és oltárképek. Eddigi levéltári kutatásaim szerint a türelmi rendelet után alakult gyülekezetek közel egyharmada élt ezzel a lehetőséggel. Ezeket az adatokat azonban sem lebecsülni, sem pedig túlértékelni nem szabad, de figyelembe kell venni őket az elemzés során.

Egyházművészetünkre jellemzően a türelmi rendeletet követő periódusban jelenik meg a legtöbb máig fennmaradt legkorábbi oltárkép, és igen ritka hazánkban az azt megelőző korból egészen megmaradt szószékoltár és eredeti oltárkép együttese. A következő nagy oltárképfestési hullám a 19. század utolsó negyedére és a 20. század elejére tehető, amikor a legtöbb helyen lecserélik a régi oltárképeket,

legtöbbször Gecsemáné-kerti jelenetekre. A mai templomainkban megtalálható, Krisztust a kereszten ábrázoló oltárképek aránya nem éri el az összes kép tíz százalékát sem.

A türelmi rendeletet megelőzően Magyarországon 1680 és 1780 között mintegy 120 új búcsújáráhely keletkezett, és ezek nagy többsége a Mária-kultusszal kapcsolatos. Ezért nem véletlen, hogy a 18. század végén keletkezett evangélikus oltárképek többsége Krisztust egyedül ábrázolja, és kiemelten nagy hangsúlyt kap a magárahagyatottság és az értünk vállalt áldozat. Mára a türelmi rendelet után készült és máig fennmaradt képek közül 20 képen jelenik meg Krisztus magányosan és csak 4 képen mellékalakkal. Példaként most az ország két végéből mutatok egy-egy emléket. Nyíregyháza evangélikus templomának 1780 körül készült oltárképe szép példája a magányos, elhagyott, az emberekért az áldozatot egyedül vállaló Krisztusnak (2. kép). Maga a kép megfelel a korban szokásos ábrázolástípusnak. A dicsfényel a feje körül bemutatott, keresztre feszített test nem a fizikai gyötrelem kihangsúlyozásával, hanem a háttér és az előtér közötti távolság növelésével ér el drámai hatást. Másik felfogást követ a nyugati határszélen lévő Szakony oltárképe (3. kép). A provinciálisabb stílusú képen nagyobb szerepet kap a fizikai gyötrelem kifejezése, amelyet alátámasztani igyekezik a kép szerves részét képező bibliai idézet. A korból származó és máig fennmaradt többi keresztfeszítés-oltárképet ezt a két típust követi.

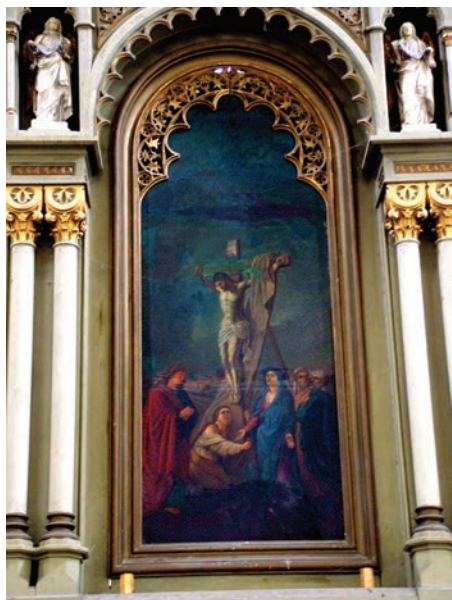
Ugyanakkor vannak kivételek, ahol Mária vagy Magdalai Mária alakja is megjelenik. Ritka és igen szép példája a keresztre feszítés témakörének a legrégebbi evangélikus szószékoltár részét képező jelenet. A nyugat-magyarországi *Nemescső* artikuláris hely volt, amely a soproni országgyűlés (1681) Thököly Imre által kikényszerített engedményei hatására jöhetett létre. Az oltárképen János és Mária, Jézus anyja is jelen vannak. Azonban ez a szép oltárkép, akárcsak a szószék többi darabja, mint a festett szószékkosár és a hangvető, eredetileg nem ebbe a templomba készült. 2001–2002 között elvégzett felújításakor, amelyet az akkor még létező Állami Műemlék-helyreállítási és Restaurálási Központ végzett (GRANASZTÓINÉ GYÖRFFY 2003), fény derült arra, hogy három különböző korban készült darabból van összerakva. Az oltárretabló vagy oltárfal az oltárképpel együtt 1713-ban, a szószék 1722-ben, a hangvető pedig 1791-ben készült. Utólagos összeszerelésüket bizonyítja az is, hogy az így összerakott szószékoltár oltárrésze félig eltakarja Jézus és a négy evangélista alakját a szószékkosáron. E berendezés darbjainak eredete ismeretlen, de jól mutatja a korabeli helyzetet. A szószékoltár műfaja ismeretlen volt hazánkban az asztalosmesterek előtt a 18. század végéig. Amikor az evangélikusok megjelentek ezzel az elrendezési igénnyel, akkor az első és legkézenfekvőbb gondolat a darabokból való összerakás volt. Az oltárkép a klasszikus mintát követve mutatja be az eseményt (1. kép). A keresztre feszítés jelenetén Jézus mellett Mária áll rózsaszín ruhában és kék köpenyben, fején fehér fátyollal, kezét imára kulcsolja. Jézustól balra János áll kék ruhában és piros köpenyben, kezét összekulcsolja. A színszimbolika a hagyományokat követi. A kék szín a tisztaságot, az igazságot és a hűséget szimbolizálja, a fehér szintén a tisztaságot, az ártatlanságot jelképezi,

4. kép. Győrszemere

5. kép. Sárszentlőrinc

6. kép. Pítvaros

7. kép. Paks

míg a piros vagy vörös itt a szeretetet és a vért is jelenti (SEIBERT 1986). A kereszt tövében koponya, amely a keresztény ikonográfia szerint Ádám koponyája, az első emberé, akit Krisztus kiömlő vére a kereszten megváltott.

Györszemere (4. kép) oltárképe ma egy szerény szószékoltár részeként látható. A lendületes kompozíciójú képen a kereszt tövében látjuk a két Máriát, Jézus anyját és Magdalai Máriát, valamint Jánost, amint megdöbbsent arcki-fejzéssel néznek a megfeszített Krisztusra. Az előtérben a földön koponya látható, a háttérben pedig viharosan kavargó felhők sötétítik. Az igénytelen templombelsőben és oltárépítményben lévő kép kiemelkedő kvalitásai miatt (véltetően itáliai munka) nagy a valószínűsége annak, hogy ez lehet az az oltárkép, amelyet a győri gyülekezet újjáalakulásakor a bécsi dán nagykövettől vásárolt meg, de amelyet kis mérete miatt végül nem használt fel a győri Öregtemplom berendezésekor.

Sárszentlőrinc (5. kép) temploma hét évvel a türelmi rendelet előtt épült. Oltárképén a megfeszített Krisztus lábánál a keresztet Magdalai Mária öleli át, lábánál kehely, mellette pedig derékba tört fa van. A háttérben a dombon és a völgyben is Jeruzsálem képe látható. A gyülekezeti pénztárkönyvek tanúsága szerint a gyülekezet igényességére utal, hogy az aranyozási munkálatokra a királyi ház aranyozóit kérték fel.² A névtelenségbe burkolózó festőre csak néhány kifizetést igazoló írás utal (BUCSÁNYI 2010).

A Tolna megyei *Tótfű* templomában az oltárkép a sárszentlőrinci típust követi. A keresztfát térdeplő nőalak (Magdalai Mária) öleli át, a kereszt lábánál pedig kehely látható. Az előtérben a földön lándzsa, egy hosszú rúdra kötözött izsóp, valamint a keresztre feszítés eszközei: szög, egy kosárban fogó és kalapács és két dobókocka láthatók. A háttérben hegyoldal és a jeruzsálemi templom látképe tűnik elő.

A fenti példákban látható, hogy a 18. század végén Magyarországon készült oltárképeken nem jellemző a mellékalakok szerepeltetése, és ha mégis megjelennek, annak minden esetben sajátos okai vannak. Vagy készen vásárolták őket és meghagyták eredeti formájukban, vagy engedtek a festő elképzelésének, és Magdalai Máriát mint megtért bűnöst és bűnbánót szerepeltették a képeken. Ugyanakkor fontos megjegyeznünk, hogy a keresztény ikonográfiában Krisztus elhagyatottságának ábrázolása nem ekkor keletkezett. A típus már sokkal korábban, a 16–17. században kialakult (lásd Tiziano, Rubens, Rembrandt és Velázquez hasonló tematikájú képeit). Magyarországi tömeges előfordulása az evangélikus templomokban a 18. század végén nagy valószínűséggel összefügg a hazai Mária-kultusz erősödésével.

Máriát ábrázoló oltárképek magyarországi evangélikus templomokban ezután

² A gyülekezet építkezésekről szóló irataiban említenek egy Ildényi nevezetű m. kir. udv. aranyozó mestert, aki 450 forintért festette és aranyozta újra a 100 éves templom oltárát (1875-ben). Lásd: *Szemelvények Sárszentlőrinc múltjából*, 2000.

már csak a 19. század végén – 20. század első felében jelennek meg. Ekkor már nincs szó az egy századdal korábbi hitvitáról, és a keresztre feszítés jelenetének ábrázolásakor az alkotók az evangélisták leírásaira hagyatkoznak. Leginkább Mária, Jézus anyja és Magdalai Mária alakja szerepel az ekkor keletkezett képeken. *Pitvaros* temploma 1881–1882-ben épült. Oltárát és szószékét Götzl Antal szobrász készítette. Oltárképét (6. kép) Jeszenszky Gusztáv, Jeszenszky Károly evangélikus lelkész fia festette (1854–1892). A megfeszített Krisztus inkább a háttérben van, és a néző figyelmét az előtérben látható alakok különféle reakciói kötik le. A döbbenet, az elkeseredés, a félelem és a csodálkozás megnyilvánulásai ösztönzik hasonló érzelmi reakcióra a nézőt.

Paks 1788-ban épült első fatemploma 1808-ban leégett. Vályogból, zsindeleytővel 1812–13-ban készült második temploma 1880-ban szintén a tűz martaléka lett, és ezért vált szükségessé az új templom építése. A neoreneszánsz stílusban felépült templom (1884) építője eddig ismeretlen, mert a második világháborúban a gyülekezet levéltárának nagy része megsemmisült. Feltételezések szerint Benkó Károly (1837–1893) lehetett az építész. Oltárképe ekkor készülhetett, de készítője szintén nem ismert (7. kép). Mária, Jézus anyja mellett megjelenik Magdalai Mária és János is. A hangsúly itt is a különböző szereplőknek a megfeszített Krisztussal kapcsolatos érzelmein van.

Szarvason 1896–97-ig épült a Francsek Imre által tervezett Újtemplom, amely a nagyra növekedett gyülekezett második temploma. A monumentális oltár (10 méter) oltárképét Veres Gusztáv békéscsabai származású festő készítette (8. kép). Az időpont nem ismert, de valószínűleg a templom felépülése után vagy azzal egy időben került az oltárra. Az elsötétedő, viharos háttér előtt Jézus lábánál anyját, Máriát látjuk térdelve, amint Krisztus lábára borul, míg mellette az eseményt döbbenet figyelő, összekulcsolt kezű János áll.

Sárváron az oltárképet Gaston Lenthe mecklenburgi festő festette 1885-ben a németországi Schwerinben (9. kép). A szerző kilétét és az oltárkép külföldi párhuzamait idén 2012-ben Heitler András restaurátor művész fedezte fel a kép restaurálása során. A kompozíció középtengelyében a megfeszített Krisztus alakja látható. A keresztfát tövével, balra Mária Magdolna térdel, mellette, kissé hátrébb Mária, Jézus anyja egy másik nőalak (feltételezhetően Mária, Jakab és József anyja társaságában, lásd Mt 27,56). A keresztfától jobbra János evangélista álló alakja látható, előtte a térdelő római századosal. A kép sok hasonlóságot mutat a dobertini kolostortemplom (1857) és a schwerini dóm (1883–84) hasonló tematikájú oltárképével, amelyeket szintén Lenthe festett. A kép Magyarországra kerülése, illetve megrendelésének körülményei még ismeretlenek.

Marcalgergelyi első fatemploma 1754-ben leégett. Második fatemplomát is többször kellett felújítani. 1783-ban épült fel magtárra hasonlító, torony nélküli harmadik templomuk. A ma is álló, sorban negyedik, eklektikus stílusú templom 1910-re készült el. Az oltárképet ekkor Munkácsy Mihály *Gol-*

8. kép. Szarvas-Újtemplom

9. kép. Sárvár

10. kép. Kéttbodony

11. kép. Rákoskeresztúr

gota című képe nyomán Gyurácz Ferenc püspök 1899-óta nevelt leánya (elhunyt öccsének, Gyurácz Sándornak leánya, Gyurácz Karolina) festette.

Kéttbodony késő barokk stílusú, eredetileg 1792–94-ből való templomát 1818-ban átépítették. Maga az oltárkép Munkácsy Mihály *Golgotájából* vett részlet, és a századforduló környékén készülhetett (10. kép). A kereszt előtt a három Mária térdel, és János evangélista nézi őket. Ennek készítője a Nógrád megyei Kubányi Lajos (1855–1912). Munkácsy Mihály trilógiájának jelentős hatása volt külföldön és Magyarország-szerte is. *Krisztus Pilátus előtt* című képét 1881-ben, a *Golgotát* 1884-ben és az *Ecce Homo*t 1896-ban festette. A Dunántúlon és Nógrád megyében a 20. század elején Munkácsy hatására evangélikus gyülekezetek választják új vagy felújított templomuk oltárképéül a Golgota részletét.

De másolatok máshol is születnek. A historizmusnak a történelmi korszakok iránti vonzalma mutatkozik meg Budapesten is a Sándy Gyula által tervezett és 1941–43 között felépült *rákoskeresztúri* templomban, ahol Matthias Grünewald isenheimi Golgota-oltárképének színvonalas másolatát készítik el az oltárra. Az oltárképet a Kossuth- és Munkácsy-díjjal kitüntetett Csáky-Maronyák József festette.

Bánkon 1783–84-ben épült fel a ma is álló templom. Korabeli késő barokk oltáráról azonban elvesztek az eredeti oltárképek, csak az utolsó vacsorát ábrázoló faragott predellakép maradt fent. *Krisztus a keresztfán* című oltárképét Edvi Illés Ödön (1877–1945) festőművész készítette a 20. század elején történt átalakításkor (12. kép).

Balf oltárképe kivételt képez a sorban, mert a II. világháborút követő kitelepítések nyomán kényszerből született (13. kép). A kép nehezen látható alsó részén az „ideiglenesen” felirat olvasható. Az eredeti, utolsó vacsorát ábrázoló, kisméretű oltárképet a kommunizmus idején kicsempészték az országból (ma a bajor kisvárosban, Uffenheimben van, ahová a lakosság többségét telepítették). Az oltárépítményen a szószék lebontása után került elhelyezésre ez a bevallottan is ideiglenes oltárkép. Készítésének idejét és készítőjét sem ismerjük, de a '60-as, '70-es évekre tehető.

Fót evangélikus temploma 1871–73 között épült Urbán Mihály aszódi mérnök tervei szerint. Az eredeti szószéket és az oltárt Tóth György készítette adományként. Oltárképe, amely Krisztusnak a keresztről való levételét ábrázolja, 1901-ben készült Mandák Mária adományaként.

A Mária-ábrázolások sorát két képpel zárnam, amelyek a királyok imádása témakörben születtek. *Bábonymegyér* harmadik, ma is álló temploma 1831–40 között épült. A gyülekezet 1928-ban beiktatott új felügyelője, Rudnay Gyula festőművész a templom százéves jubileumára készítette az új oltárképet (14. kép). *A napkeleti bölcsek hódolata* című kép érdekessége, hogy negyedik alakként egy szűrös magyar alak is megjelenik a képen. Ez arra utal, hogy a festő elképzelése szerint a keletről jött bölcsek között akár őseink képviselői is helyet kaphattak.

Pecz Samu tervezte a *budapest-fasori* evangélikus templomot, amely 1903–05 között épült. Oltárképét Benczúr Gyula festette 1913-ban kétéves felkészülés után (15. kép). A kép központi figurája a kised Jézus, akit lehetőleg dicsőfény vesz körül. A három bölcs alakján is látható, hogy az őket megvilágító fény a kisgyermek arcáról árad szét. Mária alakja itt nem hordoz glóriát, és nem tűnik ki ruházatával sem. Egyszerű, fejkendős, gondoskodó édesanya, Gálos Miklós szavaival „igazi magyar parasztnadonna”. Körülötte a világ nemzeteinek képviselői róják le tiszteletüket. A turbános szerecsen király, a sisakos germán és a nézőnek háttal térdeplő csizmás magyar, akinek alakjában a művész önmagát festette meg.

A bemutatott és országban felmért képek alapján elmondható, hogy Máriának, Jézus anyjának alakja ritkán szerepel az evangélikus templomok oltárképein, és ha meg is jelenik, akkor is inkább csak mint a bibliai történetet személyében igazoló mellékszereplő van jelen. A keresztre feszítés és a királyok imádása témájú képeken ritkán kap nagyobb hangsúlyt, és ábrázolásakor is leginkább emberi mivoltát emelik ki.

Hivatkozott művek

BELTING, Hans 2000. *Kép és kultusz*. Balassi Kiadó, Budapest.

BUCSÁNYI Kálmán 2010. A sárszentlőrinci oltárkép újjászületése a restaurálás tükrében.

In: *A sárszentlőrinci templom*. Sárszentlőrinci Evangélikus Egyházközség, Sárszentlőrinc. 32–34. o.

FABINY Tibor 1994. *Az evangélikus egyház a magyar művelődés századaiban*. Budapest.

GRANASZTÓINÉ GYÖRFFY Katalin 2003. A nemescsói evangélikus templom szószékoltára. *Örökségvédelem*, VII. évf. 3–4. sz. 7–8. o.

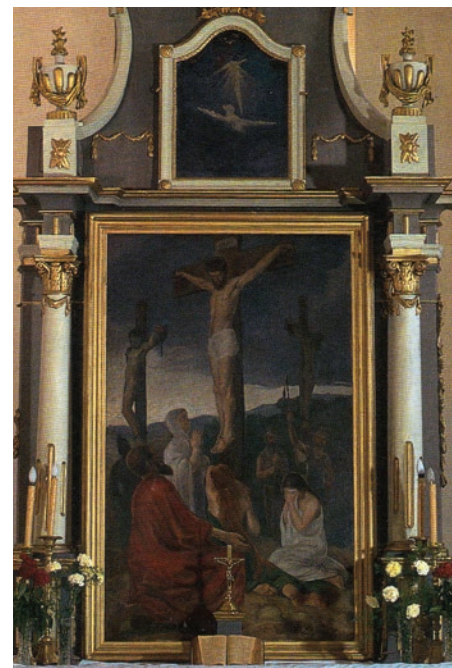
KRÄHLING János 2004. Építészettörténeti áttekintés. In uő (szerk.): *Evangélikus templomaink a mai Magyarországon*. 3. köt. *Veszendő templomaink*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó. 15–19. o.

SEIBERT, Jutta (szerk.) 1986. *A keresztény művészet lexikona*. Corvina, Budapest.

VELLADICS Márta 1997. A templom- és kolostorépületek hasznosítása II. József szekularizációs rendeletei után. *Ars Hungarica*, 25. évf. 1–2. sz. 345–354. o.

VELLADICS Márta 1999. A II. József korabeli szerzetesrendi abolíció statisztikája (1782–1784). *Századok*, 133. évf. 6. sz. 1259–1278. o.

VELLADICS Márta 2000. Szerzetesrendi abolíció Magyarországon (1782–1790). *Levéltári Közlemények*, 71. évf. 1–2. sz. 33–52. o.

12. kép. Bánk

13. kép. Balf

14. kép. Bakonymegyer

15. kép. Budapest-Fásor

Harmati Béla László művészettörténész, az Evangélikus Országos Múzeum igazgatója, az Egyházi Muzeológusok Egyesületének alapító elnöke. Kutatási területe az evangélikus egyházművészet a Kárpát-medencében, a szószékoltárok és oltárképek ikonográfiája és ikonológiája.

Molnár Krisztina Rita

Angelos

Ki ölelt, ki ölelt álmomban?
Aranyat láttam, meghaltam.

Felemelt a napig. Szédültem
sugarát akkor feltűztem.

Utamat szórták fényzárlak,
kinyitották tág fényátrát.

Hova is, hova is tűnhettem?
Lepedőm, párnám gyűretlen.

Azután hasadó hajnalban,
gyöngyszem voltam kagylótlan.

Futnia kéne

egy olyan híves patakra,
hív csak csendben a partja,
pihenni hív mindkét karja,
inni vizét akarja

a vízre óhajtó lélek,
ha vízhez ér, úgy félek,
lezuhanna, szomjtól részeg,
ha majd elérne téged,

bár futnia kéne szépen,
végtelen kötőféken,
tükröződni téli égen,
egyedül, mintha régen

futnia a patakkal,
gyöngyös fehér habokkal
kövei közt szökdécselni
míg nem látná többé senki

Helmut David Baer a Texasi Evangélikus Egyetemen filozófiát és teológiát tanító, magyarul is jól tudó professzor két évtizede foglalkozik a Magyarországi Evangélikus Egyház történelmének közelmúltjával. 2006-ban Amerikában könyvet is írt a magyar evangélikusok kommunizmus alatti küzdelmeiről. Számos írása jelent meg hazai egyházi folyóiratokban. Egy évvel ezelőtt nagy vitát váltott ki az evangélikus honlapon közzétett *Nyílt levél a vallásszabadságról* című írása, amelyhez nemcsak egyháztagok, hanem világi politikusok is hozzászóltak. Pár hónappal később a szerző ugyanezen a honlapon jelentette meg a *Négy tézis a vallásszabadságról* című, terjedelmében sokkal hosszabb, tartalmát tekintve elméleti jellegű esszéjét, amelyhez szintén többen hozzászóltak. Szerkesztőségünk úgy döntött, hogy folyóiratunkban is közzé teszi ezt a hosszabb tanulmányt, és hozzászólókat kér fel, hogy értékeljék a szerző gondolatait. Az alábbiakban közöljük a négy hozzászólást és Helmut David Baer válaszát. Bár a téma aktuális és izgalmas, a *Credo* a kérdéskörrel kapcsolatos vitát a jövőben nem kívánja folytatni.

Helmut
David
Baer

Négy tézis a vallásszabadságról

Amikor a Magyarországi Evangélikus Egyház honlapjának szerkesztőségéhez elküldtem pár oldalas nyílt levelemet, amelyben a magyarországi demokráciával kapcsolatos, egyre növekvő aggodalmamat juttattam kifejezésre, reménykedtem, hogy a gondolataim visszhangra találnak majd. E rövid írásra kapott széles visszhang azonban minden reményemet felülmúlta. Szinte országos vita tárgya lett, amelyhez hozzászólt Gyurcsány Ferenc, Semjén Zsolt és más politikusok is. Eközben állandóan szólt a telefon a texasi irodámban; számomra ismeretlen emberektől kaptam barátságos és felháborodott e-maileket. Egy magamfajta professzor számára meghökkentő volt mindez, hiszen nem a világnak, hanem az egyházaknak szántam a levelemet. Az a közönség viszont, amelynek eredetileg írtam – finoman szólva – nem túl lelkesen fogadta azt.

A Magyarországi Evangélikus Egyház Facebook-oldalán az első hozzászólás a nyílt levelemhez úgy hangzott: „Sajnos a nagyon nem tetsziket nem lehet jelezni!” Ez tulajdonképpen nem lepett meg, mivel tisztában vagyok azzal, hogy erős az egyházakban az Orbán-kormány támogatottsága. Sokan örülnek, hogy végre egy olyan kormány van hatalmon Magyarországon, amelyik hangot ad a keresztény értékeknek, és amelyik jövőképet igyekszik adni a nemzetnek. Az ember természete pedig olyan, hogy sokszor nem látja annak a politikai pártnak a hibáit, amelyet támogat. Erről a feltétel nélküli támogatásról szeretném lebeszélni olvasóimat, mert úgy vélem, ez szolgálja az egyház érdekét. Szókratész, amikor istentelenség vádjával állították bíróság elé, úgy gondolta, hogy a bírókat meg tudta volna győzni, ha több idő adatott volna számára. Nekem az a szerencsém, hogy van időm. Szókratészhez hasonlóan bízom az ügyben, és bízom az emberekben is, abban, hogy van lelkiismeretük, hogy keresik az igazságot, és hogy elfogadják azt, amikor felismerik.

Néhány hozzászólás a nyílt levelemhez azt kifogásolta, hogy Magyarországot egy külföldi kritizálja. A magam védelmében csak annyit szeretnék mondani, hogy nem az angol nyelvű nyugati sajtóban írtam a magyarországi

helyzetről, hanem magyarul szoltam magyar emberekhez. Ha támadni akartam volna Magyarországot, akkor nem így tettem volna. Magyarország ügye már nemzetközi ügy is lett, amely az Európai Uniót és a nemzetközi sajtót állandóan foglalkoztatja. Tudom, hogy a magyarországi eseményeket messziről nehéz felmérni, de néha túl közelről sem lehet élesen látni. A Magyarországot illető kritikák többségével én egyetértek, és ebből a szempontból tényleg a külföld álláspontját képviselem, mégis közvetlenül akartam szólni az érintettekhez. Ezt nem lehet támadásnak nevezni, mert a szándékom a gondolkodásra késztetés és a párbeszéd kezdeményezése volt.

Márfi érsek úr hozzászólása után a vita sajnos meglehetősen indulatos lett. A vádak és ellenvádak után a katolikus egyházat néhány politikus becsmérlő szavakkal illette. Nem vagyok katolikus, de ez engem is bántott, hiszen az egyik egyházat érintő kritika hosszú távon káros a többi egyházra is, ugyanúgy, ahogy az egyik vallási közösség szabadságának a korlátozása előbb-utóbb a többi egyház vallásszabadságának a korlátozásához is vezet. Bár meglátásom szerint Márfi érsek úr pontatlan és nem kellőképpen megindokolt állításaival önmaga is hozzájárult az egyházat illető kritikákhoz, ezek a vádak nem érintik a szóban forgó kérdést, inkább arra szolgáltak, hogy elszabaduljanak az indulatok. Dühös emberek pedig nem tudják megfontolni az igazságot, és az érzelmileg felindult népet könnyen félre tudják vezetni a politikusok. Ezért kérem azokat, akik hozzászólnak a vitához, tegyék félre a vádakot, hogy az igazságot higgadtan és józanul kereshessük.

Előre szeretném bocsátani, hogy jelen írásom már nem csupán levél: a gondolataimat négy tézisben fejtem ki. Az első két tézis egy eszmetörténeti tanulmány, amely a mai problémák megértéséhez szükséges. A harmadik tézis foglalkozik a vitatott egyházügyi törvénnyel, a negyedik tézis pedig a vallásszabadsággal kapcsolatos keresztény hitvallással. Így – legalábbis reményem szerint – a valódi vitapontokat és nézeteltéréseket tisztábban lehet majd látni, a különböző álláspontokat pedig nyíltabban lehet vállalni.

1. tézis: A vallásszabadság a keresztény tanítás szerves része

Bár nem hiszem, hogy ez vita tárgya lenne, mégis érdemes a tézist egy kicsit közelebbről megvizsgálni. A vallásszabadság nem tartozik azokhoz a keresztény tanokhoz, amelyeket a régi egyetemes zsinatok fogalmaztak meg, de a kereszténység egésze a 21. században a vallásszabadságot végül is alapértéknek fogadja el. Itt a keresztény tanítás fejlődéséről van szó.

A keresztény tanítás folyamatosan fejlődő jellegét a római katolikus egyház képviseli a leghatározottabban. VI. Pál pápa szolt erről a II. vatikáni zsinat *Dei verbum* című dokumentumában: „Az apostoloktól származó hagyomány a Szentlélek segítségével az Egyházban kibontakozik: egyre teljesebb lesz az áthagyományozott dolgok és szavak megértése. ... Az Egyház ugyanis a századok folyamán állandóan az isteni igazság teljessége felé tart, míg csak be nem teljeseznek benne Isten igéi.” (*Dei verbum*, 10.) A protestáns egyházak, mivel nekik nincs tanítóhivataluk, a keresztény tanítás fejlődő jellegét nem ismerik el kifejezetten, ennek ellenére a tanítás fejlődő jellege a protestáns történelemben is megnyilvánul. A megigazulásról szóló tan például sem a korai, sem a középkori egyházban nem volt hivatalosan elfogadott, csak a reformáció korában öltött formát a Pál apostol leveleire és Szent Ágostonra visszavezethető, Isten kegyelmét hangsúlyozó hagyomány teljes megértése.

Hasonlóképpen a keresztény hagyomány teljesebb és mélyebb megértése eredményének kell tekintenünk a vallásszabadság keresztény elismerését. Ez hivatalosan a római katolikus egyház 1965-ben kibocsátott *Dignitatis humanae* című deklarációjában öltött formát, amelyben a zsinat „megvizsgálja az Egyház hagyományát és tanítását, melyekből a régiekkel mindig összhangban álló újakat hoz elő”, és kijelenti, „hogy az emberi személynek joga van a vallásszabadsághoz” (*Dignitatis humanae*, 1., 2.). Bár protestánsok nem fogalmaztak meg hasonló irányadó dokumentumot, történelmük során sokan kiálltak a vallásszabadság ügye mellett. A protestánsok a *Dignitatis humanae* kibocsátását nem kritizálták, hanem inkább

ünnepezték, tehát a vallásszabadságról szóló tanítás nem sorolható a protestáns és a katolikus egyház közötti nézeteltérések közé. Egyetemes keresztény tanításról van itt szó, egy olyan tanításról, amelyet a hittan részének is lehet tekinteni.

Természetesen a vallásszabadság nemcsak keresztény érték, hanem egyetemes emberi érték és nemzetközi norma is, amelyet különféle beállítottságú, hívő és nem hívő emberek is elismernek.¹ Ezért a vallásszabadságnak többféle indoklása is van, világi és vallásos, liberális és keresztény. Ezen nem szabad csodálkozni, hiszen ezt ama természetes törvény jelének tekinthetjük, amely Pál apostol szerint be van írva a pogányok szívébe is (Róm 2,14). A vallásszabadság elvének egyetemes elfogadása, bár ez különböző indoklásokkal történik (amelyek többé vagy kevésbé sikeresek), bizonyosan annak az emberiségben mélyeséges gyökeret vert igazságnak a felismeréséből származik, amely a lelkiismeretet önnön erejével megragadja, és így az elismerést nyer.

A vallásszabadság elvének keresztény indoklása pedig egy kétfázisú érvelés alapján történik: az első az emberi méltóságnak, a második pedig a jogállam hatáskörének a keresztény értelmezése. Az ember méltósága onnan adódik, hogy Isten szól hozzá, és felszólítja az igazságra. Az igazság azonban nem hathat másképpen, „csak a saját erejével, mely szelíden és mégis erőteljesen hatol az elmébe” (*Dignitatis humanae*, 1.). Mind az igazság erőszakmentes természete, mind pedig az embernek az igazságra való fogékonysága azt igényeli, hogy mások ne avatkozzanak bele az embernek az Isten és az igazság felszólítására adott válaszába, mert az ember belső lelkiismereti döntései kényszermentesek kell hogy legyenek.

A lelkiismeret belső döntésének jogát a kényszermentességre a jogi szakirodalomban *forum internum*nak, a teológiai szakirodalomban legtöbbször a lelkiismeret szabadságának hívják. A lelkiismeret szabadsága azonban, bár lényeges része a vallásszabadságnak, nem azonos vele. A vallásszabadság túlmutat a lelkiismereti szabadságon, nemcsak a belső döntés kényszermentességét kívánja meg, hanem a belső döntésből fakadó nyilvános cselekvésekben is kényszermentességet követel. Ezt a *Dignitatis humanae* című deklaráció így fogalmazza meg: „Az egyes személyeket megillető szabadságot, vagyis a kényszertől való mentességet a vallási dolgokban, a közösségekben cselekvő személyekre vonatkozóan is el kell ismerni.” (*Dignitatis humanae*, 4.). És tovább: „Nem szabad tehát kényszeríteni, hogy lelkiismerete ellen cselekedjék, de nem is szabad őt akadályozni abban, hogy lelkiismerete szerint cselekedjék, különösen vallási téren nem. Mert a vallás gyakorlása természete szerint elsősorban belső, szándékos és szabad tettekben áll, melyekkel az ember közvetlenül Isten felé irányul: az ilyesfajta cselekedetet pusztán emberi hatalom nem parancsolhatja, és nem tilthatja meg. Az ember társas természete viszont igényli, hogy belső vallási aktusait külsőleg kifejezze, vallási téren másokkal kapcsolatot teremtsen, és vallását közösségi formában vallja meg.”²

A vallásszabadság tehát egy kettős kényszermentességről szól. Az első az úgynevezett *forum internum*mal, a második pedig az úgynevezett *forum externum*mal kapcsolatos, azaz a belső meggyőződésből fakadó külső cselekvéssel, amelyet nem szabad akadályozni, amíg a közrendet nem zavarja meg. Ez a második kényszermentesség többről szól, mint a lelkiismeret szabadsága. A lelkiismeret szabadságából csak az következik, hogy az embernek a saját lelkiismerete szerint kell cselekednie, de az nem, hogy a többiek nem akadályozhatják meg a szabad lelkiismerettel rendelkező ember cselekvését (GRASSO 2004, 16. o.). A vallásszabadság olyan jogot, olyan szabad cselekvést

¹ A vallásszabadság többféle lehetséges indoklásáról lásd EVANS 2001, 18–33. o.

² *Dignitatis humanae*, 3. A *Dignitatis humanae* szerint a vallásszabadság mind egyéni jog, mind pedig közösségi (kollektív) jog. Az új magyar Alaptörvény azonban – elemzők szerint – az egyéni vallásszabadságjogot gyengíti. Lásd URTZ 2012, 8–9. o.: „Az Alaptörvény előírja, hogy »(a)z egyházakra vonatkozó részletes szabályokat minősített többséggel elfogadott, úgynevezett sarkalatos törvény határozza meg« (VII. cikk (3) bekezdés). Ez világos eltérés az 1989-es Alkotmánytól, amely azt kívánta meg, hogy a vallásszabadságra mint egyéni szabadságjogra vonatkozó törvényt fogadja el az Országgyűlés minősített többséggel (60. § (4) bekezdés). Következésképp az új Alaptörvényben csak az állam és az egyházak intézményes viszonyai élveznek erőteljesebb védelmet, míg – a korábbiaktól eltérően – a vallásszabadság mint egyéni szabadságjog egyszerű többséggel elfogadott törvénnyel is korlátozható. A korábbi védelmi szinttől való eltérés egyértelműen jelzi a vallásszabadság mint egyéni szabadságjog jelentőségének csökkenését és az állam és az egyházak viszonyának hangsúlyosabbá válását.”

jelent, amelyet másoknak tiszteletben kell tartani. Ehhez a második, külső kényszermentességhez hozzá kell még tennünk azt, hogy a jogállam hatásköre itt korlátozott, tudniillik nem terjed ki a vallásos meggyőződésen alapuló nyilvános cselekvés megítélésére. Ez a korlátozás azért van, mert a vallás és az örök valóság kérdéseiben az állam nem illetékes. A lelkiismeret szerinti cselekvést az állam csak akkor akadályozhatja meg, ha az a jogrendet sérti.

Fontos megjegyeznünk, hogy a vallásszabadság csak magára a jogrendre vonatkozik, és nem a jogrendet meghaladó örök valóságra. Ezt az alapvető feltételezést nyílt levelém néhány kritikusa láthatólag nem értette meg. Voltak olyan hozzászólások, amelyek a kérdést úgy közelítették meg, mintha a politikai szabadság és a morális szabadság azonos lenne, és a demokratikus jogrend egyet jelentene a relativizmussal. A kettő egybemosása azért nem állja meg a helyét, mert a morális rend és az állami jogrend nem ugyanaz. Az igazsággal szemben az ember nem léphet fel követeléssel – azzal szemben nincs joga, csak kötelessége –, de az állammal szemben igenis van joga, még annak az embernek is, aki téved az igazságot illetően.

Erről Jacques Maritain (1882–1973), a kereszténydemokrácia eszméjének egyik legnagyobb európai kidolgozója és VI. Pál pápa személyes jó barátja is írt a 20. század közepén, a *Les Droits de l'Homme et la Loi Naturelle* (Az emberi jogok és a természetes jog) című könyvében: „Ezek közül az első jog az ember azon joga, hogy túlvilági sorsa felé azon az úton haladjon, amelyet lelkiismerete az Isten által kijelölt útként ismer fel. Istennel és az igazsággal szemben nincs joga kedve szerint akármilyen utat választani – az igaz utat kell választania, amennyiben képes azt felismerni. De az állammal, az e világi közösséggel és hatalommal szemben szabadon választhatja meg saját hite útját, saját maga kockázatára, mert lelkiismerete szabadsága sérthetetlen természetes jog.”³

A szabadság nem vagyontárgy, amelyet az állam tetszése szerint elvehet. A szabadság az emberi méltóságnak járó jog, amelyet az államnak el kell ismernie és meg kell védenie. Ezt Maritain világosan megmagyarázza: „...a természetes jog és erkölcsi lelkiismeretünk nemcsak azt mutatja meg, hogy mit kell és mit nem szabad tennünk, de a jogainkra is rávilágít, különösképpen azokra, amelyek az ember természetéből adódnak. Az embernek csupán saját létezéséből fakadóan is vannak jogai, az ember saját maga és cselekedetei teljes ura, ezért nemcsak eszköz, hanem cél is, és ezért ennek megfelelően kell vele bánni. Az emberi méltóság üres kifejezés, ha nem jelenti azt, hogy a természetes jogból fakadóan az embernek joga van arra, hogy tiszteljék, jogok vonatkoznak rá, és vannak jogai. Vannak olyan dolgok, amelyek az embernek emberi mivoltából fakadóan járnak.”⁴

Az emberi jogok a keresztény igazsághoz tartoznak, és ennek mélyebb megértése tette lehetővé a katolikus egyház számára, hogy a vallásszabadság jogát elismerhesse. „Mivel a vallásszabadság, amelyet az emberek Isten köteles tiszteletének teljesítéséhez követelnek, a polgári társadalomban kényszertől való mentességet jelent, ezért érintetlenül hagyja az embereknek és a csoportoknak az igaz vallás és Krisztus egyetlen egyháza iránti erkölcsi kötelességéről szóló hagyományos katolikus tanítást.” (*Dignitatis humanae*, 1.)

³ „Le premier de ces droits est celui de la personne humaine à cheminer vers sa destinée éternelle dans le chemin que sa conscience a reconnu comme le chemin tracé par Dieu. Vis-à-vis de Dieu et de la vérité, elle n'a pas le droit de choisir à son gré n'importe quel chemin, elle doit choisir le vrai chemin, pour autant qu'il est en son pouvoir de le connaître. Mais vis-à-vis de l'Etat, de la communauté temporelle et du pouvoir temporel, elle est libre de choisir sa voie religieuse à ses risques et périls, sa liberté de conscience est un droit naturel inviolable.” MARITAIN 1942, 103. o.

⁴ „[L]a loi naturelle et la lumière de la conscience morale en nous ne prescrivent pas seulement des choses à faire et à ne pas faire; elles reconnaissent aussi des droits, en particulier des droits liés à la nature même de l'homme. La personne humaine a des droits, par là même qu'elle est une personne, un tout maître de lui-même et de ses actes, et qui par conséquent n'est pas seulement un moyen, mais une fin, une fin qui doit être traitée comme telle. La dignité de la personne humaine, ce mot ne veut rien dire s'il ne signifie pas que de par la loi naturelle la personne humaine a le droit d'être respectée et est sujet de droit, possède des droits. Il y a des choses qui sont dues à l'homme par là même qu'il est homme.” MARITAIN 1942, 84. o.

2. tézis: A vallásszabadság jogának védelme a jogállam alapvető feladata

A vallásszabadság az emberi méltóságnak járó jog, amelyet az állam jogrendje köteles megvédeni. Tehát a vallásszabadság megfelelő tiszteletben tartásához nem elegendő, ha a vallásos csoportoknak – akár a törvények ellenére is – sikerül a társadalomban működniük, hanem inkább „[a]z emberi személy e jogát a vallásszabadsághoz a társadalom jogrendjében úgy kell elismerni, hogy polgári joggá váljon” (*Dignitatis humanae*, 2.). Ez az állítás az állam keresztény elméletén alapszik, amelyet itt nem kell átfogóan kifejtenem, mivel a mi kérdésünk csak az államnak a vallással szembeni kötelességeire és korlátozásaira vonatkozik. Ez a kérdés pedig az egyház és az állam közötti viszony kérdéskörének része.

Az egyháznak és az államnak külön hatásköre van a keresztény politikai elmélet szerint. Ennek az elméletnek a bibliai alapja Jézus mondása: „*Adjátok meg tehát a császárnak, ami a császáré, és Istennek, ami az Istené.*” (Mt 22,21) E tételt még tovább vitte az V. században Gelasius pápa, amikor a keleti császárnak írt levelében azt mondta: „*Duo sunt*”, azaz „Két olyan intézmény van, amely elsősorban kormányozza ezt a világot: az egyik a legfőbb papok megszentelt tekintélye, a másik pedig a királyi hatalom.”⁵ Bár e levél helyes értelmezése ma is vitatott, a pápa által jelzett egyházi és világi hatalomnak kétségtől külön-külön, önálló hatásköre van. Hogy hova essen a két hatáskör közötti vonal, az a nyugat-európai középkor politikai történelmének egyik éles vitapontja volt, és részben a mai napig nyitott kérdés marad a keresztény gondolkodásban. Egy dolog azonban bizonyos: az egyház szabadsága az államhatalom korlátozását jelenti. Az állam az emberek fölött nem mindenható, és ennek elismerése a vallásszabadság elismeréséhez is vezet.

A reformáció idején Luther a világi hatalomról szóló értekezésében az államhatalom korlátozásáról a következőképpen írt: „A világi hatalomnak vannak törvényei, amelyek tovább nem terjedhetnek, mint a testre, vagyokra s arra, ami külsőleg létezik a földön. Mert az Isten nem engedheti és nem akarhatja, hogy kívülre más valaki kormányozzon a lélek felett. Ez okból, ahol a világi hatalom arra vetemedik, hogy törvényt alkot a léleknek, Istennek jogkörébe nyúl, s csak átmítja, rontja a lelkeket.”⁶ Ezt a gondolatot Luther még tovább vitte, amikor az általános középkori véleménnyel szemben azt állította, hogy az eretnesség fölött az államnak sincsen illetékessége: „Erre ismét azt mondod: Igen, a világi hatalom nem kényszerít hitre, hanem csak külsőleg véd, hogy az embereket hamis tanítással senki félre ne vezesse; különben miképp lehetne az eretnekek ellen védekezni? Felelet: azt tegyék a püspökök, akiknek ez a hivataluk, s nem a fejedelmek. Mert eretnecséget sohasem lehet erőszakkal elnyomni, ahhoz más eszköz kell; itt más kérdésekről van szó, semhogy azokat fegyverrel el lehetne intézni.”⁷

Tehát Luther szerint – legalábbis a fenti írásában – vallásos kérdésekbe az államhatalomnak még a közrend nevében sem szabad beavatkoznia, és ez a vallásos cselekvéseknek szabad teret enged.

A római katolikus egyházban a 19. század legnagyobb pápájával, XIII. Leóval (1878–1903) kezdődött az a folyamat, amely a vallásszabadság elismeréséig vezetett. Bár XIII. Leó még nem ismerte el a vallásszabadság jogát, és bár tiltakozásul a pápai állam elvesztése ellen elődjéhez hasonlóan ő is bezárkózott a Vatikánba, a modernizálódó Európához való hozzáállása az elődjeinél mégis konstruktívabb volt (lásd MOODY 1953, 41–42., 147–161. o.). Ezzel Leó megindította azt a folyamatot, amely a II. vatikáni zsinathoz vezetett. Ehhez a folyamathoz tartozik egy nagy amerikai jezsuita is, John Courtney Murray (1904–1967), aki 1945-től kezdődően (bár egy kevésbé olvasott katolikus folyóiratban) több hosszú cikket írt a vallásszabadság kérdéséről s az egyház és az állam közötti viszonyról. Murray meg volt meggyőződve arról, hogy az amerikai történelem ebben a kérdéskörben több tanulságot is fel tud mutatni. Mivel az Egyesült Államokban nem volt az európaihoz hasonló abszolutizmus, az amerikai alkotmányos

⁵ A magyar fordítás az interneten található: <http://www.scribd.com/doc/54929310/32/LECKE>.

⁶ LUTHER 1906, 386. o. WA 11: 262. o.

⁷ LUTHER 1906, 394. o. WA 11: 268. o.

rendszer – Murray szerint – az európai liberalizmusnál erősebben kapcsolódott ahhoz a keresztény politikafilozófiában gyökerező hagyományhoz, amely a joguralom elvét és az organikus társadalmat hangsúlyozta. Hosszú cikkeiben Murray megpróbálta elválasztani az időtálló keresztény elveket a konkrét történelmi eseményektől, és XIII. Leó pápával is sokat foglalkozott. Leó pápáról szóló értekezése olyan nagy horderejű volt, hogy felettesei 1954-ben betiltották Murray további írásainak kiadását. Ám 1963-ban a II. vatikáni zsinatra VI. Pál pápa már szakértőként (peritus) hívta meg Murrayt, és a szóbeszéd szerint ő írta a *Dignitatis humanae* harmadik és negyedik változatát. Tehát a katolikus egyház végül Murray-nek adott igazat.

Cikkeiben Murray arra hívta fel a figyelmet, hogy XIII. Leó pápa újra előtérbe helyezte Gelasius „Duo sunt” elvét. Az *Immortale dei* kezdetű enciklikában például Leó ezt mondta: „Isten két hatalom között osztotta meg az emberi nem kormányzását: az egyházi és a polgári között, egyiket az isteni dolgok élére állítva, a másikat az emberiek élére. Mindkettő legfőbb, mindenik azonban a maga rendjében; az egyiknek és a másiknak is megvannak a maga meghatározott határai, amelyeket saját természete és legközelebbi célja jelölt meg oly módon, hogy mintegy zárt körnek mondhatjuk azt a területet, amelyen belül kizárólagos joggal fejti ki tevékenységét mindegyik.” (*Immortale Dei*, 13.)

Ez részben az államnak tett engedmény volt, mivel a pápa elismerte, hogy a jogállam rendelkezik némi fennhatósággal az egyházat illetően, viszont arra is igényt tartott, hogy az egyház is önállóságot élvezzen az állammal szemben. Ez a két hatalom azért létezik, mert a társadalom célja kettős: egyrészt a világi közjó, amelyért az állam felelős, a másik pedig a politikát meghaladó lelki jólét, amelyért az egyház felelős. A társadalom valódi jellegét tehát a jogállamnak tudomásul kell vennie, s ennek következtében el kell ismernie saját hatáskörének korlátozását.

Gelasiusnak „a kettőről” szóló tanítását – Murray szerint – XIII. Leó pápa határozottan képviselte az Európában éppen ekkoriban kibontakozó politikai „monizmus” szemben. Ezt a monizmust akkor egy agresszívan antiklerikális európai liberalizmus képviselte, amely a francia forradalom nyomán terjedt el és fenyegette Európát. Ez a monizmus a társadalom és az állam között nem tett különbséget, s az államot úgy értelmezte, hogy az a társadalom egésze fölött fennhatóságot élvez. Így az állam még az egyház fölött is rendelkezett volna hatalommal, és amennyiben az állam az egyházat elismerte, ez nem jogi kötelezettsége volt, hanem csupán kegy, főleg akkor, ha az egyház az államot hajlandó volt szolgálni. A monizmus tehát az abszolutizmushoz vezetett. Bár ezt az abszolutizmust Murray szerint az antiklerikális liberalizmus képviselte a 19. században, kezdeti korábbra nyúltak vissza. Ide kívánczok Murray egyik tanulmányából egy hosszabb idézet:

„Amerikában az állam és a vallás sajátos elkülönülésének gyökerei abban a politikai hagyományban keresendők, amely közvetlenül a középkori hagyománnyal áll kapcsolatban még akkor is, ha az Amerikába világias és protestáns formában jutott el. Ezzel szemben az egyház és az állam szétválasztása az európai kontinensen, amelyre a forradalmi Franciaország szolgáltatott példát, annak köszönhető markáns sajátosságait, hogy a középkori politikai örökség szétbomlásának végső stádiumát testesítette meg. Ez a romlás nem a ’89-es tanokkal és még csak nem is a reformációval kezdődött, hanem azzal az állami abszolutizmussal, amely az *ancien régime* megkülönböztető jegyévé vált, és amely a középkori államigazgatástól élesen elválik mind birodalmi, mind királyi, mind pedig helyi szinten. Az abszolutizmus legvégzetesebb és legártalmasabb következménye az volt, hogy a szuverén hatalmat egy, oszthatatlan és általános hatáskörrel rendelkező hatalomnak fogta fel. Az abszolutizmus azt a keresztényietlen alapvetést állította előtérbe, hogy a politika elsődleges, az állam pedig mindenek fölött való. Ez ahhoz az irracionális elgondoláshoz vezetett, hogy a jog az uralkodónak van alárendelve, és így lerombolta az organikus társadalom keresztény fogalmát, amelyben a rendek és az intézmények autonómiát és szabadságot élveznek. Eltörölte minden különbséget az állam és a társadalom között, és lemondott a középkori alkotmányosság elveiről.”⁸

⁸ „American separation of church and state owes its special character to the fact that it was conceived within the framework of a political tradition that was directly tributary to the medieval heritage, even though this heritage reached the shores of America

Tehát a liberális vagy demokratikus abszolutizmushoz nagyon szorosan kötődik a „szuverenitás” fogalma. A szuverenitás modern fogalma a középkori keresztény politikai filozófiai hagyományban nem található meg, sem Luther, sem Kálvin írásaiban és a Bibliában sem, hanem a francia Jean Bodinre (1529–1598) vezethető vissza, akinek a gondolatait Thomas Hobbes (1588–1679) fejlesztette tovább. A keresztény ember csak komoly fenntartásokkal tudja a „szuverenitás” fogalmát elfogadni, sőt Jacques Maritain szerint a fogalmat a politikai filozófiából teljesen el kellene távolítani, mivel „ez a fogalom lényegében hibás, és félreértésekhez vezethet, ha tovább használjuk”.⁹ A szuverenitás modern fogalma olyan fennhatóságot jelent, amely abszolút, márpedig a keresztény tanítás szerint csak Isten élvezhet ilyen fennhatóságot. A modern szuverenitást élvező politikai hatalom minden törvény forrásának tekinti magát, vagyis Isten törvényét és a természetes jogot figyelmen kívül hagyva a „szuverén” állam saját akarata alapján dönti el, mi a jó és mi a rossz. A középkori keresztény politikai hagyomány ezzel szemben az ilyen politikai fennhatóságot nem az államnak, hanem a jognak tulajdonította. Ezt szépen fogalmazza meg a nagy anglikán egyházatya, Richard Hooker (1554–1600) az *Of the Laws of Ecclesiastical Polity* (Az egyházigazgatás törvényei) című művében: „Boldogabbak azok az emberek, akik számára a törvény a Király, mint azok, akik számára a Király a törvény... habár a Király hatalmának mindenki és minden alávetett, a Király mindenek fölötti hatalma annyiban korlátozott, hogy eljárásaiban a törvény szabályainak megfelelni köteles. Királyi kormányzásunk alapszabálya: *Lex facit Regem*.”¹⁰ A joguralom elve a középkori politikai hagyomány egyik legnagyobb hagyatéka (lásd CARLYLE–CARLYLE 1936, 503–526. o.). Sajnos ezt az örökséget – Murray szerint – az abszolutizmus korában a „szuverenitás” fogalmával nagyrészt kicserélték.

Az abszolutizmust indokló hobbesszerű szuverenitás az európai liberalizmusba Jean-Jacques Rousseau (1712–1778) közvetítésével került be. A szuverenitás Rousseau szerint abszolút és oszthatatlan. A *Társadalmi szerződés* (Du contrat social) című művében úgy érvelt, hogy természetes állapotában minden egyén maga fölött szuverén, de ezt az egyéni szuverenitást egy társadalmi szerződéssel átadja a népközösségnek. Ezzel a népközösség szuveréné válik, aminek következtében nincs fölötte fennhatóság, hanem korlátlan szabadságot élvez. Ahogy Rousseau mondja: „ellenkeznek az állam természetével az, ha az uralkodó olyan törvény alá rendelné magát, amelyet nem szeghet meg.”¹¹ A népközösség szuverenitását az úgynevezett általános akaraton keresztül juttatja kifejezésre. Mivel az általános akarat a közérdeket képviseli, amely az egyéni érdekektől különbözik, ellene nincsen fellebbezési jog: „Mindenkint, aki megtagadja az engedelmséget a közakarattal szemben, az egész közösség rákényszerítheti erre;

---

in secularized and Protestantized form. In contrast, Continental separation of church and state, of which Revolutionary France exhibited the exemplar, owed its very different peculiarities to the fact that it represented the final state in the corruption of the medieval political heritage. This corruption did not begin with »the principles of '89,« or even with the Reformation. It began with the beginnings of that state absolutism which became the distinctive mark of the *ancien régime*, setting it off sharply from medieval polity, whether imperial, royal, or municipal. The most fateful, corrupting consequence of absolutism was the development of the notion of sovereignty as one, indivisible, and omniscient. Absolutism enthroned the unchristian principle of the primacy of the political, the supremacy of the *raison d'Etat*. It led to the irrational idea of law as simply the command of the sovereign. It destroyed the Christian concept of an organic society, whose several orders and institutions have their own autonomy and freedom. It cancelled out all distinction between state and society. It abandoned the principles of medieval constitutionalism.” MURRAY 1953a, 147. o.

⁹ „This concept is intrinsically wrong, and bound to mislead if we keep on using it.” MARITAIN 1951, 29. o.

¹⁰ „Happier that people, whose law is their King in the greatest things than whose King is himself their law... though no manner person or cause be unsubject to the King's power, yet so is the power of the King over all and in all limited that unto all his proceedings the law itself is a rule. The axioms of our regal government are these, *Lex facit Regem*.” HOOKER 1989, 146–147. o.

¹¹ „Il est contre la nature du corps politique que le souverain s'impose une loi qu'il ne puisse enfreindre.” ROUSSEAU 1762, I. rész, 7. fejezet. A fordítás elérhető a <http://mek.oszk.hu/08800/08879/08879.pdf> honlapon.

ennek nincs más jelentősége, mint hogy kényszerítik, hogy szabad legyen.”¹² A Rousseau-féle modern szuverenitás sem az Isten törvényét, sem a természetes jogot nem ismeri el. Jacques Maritain véleménye szerint: „A szuverenitás és az abszolutizmus fogalma ugyanannak a fának a gyümölcse. Együtt is kell őket szemétre dobni.”¹³

Az ilyen liberális abszolutizmussal – Murray szerint – szemben állt XIII. Leó pápa, aki az egyház szabadságjogát kívánta ezzel biztosítani (MURRAY 1952). Az egyház szabadsága a gelasiusi „kettő” tanításán alapul, mivel e szerint a tanítás szerint az állammal szemben az egyház önálló közösség. Az állam korlátozott jellegét elismerve a politikai hatalmon lévőknek egyik felelőssége, hogy megvédjék és elősegítsék az egyház szabadságát. Természetesen az egyház szabadságán XIII. Leó a római katolikus egyház szabadságát értette, és ezt nem tekinthetjük úgy, mint ami teljes mértékben alátámasztja a modern vallásszabadság jogát. Murray azonban meggyőzően úgy érvelt, hogy mivel Leó polemikus viszonyban állt az európai liberalizmussal, állásfoglalásaiban összefonódtak az időtlen teológiai elvek és a pragmatikus történelmi megoldások. Elméleti szinten Leó pápának az volt a szándéka, hogy elutasítsa a színlelt liberalizmust, viszont a liberalizmusból fakadó problémákra az adott helyzetben keresett megoldást. Ilyenkor Leó pápa többször gondolt az *ancien régime* gyakorlatára is, amely egy atyáskodó államfőt, vagyis „paterfamiliast” szeretett volna, aki a helyes vallásról gondoskodik (lásd MURRAY 1953b).

A mai világban azonban – mondja Murray – egy atyáskodó államra már nincs szükség, mivel az egyéni emberi méltóságot egyre jobban felismerjük, és az emberek egyre jobban készen állnak az önrendelkezésre. A mai világban nem úgy teljesíti az állam a társadalomban megjelenő vallásos törekvések iránti felelősségét, hogy a katolikus egyház szabadságáról, hanem úgy, hogy minden ember vallásszabadságáról gondoskodik. Megint egy Murray-idézet: „A vallás kellő és megfelelő társadalmi elbánásban részesül, ha az alkotmányos jogrend elismeri, garantálja és védelmezi az Egyház szabadságát, úgy is, mint vallási közösségét és mint egyházi fennhatóságát, és ezzel egyidejűleg hasonlóképpen elismeri, garantálja és védi az egész népközösség általános vallási szabadságát – legyen az személyes, egyházi, közösségi vagy gyakorlati. A mai viszonyok között az Egyház nem követel – sem a szó szoros értelmében, sem pedig elvi alapon – jogi kiváltságot. Az Egyház elveikben és minden helyzetben vallási szabadságot kér önmagának és minden embernek.”¹⁴

Minden ember vallásszabadsághoz való jogának tisztelete azt jelenti, hogy az állam a különböző vallási közösségeket semlegesen és pártatlanul kezeli, ahogyan a *Dignitatis humanae* is magyarázza: „a vallásos cselekmények... természetüknél fogva meghaladják a földi és mulandó dolgok rendjét. Ezért a polgári hatalom, melynek sajátos célja, hogy a mulandó közjóról gondoskodjék, köteles ugyan a polgárok vallásos életét elismerni és támogatni, de túllépi határait, ha a vallásos cselekedeteket irányítani vagy akadályozni merészeli.” (*Dignitatis humanae*, 3.)

A fenti semlegességi elvvel szemben azt mondják mostanában Magyarországon, hogy Európa több országában is megkülönböztetik a vallási közösségeket, sőt vannak olyan országok, ahol még mindig vannak államegyházak. De az erre történő hivatkozás nem elegendő a magyar törvény védelmében, mert más országokat illetően pontosan meg kell vizsgálni, milyen alapon különböztetik meg a vallási közösségeket, mekkora különbséget tesznek a kiváltságok

¹² „...que quiconque refusera d’obéir à la volonté générale, y sera contraint par tout le corps; ce qui ne signifie autre chose sinon qu’on le forcera à être libre.” ROUSSEAU 1762, 1. rész, 7. fejezet.

¹³ „The two concepts of Sovereignty and Absolutism have been forged together on the same anvil. They must be scrapped together.” MARITAIN 1951, 53. o.

¹⁴ „Public care of religion is provided in both necessary and sufficient measure when the order of constitutional law recognizes, guarantees, and protects the freedom of the Church, both as a religious community and as a spiritual authority, at the same time that it gives similar recognition, guarantee, and protection to the general religious freedom – personal, ecclesial, associational, and practical – of the whole body politic. Within the new perspectives of today, the Church does not demand, per se and in principle, a status of legal privilege for herself. The Church demands, in principle and in all situations, religious freedom for herself and religious freedom for all men.” MURRAY 1964, 522–523. o.

között, és van-e egyenlő esélye minden vallási közösségnek, hogy a kiváltságok élvezői közé kerüljön. Nem feltétlenül sértik a vallásszabadság jogát az egyházak közötti különbségek, ha történelmi vagy társadalmi adottságból erednek. Ez jelentheti például, hogy egy nagy egyház egy kis egyháznál több állami támogatásban részesül, vagy hogy egy történelmi egyház más egyháznál nyilvánosabban szerepelhet nemzeti ünnepeken. Az ilyen különbségek nem sértik a semlegesség és pártatlanság elvét, mivel a társadalomban gyökerezett és megnyilvánuló különbségeknek megfelelően. A magyar törvényt illetően akkor a kérdés az, hogy indokoltak-e azok a különbségek, amelyeket a törvény tesz vallási egyesületek és egyházak között, vagy pedig a vallási közösségekkel szemben kettős mércét alkalmaz.

3. tézis: A 2011. évi CCVI. törvény sérti az alkotmányosságot

A vallásszabadságról szóló úgynevezett sarkalatos törvényről már annyit vitatkoztak, hogy a különböző szempontok részben össze is keveredtek. Bár én egyetértek azzal, hogy a CCVI. törvénynek több hibája is van, itt nem tudom mindegyiket megvitatni. Ezért nem a törvény kettős mércéjéről fogok beszélni, hanem csak a törvény legsúlyosabb hibájára szeretnék rámutatni: ez pedig az, hogy egy egyház nyilvántartásba vételéről az Országgyűlés dönt.

A törvény e rendelkezése már azért is kifogásolható, mert a hatalmi ágak elkülönítését gyengíti, mivel a törvényhozási feladatot és a bírósági feladatot összemosza. Holott ez a demokrácia egyik alapelve, amelynek fontosságára XXIII. János pápa is felhívta a figyelmet a *Pacem in terris* kezdetű enciklikájában: „Úgy véljük, hogy legjobban az felel meg az ember természetének, ha a polgárok együttélése úgy alakul ki, ha ott a hatalmi ágak három rendje van meg, amely a három legfőbb állami feladatnak alkalmasan megfelel.” (*Pacem in terris*, 68.) A hatalmi ágak elkülönítésének a fontosságát hangsúlyozta Eivind Berggrav (1884–1959) norvég evangélikus püspök is, aki hazájában a náci megszállás ellen küzdött. Berggrav püspök aggodalmát fejezte ki azzal az európai demokratikus tendenciával kapcsolatban, miszerint a politikai hatalom a végrehajtó ág rovására egyre jobban a parlamentbe szorul: „Amikor a parlament meggyengíti a végrehajtói hatalmat, kénytelen magára vállalni azokat a funkciókat, amelyektől megfosztja azt. Ezzel az a tendencia is együtt jár, hogy magából a törvényhozásból is végrehajtói hatalmat kovácsolnak. Következésképp a törvény koncepciója maga is észrevétlenül megváltozik. Eredetileg az ember kormányzott és a törvények alapján hozott döntéseket, most viszont a törvényhozáson keresztül kormányoz. Ha a parlament meg akar tenni valamit, akkor hoz egy törvényt!” Ez ellen a folyamat ellen az egyik legfontosabb védekezés a független bíróság. Erről azt mondja Berggrav: „a független bíróságok minden egyéb önálló tényezőnél többet tettek az emberi szabadság védelmében.”¹⁵

Még jobban látjuk annak problematikus voltát, hogy az egyház elismerését az Országgyűlésre bízák, ha a kérdést a nyugati filozófia fényében nézve vizsgáljuk meg, egészen Szókratészig visszanyúlva. Közismert, hogy Szókratészt a hazaárulás, pontosabban az istentelenség vádjával végezték ki. A tárgyalás napján, mielőtt a bíróság elé került – Platón szerint – Szókratész egy Eutüphron nevű emberrel az istentelenségről és a szent helyes értelmezéséről vitatkozott. Eutüphron azt állította, hogy a szent az, amit az istenek szeretnek, mire Szókratész rákérdezett: „A szentet azért szeretik az istenek, mert szent, vagy azért szent, mert az istenek szeretik?”¹⁶ Ez az úgynevezett Eutüphron dilemmája válaszút elé állította az ókori és a később kibontakozó európai kultúrát. Ha a szentet azért szeretik az istenek, mert

¹⁵ „When parliament weakens the executive branch it must itself assume those functions of which it deprives the executive branch. Along with this goes the tendency to make legislation into an executive medium. Thus in all quietness the conception of law is altered. Originally men governed and made decisions on the basis of laws. Now men have begun to govern by means of legislation. If parliament wants something it makes a law! ... our independent courts have safeguarded human liberty more than any other single factor.” BERGGRAV 1951, 164–165. o.

¹⁶ *Εὐθύφρων* 10a: τὸ ὅσιον ὅτι ὅσιον ἐστὶν φιλεῖται ὑπὸ τῶν θεῶν, ἢ ὅτι φιλεῖται ὅσιον ἐστὶν.

szent, akkor annak objektív valósága van, amelyet mindenkinek el kell ismernie. De ha a szent csak azért szent, mert az istenek szeretik, akkor nincs objektív valósága, hanem az istenek önkényes akaratától függ. Az egyik út a morális világ objektivitására, az egyéni kedvezménytől független igazságra vezetett, a másik út pedig a relativizmushoz, a korlátlan szabadsághoz és az önkényességhez. Szókratész után így tehetjük föl a kérdést: Magyarországon azért ismer el egy egyházat az Országgyűlés, mert valóban egyház, vagy azért egyház, mert ezt az Országgyűlés elismeri? Ha az előbbiről van szó, akkor az egyház elismerése a vallási közösség objektív jellegétől függ, és ezt az objektív jellegét miért ne tudná elismerni egy politikai megfontolásoktól független bíróság? Ha az utóbbiról, tehát arról, hogy az egyház jellege politikai döntéstől függ, akkor miben különbözik ez az erkölcsi relativizmustól?

A CCVI. törvénynek ez a része mind teológiailag, mind jogilag elfogadhatatlan. XIII. Leó pápa is, jóval a vallásszabadságot kihirdető *Dignitatis humanae* című dokumentum előtt, a szabadságról szóló *Libertas praestantissimum* kezdetű enciklikájában a következőt írta: „Ha egyszer elismert, hogy senki sincsen az ember fölött, akkor az következik, hogy a polgári szervezet és társadalom létrehozó oka nem egy, az emberen kívül vagy fölötte álló elvben, hanem az egyesek szabad akaratában keresendő, a nyilvános hatalom mintegy első okától, a néptől származtatandó, és azonkívül, valamint az egyesek cselekvésmódjára egyedül az egyéni ész irányadó – úgy az összes emberek belátása egyedüli zsinórmértéke az államok eljárásának... a törvény, amely azt állapítja meg, hogy mit kell tenni és mit kerülni, a többség önkényére bízatik, ami meredek lejtőn a zsarnoksághoz vezet.” (*Libertas praestantissimum*, 15., 16.)

Az pedig igaz, hogy a vallásszabadságról szóló magyar törvény a többség akaratától teszi függővé az egyház elismerését. Az Országgyűlés „szuverenitása” alá helyezi a jogalkalmazást, és így a joguralom elvét sérti, ezzel pedig az alkotmányosságot is áthágja. Ugyanígy problémásnak találja az Országgyűlésre ruházott egyházak bejegyzését a Velencei Bizottság szakvéleménye is, amely szerint: „A vallási közösségek (szervezetek) elismerése vagy elismerésének megtagadása teljes mértékben az Országgyűlés hatáskörében marad, és így elkerülhetetlenül többé-kevésbé politikai megfontolásoktól függ. Nemcsak azért, mert az Országgyűlés aligha képes a törvényben foglalt meghatározások értelmezésének részletes vizsgálatát elvégezni, de azért is, mert az effajta eljárás mód nem nyújt megfelelő garanciát a törvény semleges és pártatlan alkalmazására... A törvény első alkalmazásából világosan kitűnik, hogy az alkalmazott kritériumok nem egyértelműek, ráadásul az eljárás egyáltalán nem átlátható. A magyar Országgyűlés döntéseinek indítéka nem nyilvános és nem megalapozott. Az elismerésről az Országgyűlési Bizottság törvény (pozitív elbírálás esetén) vagy határozat (negatív elbírálás esetén) formájában dönt. Ez nem felel meg a törvényes eljárás követelményének. A fentiek alapján a törvény, amely kétharmados többséget kívánó sarkalatos törvény, hangsúlyozza az eljárás demokráciát érintő hiányosságait... A Velencei Bizottság javasolja a regisztrációs eljárás módosítását úgy, hogy a törvényes eljárás követelményei, a semlegesség és a pártatlanság kritériumai és az eljárásrend garanciái érvényesüljenek.”¹⁷

Ez már nyilván nagyon súlyos kritika, amelyet egy kormánynak kötelessége lenne orvosolni. Ez elől a kritika elől nem lehet a „liberális külföldi támadásra” való hivatkozással kitérni. A kritika egyébként nemcsak liberálisoktól és nemcsak

¹⁷ „The recognition or de-recognition of a religious community (organization) remains fully in the hands of Parliament, which inevitably tends to be more or less based on political considerations. Not only because Parliament as such is hardly able to perform detailed studies related to the interpretation of the definitions contained in the Act, but also because this procedure does not offer sufficient guarantees for a neutral and impartial application of the Act... It is obvious from the first implementation of the Act that the criteria that have been used are unclear, and moreover that the procedure is absolutely not transparent. Motives of the decisions of the Hungarian Parliament are not public and not grounded. The recognition is taken by a Parliamentary Committee in the form of a law (in case of a positive decision) or a resolution (in case of a negative decision). This cannot be viewed as complying with the standards of due process of law. Under this background, the very nature of the Act, which is a cardinal law, requiring a two-third majority, emphasizes the democratic deficit of the procedure... the Venice Commission recommends amending the registration procedure so that the standards of due process of law are applied, neutral and impartial criteria are used and procedural guarantees are foreseen.” Opinion 664/2012. *European Commission for Democracy Through Law* (Venice Commission), 12. o. (76–78. bekezdés).

külföldről jön, hanem, ha halkan is, a magyar egyházakban is hallható. Fabiny Tamás evangélikus püspök többször is kifogásolta, hogy az Országgyűlés ismeri el az egyházakat, és e döntés ellen nincsen fellebbezési lehetőség.¹⁸ Katolikus részről is lehetett a törvénnyel szemben fenntartást hallani. A *Katolikus szemmel* című, március 3-án indult internetes blogon, a *Baer teológus, Márfi érsek és Gyurcsány politikus levelei* című cikkben a szerző az Országgyűlésre ruházott nyilvántartásba vételi módszert kérdőjelezi meg.¹⁹ Egy, a *Magyar Kurír*-ban január 24-én megjelent cikk, amely Schanda Balázssal, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem jogi karának dékánjával folytatott beszélgetésről számol be, bár több ponton is védi a sarkalatos törvényt, azt is elismeri, hogy az új magyar törvénynek „valóban sajátos eleme, hogy az egyházi státuszt a parlament adományozza”, és azt feltételezi, hogy egy esetleges felperesnek esélye lenne a strasbourgi bíróságon (SZILVAY 2012). Az evangélikus.hu portálon megjelent nyílt levelemhez kapcsolódó hozzászólások között pedig olyanok is voltak, amelyek elismerték a törvény néhány hibáját, ideértve azt is, hogy az Országgyűlés dönt az egyház nyilvántartásba vételéről.

A törvénynek ezt a részét magyar jogászok is kifogásolják. Dr. Rixer Ádám, a Károli Gáspár Református Egyetem Jogi Tanszékének tanszékvezető egyetemi docense a parlamenti egyházak bejegyezéséről ezt írja: „kérdés azonban, hogy az Országgyűlés szerepének közvetlenné válásával nem egy olyan rendszert hozott-e létre..., amely végletesen szubjektív, s napi politikával átítatott szintre emeli az új egyházak elismerésének »hatósági« feladatait. Ebben az új rendszerben ugyanis az egyházzá válás sokkal inkább múlhat például azon a tényen, hogy – adott esetben – néhány független képviselő a 2/3 érdekében hajlandó-e a kormánnyal szavazni, mint hogy az adott entitás valóban minden szempontból megfelel-e a törvényi kritériumoknak.” (RIXER 2011, 43. o.) Dr. Mink Júlia, az emberi jogok specialistája az egyházak bejegyezéséről viszont a következőt írja: „Való igaz tehát, hogy az állam szabályozhatja az egyházi jogi státusz megszerzésére irányuló eljárásokat, azonban ezt távolról sem teheti »saját belátása« szerint, az eljárás nem lehet önkényes, az állam nem »válogathat« kénye-kedve szerint a vallási közösségek között. Nem teheti kvázi lehetetlenné és a végletekig átpolitizálttá az egyházi jogi státusz megszerzését, például azáltal, hogy arról az Országgyűlés dönt kétharmados többséggel, normatív kötöttségek nélkül – különösen akkor, ha az egyházi státuszhoz számottevő privilégiumot is rendel, amint azt a magyar szabályozás összességében teszi.” (MINK 2011, 57. o.)

Ezeket az aggodalmakat a „keresztény” kormány sajnos egyáltalán nem veszi tudomásul. Lukács Tamás egy március 20-án a Lánchíd rádióknak adott interjújában tizenkét percig beszélgetett a Velencei Bizottság jelentésének „logikai ellentmondásairól” anélkül, hogy a jelentésnek az Országgyűlésre ruházott hatalmat érintő legsúlyosabb kritikáira érdemben válaszolt volna. Semjén Zsolt a hozzám intézett, Márfi Gyulát védő nyílt levelében ezen a nagyon lényeges ponton átsiklott. Jó lenne tudni, melyek azok az érvek, amelyekkel a kormány a CCVI. törvénynek ezt a kritikákkal illetett részét indokolja, amikor mind a magyar egyházak híveinek egy része, mind magyar jogászok, mind a Velencei Bizottság aggasztónak tartják, s a római katolikus egyház tanításával is nyilvánvalóan ellentétes. A magam részéről az egyetemes anyaszentegyházzal együtt vállalom: LEX FACIT REGEM, NON REX FACIT LEGEM!

4. tézis: A keresztény egyházaknak tanúskodniuk kell a vallásszabadság igazságáról

A keresztény embernek a felismert igazságról minden körülmények között kell tanúskodnia. E hitvallás mindig egy adott helyzetben önt konkrét formát. Természetesen Amerikában élő amerikai állampolgárként nem tudom

¹⁸ Fabiny Tamás evangélikus püspök álláspontjáról lásd a következőket: FAGGYAS 2011. 2012. március 1-jén a Klubrádió Bolgár Györgynek adott interjúja: Az egyházügyi törvényről és dr. David Baer nyílt leveléről kérdezték a Klubrádióban dr. Fabiny Tamás püspököt. *Evangelikus.hu*. 2012. március 2. <http://www.evangelikus.hu/aktualis/az-egyhazi-ugyi-toervenylrol-kerdeztek-a-klubradioban-dr-fabiny-tamas-puspoekoet?searchterm=Fabiny+klubradio>. (Letöltés: 2012. december 1.)

¹⁹ Baer teológus, Márfi érsek és Gyurcsány politikus levelei. *Katolikus szemmel*. <http://katolikuszemmel.wordpress.com/2012/03/03/baer-teologus-marfi-ersek-es-gyurcsany-politikus-levelei/>. (Letöltés: 2012. december 1.)

megmondani, hogy milyen formában és milyen tartalommal kell nektek, magyarországi keresztény testvéreimnek a közös igazságunkról tanúskodnotok. Ám mivel a keresztény hit nem ismer országhatárokat, szeretnék arra az igazságra rámutatni, amely engem is szólásra készítetett. Én a CCVI. törvényt igazságtalannak tartom. Ha a fent kifejtett érveléseim helytállóak: ha a vallásszabadság a keresztény hit szerint olyan emberi jog, amelyet az államnak saját jogrendjében el kell elismernie, és ha a CCVI. törvény a jogállamiságot és a vallásszabadság jogát sérti, akkor nem kellene ez ellen a törvény ellen a magyarországi keresztényeknek szót emelniük? És mivel az egyház keresztény egyénekből áll, nem lenne-e a keresztény egyházaknak kötelessége – ha a fenti érvelések helytállóak –, hogy ez ellen az igazságtalan törvény ellen tiltakozzanak? Nem lenne egy ilyen tiltakozás még indokoltabb egy olyan helyzetben, amikor a kormány kereszténynek nevezi magát? Egy „keresztény” kormány rossz törvénye rossz színben tüntetheti fel a keresztény nevet, és olyan benyomást kelthet, mintha az egyházak saját kényelmükért hajlandók lennének beleegyezni az igazságtalanságba. Ez pedig elidegeníti az embereket az egyháztól és a Krisztusról szóló üzenetétől.

Azt a kérdést is fel lehet vetni, hogy megengedheti-e magának az egyház, hogy egy igazságtalan törvény önkéntes haszonélvezője legyen. Erre a kérdésre nemleges kell hogy legyen a válasz, ha Immanuel Kant filozófus gondolataira támaszkodunk. Kant szerint minden belső döntés csak akkor jó, ha megfelel az erkölcsi törvénynek. Az erkölcsi törvényt pedig az úgynevezett kategorikus imperatívusz fogalmazza meg: „Cselekedj úgy, hogy akaratod maximája mindenkor egyszersmind általános törvényadás elvéként érvényesülhessen.”²⁰ Ez alatt Kant azt érti, hogy az embernek a döntését meghatározó belső alapelve olyan kell legyen, amely minden embernek a belső alapelve lehetne, azaz amelyet általánosítani lehet. Kant a kategorikus imperatívuszt egy nehéz helyzetbe szorult emberrel példázza, aki olyan ígéretet tesz, amelyet nem áll szándékában megtartani. Ennek az embernek az alapelve az, hogy „a nehéz helyzetből hazug ígérettel ki fogom magam húzni”, csak hogy ha mindenki ezt csinálná, olyan világban élnénk, ahol senki sem bízna a másik ígéretében, és magának az ígéret fogalmának sem lenne tartalma. Tehát a hazug ember belső alapelvét nem lehet általánosítani.

Ennek a gondolatmenetnek a keretében gondolkodjunk el azon, mi lehet az a belső alapelv, amelynek alapján egy vallási közösség elfogadja az Országgyűlés kiváltságokkal járó egyházi elismerését: „Olyan kiváltságokat fogadjunk-e el saját vallási tevékenységeinkre vonatkozóan, amelyek másoknak ugyanazon vallási tevékenységeikért nem járhatnak?” Ha ezt az alapelvet általánosítanánk, akkor miféle világban élnénk? Egy olyan világban, ahol mindenki a saját érdekét a másik rovására próbálja érvényesíteni, ahol az emberek egymással polgárháborús viszonyban állnak. Egy ilyen világban pedig az igazság fogalmának sincs tartalma. Tehát az alapelvet nem lehet általánosítani, és így a kanti gondolatmenet szerint az Országgyűléstől kapott egyházi elismerésnek ilyenfajta elfogadása az erkölcsi törvénnyel nem összeegyeztethető. Biztosra nem mondhatom, hogy ez a kanti érvelés helytálló, de engem nyugtalanít, hiszen ha helytálló, akkor arra a következtetésre kell jutnunk, hogy a mai Magyarország az Országgyűlés általi egyházi bejegyzést egy hitvalló egyháznak nem szabad elfogadnia.

A kanti érvelés arra mindenesetre felhívja a figyelmet, hogy problémás az állami kegyen alapuló egyházi státusz. Ez a megoldás meggyőződés szerint az egyházak hátrányára fog valni, már azért is, mert a politika természete változó, s így aki ma éppen nyertes, holnap vesztes is lehet. Amennyiben az elismert egyházak pozíciója nem jogon alapul, hanem kiváltságon, akkor azokat a kiváltságokat az egyenlőség nevében egy későbbi kormány elveheti. Mert amit az állam ad, azt az állam el is veheti.

Tudom, hogy messziről figyelem a dolgokat, de egyszerűen nem vagyok képes elhinni, hogy a magyar hívők többsége ezzel az úgymond „vallásszabadságról” szóló törvénnyel egyetért. Inkább azt gondolom, hogy mivel a jelenlegi kormányt más okból támogatják, ezt a nem kívánatos törvényt – tekintetüket elfordítva – eltűrik. A keresztény

²⁰ „...ich soll niemals anders verfahren als so, daß ich auch wollen könne, meine Maxime solle ein allgemeines Gesetz werden.” KANT 1903, 4: 402. o.

hitet sértő állami intézkedést azonban az egyházaknak szóvá kellene tenniük, mivel a hitvalló egyház semmilyen kormányának nem lehet a kiszolgálója, még egy magát kereszténynek nevező kormányának sem.

A nyílt levelemhez kapcsolódó rengeteg hozzászólás közül volt egy – benyomásom szerint talán egy fiatalasszonyé –, amely rám különösen hatott, és amelyből most idézni szeretnék: „Kedves Professzor Úr! ... Próbálkozása, hogy a józan ész és az érző szív segítségével rávilágítson arra a nagy bajra, ami a demokrácia leépítésével hazámban történt, véleményem szerint nem sikerülhet... Sajnálom, hogy ezt mondom. Jó lenne remélni, jó lenne egymással beszélni tudni. Jó lenne ugyanabban a valóságban élni. Honfitársaim megtévesztése olyan sikeres, hogy ez már nem sikerülhet. Aggódom nagyon a hazámért.” Ennek az asszonynak ezt üzenem: nem szabad olyan következtetést levonni, mintha haszontalan lenne felszólalni, mert nem rajtunk múlik az ügy! A mi dolgunk nem az, hogy a dolgokat irányítsuk, hanem az, hogy felszólaljunk az igazságért, ha azt felismerjük. Az összefüggéseket, az okokat és okozatokat, néha még a saját tetteink hatását sem látjuk, mégis bízunk abban, hogy az igazság a saját erejével mozgathatja a történéseket. Nem a legnagyobb hang lesz a győztes, és nem a legerősebb jut győzelemre, mert a mi hitünk szerint Urunk „*megüresítette önmagát, szolgai formát vett fel*”, és azután „*fel is magasztalta őt Isten mindenek fölé*” (Fil 2, 7,9). „*Ha ugyanis mindent alávetett neki, akkor semmit sem hagyott, ami ne lenne neki alávetve. Most ugyan még nem látjuk, hogy minden uralma alatt áll, azt azonban látjuk, hogy az a Jézus, aki rövid időre kisebbé lett az angyaloknál, a halál elszenvedése miatt dicsőséggel és tisztességgel koronáztatott meg.*” (Zsid 2,8–9) Mivel mi ezt a Jézust követjük, nekünk nincsen szükségünk másokat elnyomó kiváltságokra, pozíciókat védő politizálásra, ellenfeleinket rágalmazó támadásokra, mert végeredményben nem a mi ügyünkről van szó. Nem mi osztjuk az igazságot, mivel az nem a mi tulajdonunk; mi csak igyekezzünk követni az igazságot, s amennyiben ezt a szolgálatunkat hűségesen teljesítjük, és állhatatosan járjuk be az előttünk levő pályát, akkor tetteinknek és szavainknak a mi segítségünk nélkül lesz meg a jó hatása.

Az igazságnak tőlünk független ereje többször is bebizonyosodott már, nemcsak a politikában, hanem az egyház történelmében is. Az idők folyamán az intézményes egyház a keresztény igazságot többször is félreértelmezte, különösen akkor, amikor a vezetői politikai befolyás alá kerültek. De a keresztény igazság az önféjű vezetők ellenére is mindig diadalmaskodott. Egyik legjobb példa erre éppen a vallásszabadság története. Ennek egy jelentős fejezete arról szól, hogy a keresztények által üldözött keresztények Észak-Amerikába menekülve olyan alkotmányos rendszert alkottak, amely mindenkinek egyenlő vallásszabadságot biztosított, és ezzel megalapozták a társadalomban a hitbuzgó élet lehetőségét. Néhány száz évvel később egy nyitott és mélyen gondolkodó római katolikus pap, mint láttuk, a középkori politikai hagyományban kezdte keresni a vallásszabadság keresztény alapját, amelyet egy ismeretlen folyóiratban megjelenő cikkeivel be is bizonyított. Olyan erővel, hogy a vallásszabadságot ellenző egyházi vezetők e szerény pap minden további írását betiltották mindaddig, amíg maga a pápa nem kérte fel, hogy írja meg a II. vatikáni zsinat vallásszabadságról szóló dokumentumát. Így, egy láthatatlan ok-okozati láncba bekapcsolva, egyetlen pap arra vezette a római katolikus egyházat, hogy ismerje el a vallásszabadság jogát, és hogy ezt egy olyan zsinati deklarációval tegye, amely mértékadó az egyetemes kereszténység számára. Mert ilyen a keresztény igazság!

Mi, evangélikusok pedig a keresztény igazság független erejének, a reformáció nagy korszakának vagyunk a tanúi, egy olyan kornak, amikor a korrupcióval fertőzött akkori egyház elbukott egy, a lelkiismeretéhez tántoríthatatlanul ragaszkodó ágostoni szerzetes kiállításán. A keresztény hitvallással szembeszegülő intézményes egyházzal szerzett tapasztalat arra vezette Luthert, hogy a rejtőző egyházzal kezdjen beszélni. A hitvalló egyház rejtőző egyház, amely bár az intézményes egyházban található, mégsem azonos azzal. Az intézményes egyházban érdekek mozognak, amelyek másokkal szemben magasabb rangra törekszenek. A hitvalló egyház pedig, mivel Krisztusra bízta a létét, nem politikai csataterén próbálja saját befolyását növelni, hanem a hitéről tett vallomásával az igazságnak engedi át a szót, hogy az igazság befolyásolhassa az embereket. Nekünk pedig az a küldetésünk, hogy megkeressük és – a

politikai eszközöket félretéve – erőszakmentes hitvallásunkkal hívjuk fel a figyelmet e rejtőző egyházra. Mivel nem rajtunk múlik az ügy, nem is fogunk elcsüggedni, hanem fittyet hányunk a másokat elnyomó és saját előnyökért harcoló szereplőkre, akárcsak a népet félrevezető vezetőkre, s a mindenkori rejtőző hitvalló egyházzal valljuk meg bátran: VICIT AGNUS NOSTER, EUM SEQUAMUR!

Hivatkozott művek

- A II. vatikáni zsinat Dei Verbum kezdetű dogmatikus konstitúciója az isteni kinyilatkoztatásról.* Web: <http://uj.katolikus.hu/konyvtar.php?h=11> (Letöltés: 2012. december 1.)
- A II. vatikáni zsinat Dignitatis Humanae kezdetű deklarációja a vallásszabadságról.* Web: http://www.vatican.va/archive/hist_councils/ii_vatican_council/documents/vat-ii_decl_19651207_dignitatis-humanae_hu.html. (Letöltés: 2012. december 1.)
- BERGGRAV, Eivind 1951. *Man and State*. Ford. George Aus. Muhlenberg Press, Philadelphia.
- CARLYLE, R. W. – CARLYLE, A. J. 1936. *A History of Mediaeval Political Theory in the West*. 6. köt. Barnes and Noble, New York.
- EVANS, Carolyn 2001. *Freedom of Religion under the European Convention on Human Rights*. Oxford University Press, Oxford. /Oxford European Human Rights Series./
- FAGGYAS Sándor 2011. Az egyház élő halként ússzon szemben az árral. *Magyar Hírlap online*, 2011. december 31. http://www.magyarhirlap.hu/belfold/megdolgozunk_a_szovetsegert_.html. (Letöltés: 2012. december 1.)
- GRASSO, Kenneth L. 2004. John Courtney Murray, „the Juridical State”, and the Catholic Theory of Religious Freedom. *Political Science Review*, 33. évf. 1–61. o.
- HOOKE, Richard 1989. *Of the Laws of Ecclesiastical Polity*. Cambridge University Press, Cambridge. /Cambridge Texts in the History of Political Thought./
- KANT, Immanuel 1903. Grundlegung zur Metaphysik der Sitten. In: *Gesammelte Schriften (Akademie-Ausgabe)*. 4. köt. Berlin. 387–463. o.
- LUTHER Márton 1906. *A világi felsőségről*. Ford. Mayer Endre. In: *D. Luther Márton művei*. 3. köt. Szerk. Masznyik Endre. Pozsony.
- MARITAIN, Jacques 1942. *Les Droits de l'Homme et la Loi Naturelle*. Editions de la Maison Française, New York.
- MARITAIN, Jacques 1951. *Man and the State*. University of Chicago Press, Chicago.
- MINK Júlia 2011. Egyháztörvény. *Fundamentum*, 3. szám. 55–58. o.
- MOODY, Joseph N. (szerk.) 1953. *Church and Society Arts*, New York.
- MURRAY, John Courtney SJ 1952. The Church and Totalitarian Democracy. *Theological Studies*, 13. évf. 525–563. o.
- MURRAY, John Courtney SJ 1953a. Leo XIII: Separation of Church and State. *Theological Studies*, 14. évf. 145–214. o.
- MURRAY, John Courtney SJ 1953b. Leo XIII: Two Concepts of Government. *Theological Studies*, 14. évf. 551–567. o.
- MURRAY, John Courtney SJ 1964. The Problem of Religious Freedom. *Theological Studies*, 25. évf. 503–575. o.
- Őszentsége XIII. Leó papa Libertas praestantissimum kezdetű enciklikája az emberi szabadságról.* Web: www.depositum.hu/Libertas.rtf. (Letöltés: 2012. december 1.)
- Pacem in terris. XXIII. János papa enciklikája az igazságon, igazságosságon, szereteten és szabadságon felépítendő békéről a nemzetek között.* 1963. november 4. Web: <http://uj.katolikus.hu/konyvtar.php?h=122>. (Letöltés: 2012. december 1.)
- RIXER Ádám 2011. Állam, jog és törvény. Régi szereplők új szerepekben. In: *Egyházügyi, Vallásszabadsági Tudományos Konferencia. „Boldog Élet” Alapítvány*.
- ROUSSEAU, Jean-Jacques 1762. *Du Contrat Social ou Principes du droit politique*. Amsterdam.
- SZILVAY Gergely 2012. Körkép: bevett szokás az egyházak állami rangsorolása Európában. *Magyar Kurír katolikus hírportál*. 2012. 01. 24. <http://www.magyarkurir.hu/hirek/koerkep-bevett-szokas-az-egyhzak-allami-rangsorolasa-europaban>. (Letöltés: 2012. december 1.)
- UITZ Renáta 2012. Vallásszabadság és az állam és az egyházak viszonya. *Élet és Irodalom*, LVI. évf. 13. sz., március 30. 8–9. o.

Válasz David Baer Négy tézis a vallásszabadságról című írására

David Baer négy tézise közül hárommal semmilyen gondunk sem lehet. Az, hogy a vallásszabadság a keresztény tanítás szerves része (1. tézis), az, hogy a vallásszabadság jogának védelme a jogállam alapvető feladata (2. tézis), és az, hogy a keresztény egyházaknak tanúskodniuk kell a vallásszabadság igazságáról (4. tézis), evidenciák, amelyek a jogállamiság és az emberi jogok eszméivel azonosuló keresztény emberek számára nem is lehetnek kérdések. A gond a 3. tézissel van, Baer azon véleményével, amely szerint a 2011. évi CCVI. törvény sérti az alkotmányosságot.

A tézisek elolvasása után egyértelmű, hogy a vitán felül álló másik három tézis kifejtése teljesen funkciótlan a vitatott harmadik tézis nélkül. A cikkíró közlési szándékának középpontjában a magyar egyházi törvénnyel kapcsolatos negatív argumentáció áll, ennek a retorikájához tartozik hozzá a törvény alkotóinak, illetve támogatóinak olyan igazságokról történő kioktatása, amelyeket senki sem von kétségbe.

Az igazi és egyetlen kérdés tehát az, hogy valóban sérti-e az alkotmányosságot az egyházi törvény. Baer ezzel kapcsolatban egyfelől – anélkül, hogy kibontaná – „kettős mércére” utal, de emellett érvelésének középpontjába annak a szabálynak a kritikáját helyezi, hogy egy adott egyház nyilvántartásba vételéről a törvény értelmében az Országgyűlés jogosult dönteni.

Ezzel kapcsolatban rögtön pontosítanom kell a cikkíró értelmezését, ugyanis a törvény nem egyszerűen egy egyház nyilvántartásba vételéről, hanem a vallási közösség egyházként történő elismeréséről szól.

Ennek a pontosításnak a tükrében világosan látható a vitatott tézis kiindulópontjában rejlő tévedés. Jogrendszerünkben ugyanis a vallási közösség és az egyház nem azonos fogalom. A vallási közösség fogalmába beletartozik minden spirituális jellegű, transzcendens irányultságú meggyőződést, hitet magáénak valló közösség. Az Alaptörvény VII. cikke egyértelműen biztosítja a legkülönbözőbb ilyen természetű meggyőzések szabad megválasztását, megvallását, azaz akár egyénileg, akár másokkal együttesen, nyilvánosan vagy magánéletben történő kinyilvánítását vagy kinyilvánításának mellőzését. Másképpen megfogalmazva jogi fogalomhasználatunk, így maga az Alaptörvény, illetve az egyházi törvény is vallási közösségként értelmezi azt, amit a köznyelv, illetve a szociológiai vagy teológiai megközelítés egyháznak nevez. (A teológiai szóhasználat egyébként is árnyalásra szorul; egyes, a köznyelvben egyháznak nevezett vallási közösségek nem is vállalják az egyház kategóriáját.) A vallásszabadság alkotmányos joga valamennyi vallási közösséget, annak valamennyi tagját osztatlanul és minden megkülönböztetés nélkül megilleti.

Az egyházi törvény arról szól, hogy a jog különbséget tesz a vallási közösségek között aszerint, hogy azoknak milyen és mekkora a társadalomban betöltött szerepük és súlyuk. Ezt a különbségtételt sem a korábbi Alkotmány, sem a mostani Alaptörvény nem tiltotta, illetve nem tiltja. A rendszerváltozást követően az Alkotmánybíróság ebben a kérdésben már korábban egyértelműen megnyilatkozott.

Az egyházi törvény egyes vallási közösségek egyházként való elismerésével ezt a különbségtételt valósítja meg anélkül, hogy az egyházi kategóriába nem sorolt vallási közösségek számára a vallás szabad gyakorlásának jogát bármilyen mértékben is kétségbe vonná vagy akadályozná. Az egyházi státus tehát egyes vallási közösségeknek a társadalomban betöltött kiemelt szerepét jelzi, és ebből adódóan az állam e közösségekkel való, közösségi célok érdekében történő, alkotmányi szinten rögzített együttműködésének konkrét jogi alapját teremti meg. (Nem elvi, hanem gyakorlati jelentőségű tény, hogy a hívő lakosság 95%-a valamelyik egyházként elismert vallási közösség tagjának vallja magát.)

A kifejtettek tárgyilagos végiggondolása mellett aligha állhat meg a „kettős mérce” vádjá. A másik, az írásban nyomatékallyal hangsúlyozott problémára pedig kérdéssel kell felelnem. Miért ne lenne alkalmas az Országgyűlés annak eldöntésére, hogy mely vallási közösségek töltenek be az egyház kategóriájára kvalifikáló szerepet? A nemzetiségeket is törvényalkotás útján nevezzük meg, és e szerint adjuk meg ezt a státust azoknak, akik azt igénylik, és

akik az előírt feltételeknek megfelelnek. Itt is vannak tehát feltételek, amelyeket az Országgyűlésnek mérlegelnie kell. Státusokról ezeken kívül más ügyekben is dönt a parlament. Ilyen döntés születik például a megyékről, a járásokról, az egyetemekről vagy más autonómiákról. A szó nemes értelmében vett politikai döntések ezek, hiszen a mérlegelési szempontok a közösség javával, szolgálatával, az állam és a társadalom együttműködésével kapcsolatosak. Nem vitatom, hogy elméletileg esetleg más megoldást is fel lehet mutatni, hogy másra is vannak példák, de a parlament hatáskörének mint egyfajta működőképes megoldásnak a kétségbevonása szkepticizmus a döntéshozók jóakarásával, tisztességével, végső fokon a képviseleti demokráciával kapcsolatosan.

Salamon László országgyűlési képviselő, a KDNP frakcióvezető-helyettese

Vallásszabadság, nem vallási közömbösség

„Vannak még hibák, elvtársak, de jó úton haladunk!” – hallottuk eleget a létező szocializmus éveiben. Akkor kuncogtunk; furcsa élmény most – fordított előjellel – hasonló cipőben járni.

Mert ki tagadná, hogy sikeredhetett volna jobban is a vallási élet új szabályozása? Csak egy ordító példa: most ki lehetett volna iktatni a fából vaskarikát, hogy nem keresztény közösségeket „egyháznak” nevez a jog... Lehetett volna a küszöbértékeket alacsonyabban vagy éppen magasabban meghúzni. Vagy a hitélet két jogi formáját közös törvényben szabályozni. Esetleg más finomítások is szóba jöhettek volna, kinek-kinek az ő meggyőződése szerint. Ám attól, hogy a dukkó karcos, még nem vonják be a forgalmi engedélyt. Márpedig Krisztus magyarországi népe intést kapott: vigyük bontóba az új autót, mert karcos a dukkó!

A négy tézis külső kontextusa egyrészt dr. Baer januári nyílt levele, másrészt a nyári magyarországi látogatása nyomán az internetre került egyéb írásai. Ide tartozik még a két irat körül az evangélikus egyház internetes felületein folytatott vita anyaga is.

A fő irat a nyílt levél; a négy tézis csak az előbbi által keltett általános botránkozásra, felháborodásra adott viszontválasz. A nyári élmények sem hoztak mást, csak az előzetes koncepció helyszíni megerősítéseit, komoly csúsztatásokkal és tárgyi tévedésekkel megtűzdelve.²¹

A markáns külső kontextus miatt nem is lehet önmagában a négy téziszre reflektálni, hanem a két dokumentumra együtt, mégpedig a fő irattal, a nyílt levéllel a fókuszban.

A nyílt levél a lehető legszerencsétlenebb időben keletkezett. Olyankor, amikor tetőfokára hágtak a nemzetközi politikai és sajtótámadások a magyar kormány, a magyar parlament, tehát az azt soha nem látott többséggel megválasztó magyar társadalom ellen. Olyankor, amikor a kormány politikai ellenfelei még csak nem is csináltak abból titkot, hogy – belföldi erő híján – idegeneket hívtak „magyarok ellen segítségül”. Dr. Baer nyílt levele tökéletesen belesimult ebbe a fősodorba; látszólag csak annyiban tért el a szokvány kormányellenes mantrázástól, hogy

- a világi „jogvédős” tematika ezúttal vallásos kiszereletet kapott, és
- a szövegezés néhány ponton sejteti engedte, hogy a külföldi tekintélyszemély aláírása mögött hazai sugalmazó rejtőzik. (Ez nem bizonyítható közvetlenül az írásokból.)

Ám a négy tézis új fényt vet a nyílt levélre is: a kettő együtt már próféta igényt jelez. Együtt van minden kellék:

- követformula,
- a bűn megnevezése,
- ítélet és felhívás a megtérésre.

²¹ Lásd <http://hungarianspectrum.wordpress.com/2012/08/13/david-baer-the-fate-of-hungarys-deregistered-churches/>.

A próféta i igény Krisztus népétől választ követel, akár igazat szól, akár téved, akár hazudik. Más és más választ. A két írás és a valóság tényeinek egybevetése mutatja meg, hogy valódi, ál- vagy hamis próféta szövege.

1. A négy tézis a nyílt levél igényesebb apológiája

Ha a fentiekkel ellentétben mégiscsak összefüggéseiből kiragadva, külön vizsgálnánk a négy tézist, az eredmény röviden valahogy így nézhetne ki:

„A vallásszabadság a keresztény tanítás szerves része.” Valóban, a hit nem kényszeríthető, Jézus nem parancsolt nekünk vallásüldözést. Ennyiben a tézis helytálló. Ugyanakkor Jézus szemernyi kétséget sem hagyott afelől, hogy melyik az üdvözítő hit; hol az út, az igazság és az élet, és meg is hagyta, hogy ezt tanítsuk az utánunk jövőknek. Az apostolok pedig – ha nem is fizikai kényszerítéssel, de – már nagyon is regulálták az eretnokségbe hajló keresztény mozgalmakat. (Hogy a szintén szentírásbeli ószövetségi próféták más vallásokhoz való viszonyáról ne is beszéljünk...) Luther cselekedeteiben pedig már nyoma sincs a vallásszabadság iránti tiszteletnek. A vallásszabadságot az egyház tanításában így nem isteni eredetű kinyilatkoztatásnak, hanem emberi gondolatnak tekintem. Nem véletlen, hogy dr. Baer is emberi szintű referenciákat hoz a tétel alátámasztására, kinyilatkoztatásszintűt egyet sem. Szép humanista gondolat a kölcsönösség jegyében; inkább illik Erasmushoz, mint Lutherhez. „A vallásszabadság jogának védelme a jogállam alapvető feladata.” A tétel levezetése rendben van. Sőt akár bizonyításra nem szoruló axiómának is szívesen elfogadom, legalábbis a 21. századi nyugati társadalmakra nézve. Mert el ne felejtjük: jogállamot úgy is lehet építeni, hogy a Sarija az alkotmány – ami a vallásszabadságnak nem kifejezetten szokott jót tenni. További megszorítás, hogy a tétel szerinti feladat nem isteni rendelés, hanem e világi jó rend. „A 2011. évi CCVI. törvény sérti az alkotmányosságot.” Ez a tétel viszont ellentmond a valóság kézzelfogható tényeinek. Ezért nem csoda, hogy logikai levezetéssel nem sikerült alátámasztani.

„A keresztény egyházaknak tanúskodniuk kell a vallásszabadság igazságáról.” Mint az első két tételnél, nem hiszem, hogy vallási indíttatásból fakadna ilyen kötelességük. De emberi megfontolás alapján szerintem is jól teszik az egyházak, ha tanúskodnak a vallásszabadságról. Meg is teszik. Ha az új jogi szabályozást nem kritizálják, arra alapos okuk van: a szabályozás vallásszabadságot biztosít Magyarországon. Egy összefüggéseiből kiragadott tárgy vizsgálatának nem sok értelme van. A négy tézis önmagában logikus okfejtés, nagyjából védhető részállítások, többnyire kimunkált összefüggések, színvonalas szakirodalmi feldolgozás. A záró felszólítással is bárki azonosulhat. Csak egyet nem tesz a levezetés: nem igazolja a lényegi mondanivalót. Azt, hogy *Magyarországon sérülne a vallásszabadság.*

2. Sérül-e vajon?

A legfrappánsabb válasz, amelyet hallottam: „Menj el valamelyik iszlám országba, és megtudod!”

A négy tézisben is idézett Velencei Bizottság úgy ítél fölöttünk, hogy elismeri: a tények felét meg se nézte. Korrekt.

Az Amnesty International komoly kifogást már nem talál, de hogy ne kelljen pozitívan nyilatkoznia a magyar társadalomról, azt azért felrója nekünk, hogy az egyházakról a parlament dönt. És?

– Akkor a tordai törvény és az 1848-as zsidó emancipáció is elítélendő?

– Inkább bíróság vegye meg akár a „kipufogócső-importőrök egyházát” is nyilvántartásba, ha jogilag minden stimmel?

– Az az általános rend Európában, és még a jakobinus Franciaországban is úgy alakult, hogy főszabályként a vallási egyesületeket bíróság jegyzi be, a társadalom számára különösen fontos közösségeket pedig a törvényhozó hatalom. Dr. Baer szerint elfordultunk a Nyugattól azzal, hogy követtük a Nyugatot. Vagy inkább *quod licet Iovi, non licet bovi?*

3. Vallásszabadság tekintetében mit vállalt a magyar társadalom a nemzetközi közösség felé?

Az ENSZ-tagsággal az Egyetemes emberi jogok szűkszavú nyilatkozatát (18. §), az EU-tagsággal pedig ahhoz még a fegyveres katonai szolgálat megtagadhatóságát.

Ezeket kívül senki semmi mást nem kérhet rajtunk számon!

Magyarországi társadalmunk nem holmi ingaóra fékekkel és ellensúlyokkal, hanem Európa egyik legősibb jogfolytonos entitása. Tudjuk jól, mi az a vallásszabadság: évszázadokon át küzdöttünk, míg mára bárki szabadon

- hirdetheti hitét,
- gyakorolhatja hitét és szertartásait szervezett közösségben is,
- megteheti ezeket a magánéletben és nyilvánosan is,
- gyűjthet a hitélet céljára adományokat,
- megváltoztathatja hitét,
- kiválthatja hite alapján egyes társadalmi kötelezettségeit másokkal.

Mindezt a jogrend garantálja, amíg más egyetemes emberi joggal nem ütközik.

Szelényi Gábor fejlesztési mérnök gyülekezeti jegyző

A felsőbbtség árnyéka, a lelkiismeret szava és a pénz szaga

Az élet egyik legnagyobb kérdése, hogy kiben bízunk meg annyira, hogy rábizzuk az életünket. Persze ez a bizalom először is abban nyilvánul meg, hogy nem ellenőrizzük minden lépését, hagyjuk, hogy menedzselje ügyes-bajos dolgainkat. Ő utalja át a számlák díját, bevásárol nekünk, vagy ha kell, fellép az érdekünkben, és ellátja jogi képviselőtünket. Az ember ideális esetben így bízik meg a szüleiben, a házastársában vagy a testvérében. Bízhatunk benne, hogy jó szándék vezet, sőt hogy szándékai egybeesnek a miénkkel.

Ezt a viszonyt kiterjeszthetjük más emberekre is. Luther éppen ezt tette, a szülők és a felsőbbtség között párhuzamot vont. A negyedik parancsolatról szóló magyarázatában ezt írja: „A felsőbbtség nem egy család atyja, hanem anyyié, ahány lakosa van, hiszen Isten úgy őrzi és adja meg általuk a házunkat, gazdaságunkat, oltalmunkat és biztonságunkat, mintha szüleink volnának... Aki engedelmes, készséges, szorgalmas és szívesen megad minden tiszteletet, az tudja meg, hogy Isten tetszésére cselekszik, sőt öröm és boldogság a jutalma. Ha viszont megveti előljáróit és ellenkezik vagy lázadozik, akkor tudja meg azt is, hogy nincs része se kegyelemben, se áldásban.”

Sok minden történt azóta, hogy Luther ezeket leírta. Nem tudjuk úgy hallgatni, hogy ne jusson sok minden eszünkbe azzal kapcsolatban, hogy mennyire alkalmazhatatlanná vált ez a párhuzam, sőt, mennyire erkölcstelen cselekedetté vált ezt a párhuzamot érvényesíteni, vagy egyszerűen csak hagyni, hogy ezzel a párhuzammal érveljen valaki bizonyos helyzetekben. A világi kormányzatot ma kifejezetten bűnös dolog lenne úgy tekinteni, mintha a szüleink volnának. Ez persze nem azt jelenti, hogy a világi vezetés nem tehet meg mindent annak érdekében, hogy kiérdekelje ezt, de a lutheri ártatlanság kora lejárt. Mao, Sztálin, Franco, Hitler, Mussolini, és lehetne még sorolni Kim Ir Szenig azokat a személyeket, akik örökre lerombolták a – lutheri szóval élve – felsőbbség iránti bizalmat.

Ez a bizalom a 20. század egyik-másik időszakában vétkes kollaborációval, a gonosznak való szervilitással párosult. Ha bízunk a felsőbbségben, akkor bizonyos dolgokat elnézünk neki. Nem vizsgáljuk kritikusan a döntéseit, hagyjuk, hogy tegyen, amit akar.

Martin Niemöller híres gondolata juthat eszünkbe: „Amikor a nácik elvitték a kommunistákat, hallgattam, mert nem voltam kommunista. Amikor elvitték a szociáldemokratákat, hallgattam, mert nem voltam szociáldemokrata. Amikor elvitték a szakszervezetiseket, nem tiltakoztam, hiszen nem voltam szakszervezetis. Amikor elvitték a zsidókat, nem tiltakoztam, hiszen nem voltam zsidó. Amikor engem vittek el, már nem volt, aki tiltakozhatott.”

Ez év januárjában egy Egyesült Államokban élő evangélikus teológus, egyetemi tanár, név szerint David Baer nyílt levelet írt nekünk. A címzettek a magyarországi egyházak.

Mi, az egyház népe vagyunk megszólítva ebben a nyílt levélben, amely a vallásszabadság magyarországi gyakorlata és az új lelkiismereti és vallásszabadságról szóló alaptörvény kapcsán fejt ki aggodalmát, és felteszi nekünk a kérdést: „Hogyan hozható összhangba a keresztény tanítás azzal az alaptörvénnyel, amely egyenlőtlen jogi különbséget tesz egyházak és vallási közösségek között? Azzal az alaptörvénnyel, amely szerint az egyház nyilvántartásba vételének egyik feltétele, hogy legalább húsz éve működik Magyarországon egy vallási közösség, mikor pedig a vallásszabadsághoz való jog az emberi méltóságon alapszik, és nem az idő múlásától függ? Hogy van az, hogy a nyilvántartásba vétel az Országgyűlés kétharmados szavazatától függ, és nem a bíróság jogi értelmezésétől, holott a vallásszabadság nem politikai, hanem jogi kérdés? A vallásszabadságot mi, keresztények nem így értelmezzük!”

David Baer levele számos választ provokált. Az eredeti levél, az elhúzódó vita, a hozzászólások sora egyházunk honlapján olvasható.

A vallásszabadság az egyik legfontosabb kérdése volt a 20. századnak, és úgy látszik, ma sem vesztett az ügy a jelentőségéből. Ahol felmerül a vallásszabadság csorbításának lehetősége egy demokratikus berendezkedésű országban, ott legyen is ügy belőle. Az evangélikus egyház sem jöhetett volna létre, ha az akkori emberek nem érezték volna igaznak és kötelező érvényűnek Luthernek azt a mondatát, hogy „se nem biztonságos, se nem helyes a lelkiismeret ellen cselekedni”.

Emlékeztetnem kell arra magunkat, hogy a názáreti Jézust kivéve a Luther Márton munkásságát és szerepét elemző irodalom mennyiségben is a legkiemelkedőbb helyek egyikét foglalja el az emberiség történelmének jelentős vallási személyiségeiről közölt tanulmányok sokaságában.

Luther éppen ezzel a mondatával olyan folyamatot indított el, amely odáig vezetett, hogy nem más, mint éppen az őt kiátkozó római katolikus egyház a következő nyilatkozatot tette a II. vatikáni zsinaton: „Minden embert a maga természete ösztökéli és készíti az igazság keresésére, elsősorban a vallás tekintetében. A megismert igazsághoz ragaszkodnia kell, s egész életét az igazság követelményei szerint kell berendeznie. De az emberek e kötelességüknek a természetüknek megfelelő módon csak úgy tehetnek eleget, ha pszichológiailag is szabadok és a külső kényszertől is mentesek.”

Luthertől egészen a II. vatikáni zsinatig és azon túl is létezik – vagy létezett – egy meggyőződés arról, hogy a felekezetek létrejöttét a lelkiismeret szavára való hallgatás és nem más, sokkal e világibb szempont motiválja. De ezzel kapcsolatban is véget ért az ártatlanság kora, amikor egyes szervezetek azért deklarálták magukat egyházként, mert így előnyösebb feltételekkel adózhattak vagy el is kerülhették az adózást, és intézményeik számára az egyházaknak járó normatív igényelhetők.

Az egyházi státusszal való visszaélésnek ez a fajtája készítette a törvényalkotókat, hogy limitálják az egyházi státuszba sorolható közösségek körét, de hogy a kritériumok és határok milyen elv szerint kerültek kialakításra, az joggal kifogásolható.

Niemöller mondatát a jelen helyzetre is alkalmazhatnánk: amikor a metodistákat zárták ki, nem szóltam, mert nem vagyok metodista; amikor az anglikánokat zárták ki, nem szóltam, mert nem vagyok anglikán. Vajon ki szólna akkor, ha minket, evangélikusokat zárnának ki a nyilvántartásba vett egyházak sorából, vajon ki emelné fel szavát az érdekekben? Pedig nem olyan régen született a türelmi rendelet, amely előtt meg voltunk fosztva a gyülekezeti élet lehetőségétől és a templomépítéstől, és az egyháziságnak olyan nyilvánvaló jeleitől, mint a templomtorony és harang, még a rendelet után is.

Fentebb azért éppen ezt a két egyházat említettem, mert az első nyilvántartásba vett egyházak listáján még nem szerepelt sem az anglikán, sem a metodista egyház, majd – éppen azért, mert voltak, akik felemelték a szavukat az érdekükben – megkapták az egyházi státuszt.

A törvényalkotók részéről megnyilvánuló szelekciós kritériumok támadhatóak: bizonyos szempontból még önkényesnek is tűnhetnek, nehezen védhetőek. De a szelekció mindenfajta hiánya is problematikus, és az üzleti alapon szerveződő egyházalapítást hozta magával.

A kritériumokon, szelekción és üzleten túl van még egy szempont, amely nem hagyható figyelmen kívül. Mi, akik ebben az országban élünk és ezt az országot tartjuk hazánknak, úgy tekintünk magunkra, hogy képesek vagyunk megítélni, ha veszély fenyegeti a közrendet és a demokráciát vagy a vallásszabadságot, és kioktatásnak vesszük, ha ezt valaki, egy kívülálló velünk kapcsolatban megkérdőjelezi.

Talán már nem is a vallásszabadság igazán a kérdés a David Baer levele nyomán támadt vitában, hanem az, hogy képesek vagyunk-e itt, Magyarországon 2012-ben megvédeni a demokráciát és a vallásszabadságot. Vagyunk-e annyira felnőtt résztvevői a társadalomnak, hogy kritikusan tekintünk a politikai vezetés terveire, és ha kell, akkor élünk demokratikus jogunkkal, a szólás és tiltakozás szabadságával?

Réz-Nagy Zoltán evangélikus lelkész

Kommentárok David Baer téziseihez

Ad 1. tézis: Egyetértve azzal, hogy a szabadság az emberi méltóságnak járó jog, és hogy az emberi jogok a keresztény igazsághoz tartoznak, a magam számára a következő kérdések megválaszolását tartom fontos kutatói feladatnak: a) Hogyan alakul az egyes ember, kitüntetetten a vallásos ember vallásszabadság-felfogásával? b) Mekkora szabadságot biztosít az egyik vallás híve a másik vallás hívének? c) ugyanez tágabb dimenzióban: mennyire veszik komolyan egymás emberi méltóságát? Az a vallásos ember, aki bizonyos vallásokat nem tekint vallásnak, hanem babonának, tévtanításnak, álvallásnak, destruktív szektának vagy kultusznak, valószínűleg több-kevesebb mértékben korlátozná ezek szabadságát; hasonlóképpen azok is, akik magukat az egyetlen igaz vallás vagy az igaz vallások egyike hívének tartják.

TÖRÖK Péter kategóriáit használva (2007, 92–94. o.) az egyházas és a szektás hívő beállítottságát jellemzi leginkább a kizárólagos legitimációs igény, a felekezeties és a kultikus beállítottságú hívők jóval inkább elfogadják a többi vallás legitimációs igényét. Az egyházak és a felekezetek hívei körében egyaránt (de természetesen nem egyenlő arányban) fordulnak elő egyházas, felekezeties, szektás és kultikus attitűddel rendelkezők. A kultikus beállítottságú hívek toleranciája a legnagyobb, amit az is jól bizonyít, hogy egy részük párhuzamosan több vallási közösségnek is tagja. A más vallások legitimitását elismerő beállítódások között meg lehet különböztetni megtűrő, a sokféleséget áldásnak tartó és a vallások közötti különbséget relativizáló attitűdöket. Az attitűdskála másik vége is eléggé széles. Amikor katolikus hittudomány főiskolások körében vizsgáltam különféle újabb vallási jelenségek megítélését, az *értékes, ártalmatlan, gyanús, kisebb károkat okozhat, egyértelműen negatív, destruktív jelenség* minősítések közül az *értékes* mindössze csak 1-3, de még az *ártalmatlan* is csupán 2-16 százalékot tett ki. A vizsgált nyolc közül egyik vallási közösség minősítése sem volt pozitív, de csupán a sátánistákat minősítették egyöntetűen negatívnak és destruktívnak, utánuk (sorrendben) a Hit Gyülekezete, az Egyesítő Egyház, a Manahaim Gyülekezet, a szcientológusok, a rózsakeresztesek, a mormonok és a krisnások következtek. Utóbbi két vallás híveivel vállalták legtöbben (de csak 10 és 13 százalékuk) a barátságos bárbeszédet. Ami a kölcsönös megítélést illeti, a katolikusok által szektának, álvallásnak, destruktív vallásnak nevezett új vallási jelenségek hívei jóval toleránsabbaknak bizonyultak a katolikusoknál (KAMARÁS 2000).

Ad 2. tézis: A számomra meggyőző gondolatmenethez mindössze egy kiegészítő megjegyzést fűznék. Ma már,

amikor mindkét *societas perfecta*, vagyis állam és egyház társhegemóniája megszűnőben van (KERKHOF-S-ZULEHNER 1995), amikor a „keresztény társadalom” végleges és manifeszt felbomlása egyre inkább nyilvánvalóvá válik (TOMKA 2010), amikor a vallási közösségek egyre inkább az önkéntes szervezetek formáját veszik föl egy pluralisztikus, sokvallású társadalomban (KERKHOF-S-ZULEHNER 1995), amikor már nincsen megfelelő ideológiai alapja annak, hogy Isten országa itt a földön a politika, valamint az állam- és társadalomszervezés eszközeivel valósítható meg (TOMKA 2010), a vallásszabadság kérdése is egészen új kontextusba kerül. Indokoltak-e azok a különbségek, amelyeket a törvény tesz vallási egyesületek és egyházak között? – kérdezi Bauer. Több szempontból sem az. Kezdjük azzal, hogy jó néhány vallás hívei nem tudnak (és akarnak) mit kezdeni az *egyház* jogi és/vagy szociológiai fogalmával, mert magukat a szentek, a hívők, az igazak közösségének tartják. Az egyházat szent dolognak tartók számára az *egyesület* státus jó estében valami profán, pragmatikus, esetleges, időleges, megtúrt, rosszabb esetben egyenesen gyanús, a megméretetékör könnyűnek találtatott, deviáns, destruktív képződmény. Az átlagos hívő szemében az „egyesületegyház” a „bejegyzett egyházhoz” képest a vallási rendszer valamiféle alsóbb kasztját jelenti, növelheti a „csak egyesületnek” elismert vallási közösségek hívei kisebbségi érzését, és növelheti az „elismert” vallások híveinek felsőbbrendűségi tudatát. Már-már tragikusan megosztott társadalmunkat ez a döntés jól érzékelhetően még jobban megosztotta.

Ad 3. tézis: Egyetértek Baerrel és az általa idézett Rixer Ádámmal, hogy az Országgyűlés szerepének illetően alakulásával „végtelenen szubjektív s napi politikával átítatott szintre emeli az új egyházak elismerésének »hatósági« feladatát”. Ehhez képest egy olyan megoldás, amely az egyházi státusra pályázó vallás életkorát és taglétszámát veszi figyelembe, amelyet az utolsó pillanatban söpörtek félre (és ezzel jócskán megalázták az előterjesztő szövetséges pártot, más kérdés, hogy ők „derekasan”, vagyis gyáván és megalkuvón túrték ezt), semlegességénél fogva sokkal inkább védhetőbb lett volna (bármilyen szigorú mércét is alkalmaz). Ez esetben is perdöntő kérdés marad, hogy milyen privilégiumokat kaphatnak a „bekerülők” és milyen esélyeket a „kívül rekedők”. Vitatkozni lehet azon, hogy legyen-e „előfelvett” vagy próbaidős” státus. Az az álláspont – amelyet a tézisekhez hozzászóló Balogh Sándor is képvisel –, amely szerint nem valószínű, hogy „egy új szekta, amely az utolsó 50-60 évben alakult, jobb Istenhez vezető utat tud ajánlani, mint a hagyományos vallások”, egyszerűen tarthatatlan. Először is nem számol a hagyományos vallások elromlásával, másfelől azzal, hogy az új vallási mozgalmak, szekták, kultuszok éppen a kiszikkadó hagyományos vallások megújulását szolgálhatják. Az „annyi, amennyi” kritérium természetesen sok hívő igazságérzetét sértheti, és akár arra is hivatkoznak, hogy a létszám és időhatárok alapján az őskereszténység sem kaphatott volna egyházi státust. Sokan úgy érzik, a mechanikus mércéhez képest a közhasznúság, a közszolgálat igazságosabb mérce lenne, és ők még a „gyümölcsseikről ismeritek meg” ígéjére is hivatkozhatnak. Csakhogy a közhasznúság és a közszolgálat elsődleges vagy másodlagos elismerése éppen a „közszolgáltató” áruhában megjelenő „bizniszegyházak” színre lépését ösztönözhetné. Ezért nem szerencsés a kétségkívül diszkriminált Magyarországi Evangéliumi Testvérközösség hitvallású egyház jogosultságát azzal támogatni, hogy mennyi mindent (valóban rengeteget!) tesznek a szegényekért. Bőven elegendő lenne az is, hogy ők is ugyanabban az értelemben egyházak, mint a kétharmaddal beszavaztatottak.

Ad 4. tézis: Teljes mértékben igazat adok abban Baernek, hogy a keresztény egyházaknak kötelessége lett volna tiltakozni az igazságtalan törvény ellen, és hozzáteszem, igazi jézusi gesztus lett volna tőlük, ha lemondanak az ilyen módon szerzett jogtalan előjogaikról. A úgynevezett történelmi egyházak részéről a tiltakozás igen erőtlen és/vagy eléggé megkésett volt, közülük még leginkább az evangélikus egyház protestált. Erdő Péter eléggé megkésve jelentette ki, hogy „...mi nem kértük azt, hogy egészen új törvény szülessen. Azt sem kértük, hogy bármely más egyháznak a jogállása megváltozzék.” Akár kemény beszédként is hallható ez a mondat, csakhogy nem folytatódik olyasmivel, hogy ez esetben nem is kérjük, vagy hogy módosítani kérjük. Kutatásaim alapján Baerrel szemben sajnos nem tartom elképzelhetetlennek, hogy a hívők többsége (és az egyháziánál vallásosak nagyobb arányban, mint a maguk módján

vallásosak) helyesli ezt a szégyenletes törvényt, bár legalább ennyire valószínű, hogy inkább közömbös ebben a kérdésben. Egy bizonyos, kínos és megalázó helyzetbe kerültek nemcsak a kegyvesztett, hanem (még inkább) a privilegizált egyházak, és mivel többségük nem tiltakozott, így híveik is, akikkel vezetőik nem tudatosították, hogy keresztény testvéreik egy része méltatlan helyzetbe került, köztük azok is, akikkel együtt imádkoztak az ökumenikus imahéten.

Hivatkozott művek

- KAMARÁS István 2000. Az új vallási közösségek és a katolikusok egymásról alkotott képe hazánkban. *Protestáns Szemle*, 1. sz. 35–51. o.
- KERKHOF, Jan – ZULEHNER, Paul-Michael 1995. Where now? Possible Scenarios. In: *Europe without Priests?* Szerk. Jan Kerkhofs. SCM Press, London. 171–207. o.
- TOMKA Miklós 2010. *A „keresztény társadalom” vége, és ami utána következik.* Tézisek. Kézirat.
- TÖRÖK Péter 2007. *És (a)mikor destruktívak?* Semmelweis Egyetem Mentárhigiéné Intézet, Budapest.

Kamarás István OJD vallásszociológus

Összefoglalás és viszontválasz

Köszönöm a *Credo* szerkesztőinek, hogy megjelentették az általam írt *Négy tézist*, és hogy hajlandóak voltak arra, hogy a magyarországi vallásszabadság többeket érzékenyen érintő kérdését megvitassák. Szeretném megköszönni azoknak, akik válaszoltak írásomra, hogy vették az időt és a fáradságot arra, hogy érveimet elolvassák, és azokra reflektáljanak. A négy válaszadó sok gondolatot vet föl, amelyekre a terjedelem rövidsége miatt nem tudok mind tételesen reagálni. Elnézést kérek Kamarás Istvántól és Réz-Nagy Zoltántól, akik általánosságban véve egyetértenek felvetéseimmel, hogy az alábbiakban az érveimet kritikusan fogadókra koncentráltam. Az, hogy az ő érvekre itt esetleg nem utalok, nem jelenti azt, hogy nem értékelném nagyra közreműködésüket, és a *Credo* olvasóit pedig arra biztatom, hogy ő észrevételeiket az azokat megillető gondossággal olvassák el és vegyék fontolóra.

A négy választ olvasásakor az első dolog, ami feltűnt nekem, hogy a négy válaszadó közül három – Kamarás, Réz-Nagy, Salamon – egyetértett velem az alapfeltevésekben. Abban mind a négyen egyetértünk, hogy a vallásszabadság a keresztény tanítás szerves része, a vallásszabadság jogának védelme a jogállam alapvető feladata, a keresztény egyházaknak tanúskodniuk kell a vallásszabadság igazságáról. Salamon szerint ezek a tézisek „evidenciák, melyek a (...) keresztény emberek számára nem is lehetnek kérdések.” Ezt figyelembe véve Szelényi Gábor észrevételei még inkább meglepőek, mivel ő kétségbe vonja nemcsak a 2011. CCVI. törvény általam való értelmezését, de a vallásszabadság jogát kifejtő négy tézisem mindegyikét is. Számomra úgy tűnik, hogy Szelényi úr elutasítja a vallásszabadsághoz való jogot.

Az első tézis kapcsán (A vallásszabadság a keresztény tanítás szerves része) Szelényi úr így ír: „Valóban, a hit nem kényszeríthető. (...) Ugyanakkor Jézus szemernyi kétséget sem hagyott afelől, hogy melyik az üdvözítő hit; hol az út, az igazság és az élet, és meg is hagyta, hogy ezt tanítsuk az utánunk jövőknek.” Ezzel a rövid és nem teljesen kifejtett gondolattal kapcsolatban meglátásom az, hogy a Jézusra való utalásnak nincs semmi köze a vallásszabadsághoz mint politikai joghoz.

Azt nem tagadom, hogy Jézus tanítása szerint ő az út, az igazság és az élet, és a keresztény tanítás szerint az

emberek erkölcsi kötelessége megkeresni az igazságot és alávetni magukat annak. Ez azonban erkölcsi kötelességük. A vallásszabadsághoz való jog azonban társadalmi kérdés, és az ahhoz való jog azt jelenti, hogy az emberek lelkiismeretük szerint, politikai kényszertől mentesen dönthessenek és cselekedjenek a vallás terén. Mivel a politikai és az erkölcsi kérdések köre különálló, a vallásszabadság joga nem merülhet ki abban, hogy mi az üdvözítő hit. A *Négy tézis* konkrétan ki is kifejti ezt:

„Fontos megjegyeznünk, hogy a vallásszabadság csak magára a jogrendre vonatkozik, és nem a jogrendet meghaladó örök valóságra. (...) [a politikai szabadság és a morális szabadság] egybemosása azért nem állja meg a helyét, mert a morális rend és az állami jogrend nem ugyanaz. Az igazsággal szemben az ember nem léphet fel követeléssel – azzal szemben nincs joga, csak kötelessége – de az állammal szemben igenis van joga, még annak az embernek is, aki téved az igazságot illetően.”

Az is lehet, hogy Szelényi úr nem fogadja el ezt a különbségtételt. De ha ez így van, akkor kérem, magyarázza el, hogy hogyan és miért is van ez így, ahelyett, hogy elveti az általam felvetett különbségtételt érveim megfontolása nélkül.

Szelényi úr hivatkozása az apostolokra még kevésbé érthető. Azt írja: „Az apostolok pedig – ha nem is fizikai kényszerítéssel, de – már nagyon is regulálták az eretnokségbe hajló keresztyén mozgalmakat.” Sajnos nem ad bibliai példát arra, hogy mire is gondol voltaképpen, de csakis az egyházon belüli eretnokség megregulálására gondolhat, mivel az apostoloknak nyilvánvalóan nem volt politikai hatalmuk. A vallásszabadság joga azonban az államról szóló keresztény tanításból ered. Ezt a tanítást az apostolok cselekedeteiből levezetni komoly teológiai hiba. Lehet, hogy Szelényi úr még sosem hallott a két birodalomról, mivel ha hallott volna róla, akkor tudná, hogy az apostolokat nem ajánlatos a császárral összekeverni, mint ahogy az egyházat sem az állammal.

Szelényi úr így folytatja: „Luther cselekedeteiben pedig már nyoma sincs a vallásszabadság iránti tiszteletnek.” Ezt annak ellenére teszi, hogy a *Négy tézis* két idézetet is tartalmaz Luthernek a világi hatalomról szóló értekezéséből, amelyben Luther a vallásszabadság bizonyos formáival való egyetértésének ad hangot! Az alábbiakban csak röviden idézek ezekből: „...az Isten nem engedheti és nem akarhatja, hogy kívülé más valaki kormányozzon a lélek felett. Ez okból, ahol a világi hatalom arra vetemedik, hogy törvényt alkot a léleknek, Istennek jogkörébe nyúl, s csak átmítja, rontja a lelkeket.”²²

Vajon arról van szó, hogy Szelényi úr még nem olvasta Luthernek a világi hatalomról szóló értekezését, vagy arról, hogy nem olvasta a *Négy tézis*-ben azt a részt, ahol erről szó van?

Szelényi úr végül ezzel zárja válaszát „A vallásszabadságot az egyház tanításában így nem isteni eredetű kinyilatkoztatásnak, hanem emberi gondolatnak tekintem. Nem véletlen, hogy dr. Baer is emberi szintű referenciákat hoz a tétel alátámasztására, kinyilatkoztatásszintűt egyet sem.” Nem hiszem, hogy én lennék az első ember, aki a vallásszabadságról ír. A keresztények már évszázadok óta írnak erről, és a témát tárgyaló irodalom is jelentős. Ha Szelényi úr kinyilatkoztatásszintű referenciákat keres, akkor csak annyit kell tennie, hogy átnézi ezt az irodalmat, vagy beleolvas a Bibliába. A búza és a konkoly példázatában Jézus vajon nem a vallásszabadságról beszél? „Hasonló a mennyek országa ahhoz az emberhez, aki jó magot vetett a szántóföldjébe. De amíg az emberek aludtak, eljött az ellensége, konkolyt vetett a búza közé, és elment. Amikor a zöld vetés szárba szökött, és már magot hozott, megmutatkozott a konkoly is. (...) A szolgák erre megkérdezték: Akarod-e, hogy kimenjünk, és összeszedjük a konkolyt? Ő azonban így válaszolt: Nem, mert amíg a konkolyt szednétek, kiszaggatnátok velem együtt a búzát is. Hadd nőjön együtt mind a kettő az aratásig.” (Mt 13,24–30)

És mi az üzenete a bölcs Gamaliél alábbi tanácsának az apostolokkal kapcsolatban, ha nem a vallási tolerancia? „Hagyjátok békén ezeket az embereket, és bocsássátok el őket. Mert ha emberektől való ez a szándék vagy ez a mozga-

²² Luther Márton: *A világi felsősről*. Ford. Mayer Endre. In: *D. Luther Márton művei*. 3. köt. Szerk. Masznyik Endre. Pozsony, 1906. 386. o. WA 11, 262.

lom, akkor megsemmisül; ha pedig Istentől való, akkor úgy sem tudjátok megsemmisíteni őket, és még úgy tűnhettek fel, mint akik Isten ellen harcoltok.” (ApCsel 5,38–39)

Jézus is ezt mondja: „Ne ítéljétek, hogy ne ítéltessetek!” (Mt 7,1) Jézus, megtagadván az erőszakot, az evangéliumot helyezi előtérbe, és tanítványaihoz így szól: „Ne szálljatok szembe a gonosszal, hanem annak, aki arcul üt jobb felől, tartsd oda másik arcodat is. Ha valaki pereskedni akar veled, és el akarja venni az alsó ruhádat, engedd át neki a felsőt is.” (Mt 5,39)

Péter szerint: „Krisztus is szenvedett értetek, és példát hagyott rátok, hogy az ő nyomdokait kövessétek. (...) mikor gyalázták, nem viszonzta a gyalázást; amikor szenvedett, nem fenyegetőzött.” (1Pt 2,21–23)

Ahogy Pál is mondja: „Ne fizessetek senkinek rosszal a rosszért.” (Róm 12,17) Az apostol a keresztényeket arra buzdítja, hogy az erő és a hatalom ellen nem valós fegyverrel, hanem igazságszeretettel, a megigazulás páncéljával, a békesség evangéliumával, a hit pajzsával, az üdvösség sisakjával, és a Lélek kardjával küzdjünk, amely az Isten beszéde (Ef 6,11–17).

Az Ószövetség, ahol sok csatáról és váratlan eseményről olvashatunk, vajon nem azt tanítja, hogy végeredményben Isten az, aki meghatározza a történelem folyamát, és ő az, aki kijelöli a győztest? „Összegyűlnek a föld királyai, A fejedelmek együtt tanácskoznak az Úr ellen és felkentje ellen (...) A mennyben lakozó kineveti, az Úr kigúnyolja őket.” (Zsolt 2,2.4) „Ne féljétek! Álljatok helyt, és meglátjátok, hogyan szabadít meg ma az Úr benneteket! (...) Az Úr harcol értetek, ti pedig maradjatok veszteg!” (2Móz 14,13.14) „Nektek nem is kell majd harcolnotok, csak veszteg állnotok és néznetek, hogyan szabadít meg benneteket az Úr.” (2Krón 20,17)

Ha Jézus szenvedésével diadalmaskodott a világ fölött, akkor követőinek netalán karddal (állami erővel) kellene harcolniuk a megtévedett hit ellen? „Nem hatalommal és nem erőszakkal, hanem az én lelkeimmel! – mondja a Seregek Ura.” (Zak 4,6) A megtévedett hit ellen csak az olyan egyház kérheti az állam segítségét, amely nem hisz az Isten lelke erejében, vagy amely nem hisz abban, hogy Isten igéjét valóban hirdeti.

Végül, bár számomra kellemetlen, röviden szeretnék válaszolni Szelényi úr egy különös és rosszhiszemű, a személyemet érintő vádjára. A nyílt levelemmel kapcsolatban így ír: „...a szövegezés néhány ponton sejteni engedte, hogy a külföldi tekintélyszemély aláírása mögött hazai sugalmazó rejtőzik. (Ez nem bizonyítható közvetlenül az írásokból.)” Hasonló vádak hangzottak el tőle 2011 májusában is írással kapcsolatban az *evangelikus.hu* honlapon. Ha Szelényinek van bizonyítéka arra, hogy a nyílt levelemet vagy a *Négy tézist* valaki más írta, kérem, adja elő azt. Ha erre az állítására nincs bizonyíték, akkor ez rágalmazásnak minősül. Szelényinek azonban nincs ilyen bizonyíték a birtokában mert ilyen bizonyíték nem létezik. Talán ha kevesebb időt fordít a „szövegkörnyezet” és a „rejtőző sugalmazók” feltárására az esszémmel kapcsolatban, a *Négy tézisre* adott válasza is tartalmasabb lett volna.

Szelényi úr véleményénél sokkal tartalmasabb Salamon László professzor úr hozzászólása. Az olvasók talán tudják, hogy Salamon László a KDNP tagja, a parlament alkotmányügyi bizottságának elnöke, és a Pázmány Péter Katolikus Egyetem alkotmányjogi professzora, akit – miközben írom ezt a választ – alkotmánybírónak jelöltek. Mint olyan politikus, aki tevékenyen részt vett az úgynevezett „fülkeforradalomban”, természetes, hogy Salamon kiáll a jelenlegi vallási törvény mellett, de mivel kiemelkedő alkotmányjogi professzor is, valamint leendő alkotmánybíró, számításunk szerint hatékonyan meg is tudja azt védeni. Ha valaki, akkor Salamon László az a személy, aki a 2011. évi CCVI. törvényt legmeggyőzőbben meg tudja magyarázni.

Be kell vallanom, hogy Salamon professzor úr érveinek nagy része számomra új volt és meglepő. Mivel nem jogász vagyok, hanem teológus, szeretnék néhány kérdést tisztázni, amelyre reményeim szerint Salamon professzor úr hajlandó majd válaszolni. Így fogalmaz: „...pontosítanom kell a cikkíró értelmezését, ugyanis a törvény nem egyszerűen egyház nyilvántartásba vételéről, hanem a vallási közösség egyházként történő elismeréséről szól.

Ennek a pontosításnak a tükrében világosan látható a vitatott tézis kiindulópontjában rejlő tévedés. Jogrendszerünkben ugyanis a vallási közösség és az egyház nem azonos fogalom. A vallási közösség fogalmába beletartozik minden spirituális jellegű, transzcendens irányultságú meggyőződés, hitet magáénak valló közösség.”

A fenti állítás számomra nem világos, mivel olvasatomban a 2011. évi CCVI. törvény nem egyház és vallási közösség, hanem egyház és egyesület között tesz különbséget. A 2011. évi CCVI. törvény 7. § (1) paragrafusa például kimondja: „Az egyház, vallásfelekezet, vallási közösség (a továbbiakban együtt: egyház) azonos hitelveket valló természetes személyekből álló, önkormányzattal rendelkező és az Országgyűlés által elismert autonóm szervezet, amely elsődlegesen vallási tevékenység gyakorlása céljából jön létre és működik.” (Kiemelés tőlem – H. D. Baer).

A fenti bekezdés nem azt jelenti tehát, hogy a törvény keretein belül a vallási közösség és az egyház azonos fogalom? A CCVI. törvényben továbbá nem talállok olyan utalást, amelyre Salamon professzor úr „a vallási közösség egyházként történő elismeréseként” utal. Csak az egyesület egyházként történő elismerésére találtam az alábbi utalást az 14. § (1) paragrafusban: „Az alapcélként vallási tevékenységet végző egyesület (a továbbiakban: egyesület) egyházként való elismerését (...) az egyesület törvényes képviselője kezdeményezheti.” (Kiemelés tőlem.)

A 14. § (2) paragrafus a–h pontjai meghatározzák azokat a kritériumokat, amelyeket egy egyesületnek teljesítenie kell ahhoz, hogy egyházként elismerjék, de arról nincs említés, hogy egy vallási közösség hogyan kaphat egyházként való elismerést. Értelmezésem szerint a vallási közösség olyan csoport, amelyet egyházként elismernek.

Ebből a szempontból lehangoló, hogy az Alaptörvény VII. cikke Salamon professzor úr értelmezésében a vallási közösségek vallásszabadsághoz való jogát szabályozza, mivel itt az alapcélként vallási tevékenységet végző egyesületek vallásszabadsághoz való joga az, ami nem tisztázott. Lehet, hogy Salamon professzor úr úgy gondolja, hogy a vallásszabadság joga az alapcélként vallási tevékenységet végző egyesületekre is kiterjed, de erre válaszában nem tér ki.

Az is előfordulhat, hogy Salamon professzor úr a „vallási közösség” alatt a CCVI. törvény által „egyesületként” megnevezett szervezeteket érti (habár a pontatlanság nem jellemző a jogászprofesszorokra). Ebben az esetben azonban az én állításom „pontosítása”, miszerint „a törvény nem egyszerűen egyház nyilvántartásba vételéről, hanem a vallási közösség (értsd: egyesület) egyházként történő elismeréséről szól”, nem veszi figyelembe az új törvény egy fontos aspektusát. A CCVI. törvény nemcsak teljesen új eljárásrendet vezetett be az egyházak elismerésére vonatkozóan, hanem visszamenőlegesen több mint száz egyházat meg is fosztott a korábbi jogi státuszától és jogaitól. A 2011. évi CCVI. törvény 34 § (1) paragrafusa kimondja: „A mellékletben meghatározott egyházak és azok vallásos célra létrejött önálló szervezetei kivételével valamennyi, a lelkiismereti és vallásszabadságról, valamint az egyházakról szóló 1990. évi IV. törvény alapján nyilvántartásba vett szervezet és annak vallásos célra létrejött önálló szervezete (a továbbiakban együtt: szervezet) 2012. január 1-jétől egyesületnek minősül.” (Kiemelés tőlem.)

Mivel az egyházi státuszuktól megfosztott egyházak ezentúl egyesületként tartandók nyilván, manapság a magyarországi vallásszabadság helyzetét nem lehet megítélni az alapcélként vallási tevékenységet végző egyesületek jogainak megismerése nélkül, ahogy arról a törvény rendelkezik. Ezen jogokat nem részletezi a CCVI. törvény. Lehet, hogy azt valamely más jogszabály, valószínűleg a Polgári Törvénykönyv szabályozza. A Polgári Törvénykönyv azonban átfogó módosításon ment át. Salamon professzor úr, mint parlamenti képviselő és a kormánykoalíció tagja, tevékenyen részt vett az az új törvények megalkotásában, és ebből adódóan biztosan meg tudja magyarázni a civil egyesületekre vonatkozó jogokat és korlátozásokat. Sajnos azonban az esszémmre küldött válaszában egyáltalán nem tárgyalja a törvény által a civil egyesületekre ruházott jogokat.

A fentiek jogi kérdések, és mivel én magam nem vagyok jogász, azt gondoltam, hogy a 2011. évi CCVI. törvény hatásait úgy érthetem meg legjobban, ha magyarországi látogatásom alkalmával 2012 nyarán személyesen is felveszem a kapcsolatot a lehető legtöbb egyházi státuszától megfosztott közösséggel. A vallásszabadságról lehet

elvontan beszélni, de egészen más az, ha az ember úgy szerez információt, hogy elbeszélget az egyházi státuszuktól megfosztott vallási közösségekkel, s amelyek e döntés negatív következményeit viselik. Nagyon aggasztó mindaz, amit tőlük hallottam. Javaslom a *Credo* minden olvasójának, hogy vegyék fel a kapcsolatot az egyházi státuszuktól megfosztott vallási közösségek képviselőivel, és hallgassák meg őket annak érdekében, hogy tisztább képet kapjanak a fent említett törvény következményeiről.

Korábban már beszámoltam erről egy angol nyelvű blogban, amelynek címe *Hungarian Spectrum*.²³ E beszámolómban egy változata nemsokára megjelenik a *Religion in Eastern Europe* következő számában. Ez az angol nyelvű folyóirat Magyarországon is hozzáférhető. Az alábbiakban szeretném a *Credo* olvasóinak összefoglalni az angol nyelvű folyóiratban várhatóan megjelenő cikkem főbb pontjait. Korábban már említettem, hogy nem vagyok jogász, és megköszönném, ha a kormány részéről valaki, például Salamon professzor úr, közvetlenül válaszolna az általam felvetett problémákra.

Először is megtudtam, hogy a CCVI. törvény rendelkezéseivel ellentétben az egyházi státuszuktól megfosztott egyházakat nem sorolták át azonnal egyesületnek. Ehelyett az történt, hogy megfosztották őket jogi státuszuktól, és közölték velük, hogy kérelmezzék egyesületként történő elismerésüket. Amennyiben ezen irányú kérelmük visszautasításra kerül, a bíróság végelszámolást kezdeményez ellenük. Emellett azt is megtudtam, hogy csak közhasznú egyesületek működtethetnek iskolákat, valamint karitatív és szociális intézményeket. A státuszuktól megfosztott egyházak azonban nem kaptak garanciát arra, hogy közhasznú egyesületként elismerik őket. Olyan esetekről is hallottam, hogy a státuszuktól megfosztott egyházak kénytelenek voltak bezárni az általuk értelmi fogyatékosok vagy szociálisan rászorulóknak számára működtetett iskoláikat, mert attól tartottak, hogy nem fogják megkapni a kért közhasznú egyesületi státuszt.

Másodszor: a státuszuktól megfosztott egyházak lelkészeit az új törvény nem ismeri el lelkészeknek. A *Credo* olvasói biztonnal rájönnek, hogy ennek pénzügyi következménye is van, mivel a státuszuktól megfosztott egyházak lelkészeinek fizetése nem adómentes. Olyan esetről is beszámoltak nekem, amikor a státuszuktól megfosztott egyházak képviselőitől megtagadták a jogot, hogy beteget látogassanak a kórházban, mivel nem minősültek lelkészeknek. Olyat is hallottam, hogy a státuszuktól megfosztott egyházak lelkészei nem látogathatták a börtönöket.

Harmadszor: a civil egyesületi tagságot nyilvánosságra kell hozni annak ellenére, hogy az sérti a vallásszabadság nemzetközileg elfogadott normáit, hiszen ezek a listák negatív megkülönböztetésre adhatnak alkalmat. Számos státuszától megfosztott egyház jelentős roma tagsággal rendelkezik, vagy a romák körében végzi küldetésüket, vagy azok nem keresztény egyházak. A jelenlegi politikai hangulatban, amikor a Jobbik képviselői rendszeresen antiszemita kijelentéseket tesznek a parlamentben, amikor a *kuruc.info* „vérdíjat” tűz ki olyan személyek fejére, akik II. világháborús bűntettek ellen szólalnak fel, amikor idős rabbikat támadnak meg az utcán, s amikor önbíráskodó csoportok vonulnak fel „törvény és rend” fenntartásáért ígérve a cigánynegyedben, vannak olyan kisebbségi vallási csoportok, amelyek tagjai tarthatnak attól, hogy erőszak áldozataivá válhatnak, ha nevük nyilvánosságra kerül.

Negyedszer: úgy tudom, a törvény bizonyos követelményeket fogalmaz meg az egyesületek alapszabályairól. Például minden egyesületnek kell hogy legyen elnöksége, és az egyesület tagjainak szavazati joggal kell rendelkezniük az egyesület döntéseit illetően. Ezen követelmények bevezetése sérti a vallási csoportok belső autonómiáját. Vegyünk egy példát. Mi lenne, ha a katolikus egyház valamely hiba folytán nem minősülne egyháznak? Ebben az esetben meg kellene szüntetnie a püspökök intézményét, és minden szervezeti kérdést a tagságnak kellene döntésre előterjeszteni.

²³ David Baer: The Fate of Hungary's Deregistered Churches. *Hungarian Spectrum*, 2012. augusztus 13. <http://hungarianspectrum.wordpress.com/2012/08/13/david-baer-the-fate-of-hungarys-deregistered-churches>.

A református és az evangélikus egyháznak meg kellene szüntetnie a presbitériumokat és a zsinatokat. Vajon elfogadnák-e ezek az egyházak a belső ügyeikbe történő effajta beavatkozást mint egy a vallásszabadsággal összeegyeztethető lépést?

Véleményem szerint a fenti pontok egyike sem egyeztethető össze a vallásszabadsággal. Sőt talán még annál is nehezebb azt a krisztusi „szersed felebarátodat” intéssel összeegyeztetni. Hogyan fogadhatják el csendben a keresztyény egyházak azon privilégiumokat, amelyektől a többieket megfosztják kizárólag azon az alapon, hogy ők mások? Nem most lenne itt az idő, hogy hallgassunk az apostol szavára? *„Aki pedig világi javakkal rendelkezik, de elnézi, hogy a testvére szükséget szenved, és bezárja előtte a szívét, abban hogyan lehetne az Isten szeretet? Gyermekeim, ne szóval szeressünk, ne is nyelvel, hanem cselekedettel és valóságosan.”* (1Jn 3,17–18).

Az elismert és az el nem ismert vallási közösségek közötti különbségről a következőképpen ír Salamon professzor úr: „Az egyházi törvény arról szól, hogy a jog különbséget tesz a vallási közösségek között aszerint, hogy azoknak milyen és mekkora a társadalomban betöltött szerepük és súlyuk. (...) Az egyházi státus tehát egyes vallási közösségeknek a társadalomban betöltött kiemelt szerepét jelzik, és ebből adódóan az állam e közösségekkel való, közösségi célok érdekében történő, alkotmányi szinten rögzített együttműködésének konkrét jogi alapját teremti meg.”

Ha azonban megvizsgáljuk az elismert egyházak listáját, kiderül, hogy a fenti állítás nem teljesen felel meg a valóságnak. Jelenleg 31 elismert egyház van, de ezek nem képviselik a 31 legnagyobb vallási közösséget Magyarországon.

Rendelkezésemre áll egy, a NAV (APEH) honlapjáról letöltött 2010-es kimutatás az 1%-os SZJA-felajánlásról. A lista tartalmazza a nagyság szerinti hozzájárulásokat. Tegyük fel, hogy ez a lista jelzi a vallási közösségek társadalomban betöltött szerepét. Ha összevetjük a 31 elismert egyház listáját a 2010-es 1%-os jövedelemadó-felajánlásokkal, abból az derül ki, hogy több el nem ismert egyház társadalmi támogatottsága nagyobb, mint sok elismert egyházé. Például az el nem ismert Golgota Keresztyény Gyülekezet (16. a listán), Hetednapi Adventista Egyház (17.) és a Magyarországi Evangéliumi Testvérközösség (20.) mind megelőzik az elismert Orosz Ortodox Egyház Magyar Egyházmegyéjét (22.), a Budai Szerb Ortodox Egyházmegyét (24.), a Magyarországi Metodista Egyházat (27.), a Magyarországi Bolgár Ortodox Egyházat (28.), a Krisztusban Hívó Nazarénus Gyülekezetet (29.), az Údvhadserég Szabadegyház Magyarországot (30.), a Magyarországi Autonóm Ortodox Izraelita Hitközösséget (35.), a Magyarországi Kopt Ortodox Egyházat (61.) és a Szent Margit Anglikán/Episzkopális Egyházat (62.). Vannak olyan elismert egyházak is, mint például az Utolsó Napok Szentjeinek Jézus Krisztus Egyháza, amely egyáltalán nem is szerepel az SZJA listán.

Az elismert egyházak listáját, valamint azt, hogy ez a lista miért nincs összhangban a társadalomban betöltött szerepükkel, talán hihetőbben magyarázza az, hogy az egyházak elismeréséről szóló döntés kizárólag politikai okokra vezethető vissza. A döntések a parlament önkényes határozatán alapszanak, nem pedig objektív és igazságos kritériumokon. Ezt az önkényes döntést pedig a törvény azon kikötése teszi lehetővé, amely felhatalmazza az országgyűlést arra, hogy meghatározza, mely vallási csoportokat ismeri el egyháznak.

Salamon professzor úr szónoki kérdéssel utasítja el a törvénynek ezen aspektusáról általam felvetett aggodalmakat: „Miért ne lenne alkalmas az Országgyűlés annak eldöntésére, hogy mely vallási közösségek töltenek be az egyház kategóriájára kvalifikáló szerepet?” Salamon professzor úr biztosan tisztában van azzal, hogy ez a törvény leginkább kifogásolt aspektusa amely ellen rajtam kívül a Velencei Bizottság is felemelte a szavát, valamint a magyarországi ombudsman panaszt nyújtott be ezzel kapcsolatban az Alkotmánybírósághoz. A több felől érkező kritika ellenére Salamon professzor úr a törvény ezen aspektusát csak érintőlegesen említi, összesen hat mondatban. Ekképpen ír róla: „A nemzetiségeket is törvényalkotás útján nevezzük meg. (...) Státusokról ezeken kívül más ügyekben is dönt a parlament. (...) például a megyékről, a járásokról, az egyetemekről vagy más autonómiákról.”

Azonban a megyék és a járások politikai autonómiájával szemben a vallási közösségek belső autonómiája a gyülekezési szabadsághoz köthető alapvető polgárjog, és a polgárjogok tisztelete nem vethető alá egy többségi döntésnek. Ezen

túlmenően, amikor a megyék és a vallási közösségek között von megkérdőjelezhető párhuzamot, Salamon professzor úr nem válaszol közvetlenül a törvény ezen aspektusával kapcsolatban felvetett konkrét érveimre. A *Négy tézis*ben így fogalmaztam: „A törvény e rendelkezése már azért is kifogásolható, mert a hatalmi ágak elkülönítését gyengíti, mivel a törvényhozási feladatot és a bírósági feladatot összemosza.” Az ombudsman hasonlóképpen érvelt az Alkotmánybírósághoz 2012 augusztusában benyújtott indítványában. Engedjék meg nekem, hogy ebből idézzek: „Biztosítani kell tehát, hogy a jogértelmezés ne váljon a jogalkalmazó szerv önkényes, szubjektív döntésének eszközévé. (...) Az Etv. [Egyházügyi törvény] szabályozását tekintve azonban megállapítható, hogy az ilyen elveket, rendelkezéseket nem tartalmaz, mi több, a kétharmados többség megkövetelése a döntéshozatal során politikai alkuk tárgyává teheti az elismerést. (...)

Az Alaptörvény C) cikk (1) bekezdése értelmében a magyar állam működése a hatalom megosztásának elvén alapszik. A hatalmi ágak elválasztásának elve nem csupán deklaratív rendelkezés; e cikkből az következik, hogy az Országgyűlés törvény alapján nem láthat el olyan feladatot, amely nem illeszkedik alapvetően politikai karakteréhez.

Álláspontom szerint az egyházi státus megadásáról való döntés – az alapjoggal való szoros összefüggés miatt – nem politikai karakterű. Bár az erre vonatkozó eljárás hasonlóságot mutat a nemzetiségek elismerésével kapcsolatos eljárással (amely az Országgyűlés hatáskörébe tartozik), a párhuzam mégis indokolatlan, hiszen az egyházak, illetve a nemzetiségek státusza alapvetően különböző.”²⁴

Az világos, hogy Salamon professzor úr nem ért egyet az ombudsmannel, de mivel személyesen részt vett a jelenlegi új törvények meghozatalában, ez talán nem is meglepő.

Mivel Salamon professzor úr politikusként több olyan törvény meghozatalában is részt vett, amely majd az Alkotmánybírósághoz kerül felülvizsgálatra, alkotmánybírói kinevezése meglepetéssel hatott a külső megfigyelők számára. Az Alkotmánybíróság tagjainak függetleneknek kell lenniük politikai pártoktól, és feltehetőleg Salamon professzor úr is lemond majd KDNP-beli tagságáról, amikor elfoglalja helyét az Alkotmánybíróságon. Köztudott, hogy a jelenlegi kormány kritikussai szerint politikusok kinevezése az Alkotmánybíróságra arról árulkodik, hogy a kormány megpróbálja aláásni a bírói testület függetlenségét.²⁵ Ehhez a vitához most nem kívánok hozzászólni. Habár véleményem a magyarországi vallásszabadságról éles ellentétben áll a Salamon professzor úréval, nem vonom kétségbe, hogy lelkiismeretének megfelelően, a magyar nemzet általa felfogott érdekében cselekszik. Abban is bízom, hogy mint lelkiismeretes keresztény ember nem vesz majd részt egyetlen olyan törvény alkotmányossági vizsgálatában sem, amelynek kezdeményezője volt.

Helmut David Baer

²⁴ Az ombudsman indítványa letölthető internetről: <http://www.ajbh.hu/allam/jelentes/201202784Ai.rtf>

²⁵ Lásd „Salamon nem felelne meg” *Népszava Online*, 2012. november 22. <http://www.nepszava.hu/articles/article.php?id=602083#null> és „Aki Orbán kedvéért az alapelveit is feladta” *HVG*, 2012. december 11. http://hvg.hu/itthon/20121211_Salamon_Laszlo_politikai_portre?fb_action_ids=480488168657354&fb_action_types=og.recommends&fb_source=aggregation&fb_aggregation_id=288381481237582.

Helmut David Baer egyetemi docens a Texasi Evangélikus Egyetemen (Texas Lutheran University, USA), ahol filozófiát és teológiát oktat. Doktorátusát a Notre Dame Egyetemen szerezte 1999-ben; teológiai magiszteri fokozatot 1992-ban kapott az Emory Egyetem teológiai fakultásán (Candler School of Theology). Két alkalommal kapott Fulbright ösztöndíjat magyarországi kutatásokra (1996/97-ben és 2007-ben). 2006-ban jelent meg magyar vonatkozású könyve *The Struggle of Hungarian Lutherans Under Communism* (A magyar lutheránusok küzdelmei a kommunizmus alatt) címmel.

Halász Béla Fantázia, meggyőződés és hit

*Száz éve született Szentágothai János**

A jelenlévők közül sokak előtt ismert, hogy Szentágothai János orvos család hetedik generációjának volt tagja. Családjából olyan neves személyiségek származtak, mint Lumnitzer Sándor, az 1848–49-es szabadságharc egy ideig vezető orvosa; Schöpf-Merei Ágost, aki Európában elsők között alapította a Szegény Gyermekek Kórházát Budapesten; Antal Géza, az első magyar urológus professzor és még mások.

Fiatal éveiről rövid önéletrajzában a következőket írta: „Öten voltunk fiútestvérek, kik később mind orvosok lettek. Híres rossz tanulók voltunk az iskolában, tanárok rémei – nem csintalanságunk miatt, mert a családon kívül aránylag békés és szelíd természetünk került előtérbe (pszichológusok bizonyára úgy magyaráznák, hogy otthon egymás között éltük ki agresszív hajlamainkat). Az elemi iskola 2. osztályából, kórosnak vélt figyelmetlenségem és koncentráció képtelenségem miatt – felelés közben is elbámészkodtam és minduntalan elvesztettem a fonalat – gyógypedagógiai intézetbe való áthelyezésemet javasolták szüleimnek. Szerencsére ők jó humorral fogadták a javaslatot és megnyugtatták tanítóimat, hogy ez a tökéletlennek látszó gyermek a maga módján egész tehetséges. Ez azonban csak jóval később derült ki, mert félszegségem csak a gimnáziumi tanulmányaim vége felé kezdett oldódni. Még ma is képtelen vagyok sajátos koncentrációzavar folytán a kisegyszeregyen túlmenő számolást fejben elvégezni, pedig később felső gimnáziumban a differenciál- és integrálszámítás során mutatott teljesítményem alapján tanárim rá akartak venni arra, hogy matematikai vagy elméleti fizikai tanulmányokra iratkozzam be. Egyedül a természet közelében találtam magamra aránylag korán. Budapest távolabbi környékén laktunk s minden évszakban messzire elbarangoltunk ürge-, sündiszónó-, gyík- s békavadászatra, rémületére a konyhának, amelytől követeltük »vadászszákmányunk« étlapba való beillesztését. Igen korán jelentkezett színes és

merész képzelőtehetségem. Fiatalabb testvéreimnek órákig meséltem »folytatásos alakban« bizarr állattörténeteket. Élénk fantáziámnak tudományos munkámban később sok hasznát vettem. Majd amikor az iskolában kémiai és fizikai tanultunk, a legőrültebb és nem veszélytelen kísérletezés korszaka kezdődött; máig sem értem, hogy akkoriban kezdett élő rakétahajtásos járművekkel való kísérletezés nyomán végzett otthoni »kísérletekkel« hogyan nem gyújtottuk fel a házat, vagy nem lőttük ki egymás szemét. Rajtunk mindenesetre nem múlt. 16 éves koromban egy régi, de nem játékszer jellegű mikroszkópot kaptam. Az e révén elem táruló világ véglegesen eljegyzett a mikroszkópiával.”

Elsőéves medikusként a pécsi Anatómiai Intézet tantermében találkoztam Szentágothai Jánossal 1948-ban. Sokszínű, széles alapokon nyugvó, általános biológiai és orvosi szemléletet nyújtó, lebilincselő anatómia előadásai kezdettől fogva mély hatást gyakoroltak rám. Ennek eredményeként már másodéves hallgató koromban jelentkeztem az intézetbe externistának.

* Előadás 2012. október 14-én a Pesti Evangélikus Egyház Deák Téri Egyházközség gyülekezeti termében.

Szentágothai rendkívül komolyan vette, hogy ő a tárgy előadója. Az előadások túlnyomó többségét ő tartotta. Ezzel biztosította azok magas szakmai színvonalát. Egységes és modern szemléletet adott, megfelelő hangsúlyt kaptak az orvosi vonatkozások, a struktúra és a funkció egysége. Előadásai sohasem az apró részletekkel foglalkoztak. Mindenkor igyekezett a nagyobb összefüggésekre rámutatni s a lényegre hangsúlyozni. A szakmai kérdések mellett az előadásban sok minden egyébről is szó esett: történelemről, művészetekről, sportról, divatról, konyhaművészetéről. Minden egyes előadása élményt jelentett a hallgatóság számára.

Szeretett előadni. Erről így írt: „Nagyon szeretek előadni, nem mint tudóshoz illene, hanem mint ezt a színészlő képzelem, hogy kábítószere a néző (pardon, hallgató) közönség csillogó szeme és élvezetük üdvözítő beteljesülése.” Az oktatásnak igen nagy jelentőséget tulajdonított. Semmiféle lazaságot e téren nem tudott elnézni. Ezt ő röviden és frappánsan – annak, aki valamiféle oktatási mulasztást elkövetett – a következő szavakkal fejezte ki: „Tudd meg, az oktatás szent.”

Szentágothai professzor, a tudományos kutató, a tudós, a modern idegrendszeri szerkezetkutatásnak nemzetközi viszonylatban egyik legkiemelkedőbb képviselője, vezető alakja. Kutatómunkáját orvostanhallgatóként a neves magyar idegrendszerkutató, Lenhossék Mihály mellett kezdte. Eleinte a zsigerek beidegzésének finomabb szerkezetével foglalkozott, majd hamarosan áttért a központi idegrendszeri kapcsolatok elemzésére a kísérletesen előidézett idegvégződés-elfajulás – részben általa kidolgozott – módszerével. Pécsen töltött évei alatt többek között mélyrehatóan elemezte az egyensúlyszervnek a szemizmok működésére gyakorolt hatását.

Ezen munkájáért 1950-ben Kossuth-díjat kapott. Felderítette több fontos agypálya és reflexív szerkezetét, kifejlesztett egy kísérletes idegfejlődéstani kutatócsoportot, s tanítványai egy csoportjával az akkor még születőben lévő tudományág, a neuroendokrinológia területén megindította a kutatómunkát. Neuroendokrin munkacsoportjával az agyfüggelék mirigy mellsőlebens-működése idegi szabályozásának számos alapvető kérdését tisztázta. A későbbi években (1963-tól a Budapesti Semmelweis Orvostudományi Egyetem I. sz. Anatómiai, Szövet- és Fejlődéstani Intézetének tanszékvezető egyetemi tanára) az idegrendszer nagyobb szervezeti egységeinek (gerincvelő, agytörzs, kisagy, nagyagykéreg) kutatása, ideghálózatok elemzése és modellezése, az idegi kapcsolatok funkcionális szerkezete állt érdeklődésének előterében. Ezen vizsgálatai az idegrendszer felépítéséről és működéséről alkotott ismereteinket alapvetően gazdagították.

Tudományos teljesítményét kiemelkedő hazai és nemzetközi elismertség övezi. Tiszteletbeli, illetve rendes tagja számos külföldi akadémiának, tudományos szervezetnek, társaságnak, egyesületnek, így többek között az Egyesült Államok Tudományos Akadémiájának, a Norvég, a Svéd, a Finn, a Német Akadémiának, a Pápai Akadémiának, a nagy-britanniai Royal Societynek. Tudományos munkássága alapján őt méltán tekintik világszerte az egyik legnagyobb neuroanatómusnak.

A továbbiakban Szentágothai professzorról, az iskolateremtőről kívánok szólni. A Szentágothai-tanítványok száma igen nagy, itthon és külföldön egyaránt. Nemzetközi mércével mérve mind tudományos súlyában, mind méreteiben kiemelkedő értéket képvisel.

Mi a titka a Szentágothai-iskolának, mi a magyarázata annak, hogy vezető személyiségek, kutatók és oktatók egész sora nőtt fel mellette? Erre a válasz röviden: Szentágothai szakmai és emberi nagysága. Rendkívüli képességei, adottságai, lenyűgöző felkészültsége, briliáns előadásai, sziporkázó gondolkodása szinte vonzotta az érdeklődő embereket. Mint tanítómester, mindenkor nagy szabadságot biztosított munkatársainak. Segített a fiataloknak a témaválasztásban, azonban soha senkit nem kényszerített arra, hogy ezzel vagy azzal foglalkozzék. Mindig tudta, hogy azt a bizonyos póráztt kinél, mikor, milyen hosszúra lehet engedni, kitől mit lehet elvárni. Tudomásom szerint soha senkit nem kellett eltanácsolnia az intézetből. A pécsi intézeti légkör olyan volt, hogy azok, akikben nem

volt megfelelő érdeklődés a tudományos kutatás iránt, önként távoztak. Minden munkatársának a kutatásai, azok pillanatnyi állása iránt rendszeresen érdeklődött, nem ritkán a következő kérdés formájában: „Na, mi kárt tettél a tudományban?” Egyébként a rendszerint havonta tartott intézeti referálókön kellett mindenkinek beszámolni a végzett munkáról. A beszámolók révén mindenki tudomást szerzett arról, hogy az intézetben ki mit csinál, milyen eredményeket ért el. A fiataloknak a kísérletek kivitelezésében és értékelésében minden segítséget megadott. Én tőle tanultam a Horsley Clarke sztereotaxikus agycélcélőkészülék használatát, sőt az első kísérletsorozataimban az agysértéseket, valamint a kísérlet végén az állatok boncolását, szervsúlyok meghatározását ő maga végezte. Mindig szívesen töltött órákat munkatársai kísérleti anyagai szövettani metszeteinek tanulmányozásával. Különösen a kezdeti időszakban a dolgozatainkat ő írta meg. Természetesen az érintett kutatónak valamiféle kéziratot előzetesen be kellett nyújtani. Ő nem foglalkozott ezek javításával, hanem a dolgozatot újraírta. A neve csak azoknak a munkáknak a közleményeiben szerepelt, amelyekben valamiféle formában részt vett, vagy abban az esetben, ha egy publikációnak, az abban megfogalmazott következtetéseknek megfelelő súlyt akart adni a nevével. Soha nem értett egyet azzal a felfogással, ami számos helyen szokásos, hogy az intézetből kikerülő minden közleményben az intézetvezető neve szerepeljen.

A Szentágothai-iskola titkai közé tartozott az a morális és kulturális hatás is, amelyet munkatársaira gyakorolt, az intézeten belül eltöltött kötetlen beszélgetések, valamint a hétfégi kirándulások keretében.

Észrevétlenül belénk oltotta a tudomány tiszteletét, a tudományos kutatás vágyát, örömét. A céltudatos, előre végiggondolt hipotéziseken alapuló kutatás híve volt. Mindig szívesen részt vett a kutatási eredmények szintézisében s az eredményekből levonható következtetések megfogalmazásában. Egyszóval csodálatos Mester volt. Mi, akik tanítványai, majd pályatársai, aztán barátai lehettünk, míg élünk, nem felejtjük karaktere sokrétűségének és mélységének magával ragadó vonzását. Nemrég olvastam, hogy Tertullianus a szeretetről szólván azt mondja: többszörös kör közepén áll minden igaz ember; a kör ívét a belőle kiáradó, s reá visszahulló szeretet vonja, rajzolja. Szentágothai professzor szinte körhalmazok sokszoros metszéspontjában állott.

Szentágothai mint tudománypolitikus különböző vezető funkciókat töltött be a hazai tudományos közéletben, ezek közül is kiemelkedik az a tíz év, amikor a Magyar Tudományos Akadémia elnökeként tevékenykedik. Sokat tett az Akadémia nemzetközi kapcsolatainak ápolása terén, a tudományos kutatás presztízsének növelésében. Alapvető jelentőséget tulajdonított a műveltségkép megszerzésének és fejlesztésének, a tudományos ismeretterjesztésnek. Ebben igen nagy szerepet vállalt. Fáradhatatlanul küzdött az áltudományos nézetek és azok terjesztése ellen. Két cikluson át parlamenti képviselő. Mint képviselő nagyon határozottan küzdött a bős–nagymarosi gát megépítése ellen.

Emlékezésem befejező részében Szentágothai professzorról, a mélyen istenhívő emberről szeretnék szólni. Hogy ő ilyen beállítottságú volt, arról már nagyon korán meggyőződhettem. Ugyanis Pécsen az ötvenes évek elején rendszeresen tartott bibliaórákat, bibliamagyarázatokat orvostanhallgatóknak. Sok medikus járt ezekre, köztük én is. Ezek az összejövetel egyértelművé tették előttem, hogy Szentágothai professzor miként gondolkodik hitbéli kérdésekről. Egyetemi tanárnak bibliaórákat tartani az ötvenes évek elején nagyon veszélyes és kockázatos vállalkozás volt. Ő éveken keresztül vállalta ezt, amíg meg nem tiltották neki a bibliaórák tartását.

Hitéről egyébként így vallott: „Az istenhitemnek egyik legerősebb oszlopa és támasza az a csodálatom, hogy a világ, az élő természet milyen csodálatos berendezkedésű, milyen hajszálpontosan illeszkednek össze a legkülönbözőbb állatok, növények, tehát minden élőlény, akár a vízben, akár a barlangok mélyén, akár a magas hegyeken, akár az északi sark közelében élnek is... Ez a csodálatos harmónia és szépség, amilyenek én a teremtett világot látom, énbennem azt a gondolatot ébreszti, hogy ez nyilvánvalóan nem jöhetett létre magától vagy véletlenül, hanem emögött egy teremtő gondolata, egy teremtő akarata kell legyen.”

A hite jelen volt minden megnyilatkozásában. Családja mindennapjait is a hit kísérte végig. Akinek alkalma volt a család asztalánál étkezni, az tudja, hogy az étkezés Szentágothai imájával vette kezdetét.

Életének utolsó évtizedeiben, tudjuk, behatóan foglalkozott az agy-elme-tudat – s ezzel összefüggésben a keresztény hit kérdésével. Ezzel kapcsolatosan egyik munkájában ezt írja: „A tudomány kizárólagos kompetenciája, hogy elemzi azt, ami világegyetemünkben van, és ami van, annak mi az oka. Az isteni kijelentés pedig elsősorban arról szól, hogy ki a mindenség teremtője, és a természet élettelen, majd élő világának és benne a teremtő mű bekoronázásaként teremtett embernek mi a célja és a rendeltetése. Ezeket a kérdéseket a tudomány nemhogy megválaszolni, de feltenni sem tudja. Végre be kellene látnunk, elsősorban a keresztényeknek vagy a zsidó tradíció fenntartóinak, hogy nem feladatunk az egész emberi társadalom magatartásának szabályozása, hanem csak az, hogy bizonyosságot tegyünk hitünkről és arról, hogy ez a hit boldogít már e földi életben is.

Ehhez konkrétan az is tartozik, hogy a Genezisben adott és a ma ismert tudományos valósághoz nagyon is közelálló teremtéstörténet nem szó szerint, hanem metaforikusan értendő. Hogy a földön kialakult élet létrejött a kezdeti teremtő aktusba beprogramozott csodálatos történést ugyanannak a teremtő akaratnak az eredménye. A kezdetekhez hasonlóan a hívő keresztény vagy zsidó a végkifejletet is a Mindenható Teremtőre kell bízni.”

Mint hívő keresztény, hitt a feltámadásban. Ezzel kapcsolatosan egy angol filozófus, végighallgatván az agy szerkezetéről tartott előadását, hozzá fordult a következő szavakkal: „Ön most az agyról mint fizikai, biológiai rendszerről beszélt, az ember legfőbb szabályozó rendszeréről. Mi azonban egyszer meghalunk, az agy, mely letéteményese a személyiségünknek, gondolatainknak és kívánságainknak, elpusztul, sejtjei szétesnek. Úgy tudom, Ön hívő keresztény. Miként tudja összeegyeztetni a keresztény hitét tudományos kutatásainak eredményeivel? Miként képzelem el ezt? Hisz a feltámadásban?”

A válasz ez volt: „Kedves Barátom! Hiszek az Apostoli hitvallás minden szavában. Hiszek a Mindenható Istenben és ha Isten mindenható, akkor nincsen semmi okom arra, hogy kétségbe vonjam, hogy Neki megvan a hatalma engem feltámasztani olyan formában, amit Ő megfelelőnek tart.” „Persze minden ember szíve joga, hogy ezt hitben elfogadja és életét a körülményekhez képest boldogabban töltheti és teljes bizalommal és félelem nélkül nézhet kikerülhetetlen végzete, a halál elé, vagy pedig a tudomány kompetenciáját és határait nem ismerve bárki teljes joggal azt is hiheti, hogy minden, ami van, csak a véletlen műve, illetve modernebbül az előzményekben az adott peremfeltételek is a véletlen összjátékának a műve. Az ilyen értelemben ateista vagy egyszerűen csak agnosztikus ugyanolyan joggal nem hisz, mint amilyen joggal mi hiszünk. Hitünk nem érdem, hanem Isten kegyelmi ajándéka. Ettől mi nem vagyunk jobbak, erkölcsösebbek, értelmesebbek, mint az ateisták; aki másként látná, az a Szentírás minden lényegi kijelentésével ellentétben vélekedne így. Ezt is meg kell mondanunk hitünk megvallása mellett.

Egy bizonyos: magatartásunkért a felelősséget sem hívő, sem ateista nem tudja elhárítani. Ha ezt tenné, menthetetlenül a lét kérlelhetetlen realitásain kívülre helyezné magát.”

Szentágothai professzor 1994-ben megjelent egyik munkájában életének céljait szerényen így fogalmazta meg: „Életem fő célkitűzése és törekvése csak az volt, jó agykutatónak, a 20. század végi értelemben kultúremléknek és a történelmi körülményeink között tisztességesnek, de mindenekfelett kereszténynek maradni.”

Mi, akik ismertük őt, tanúsíthatjuk, hogy milyen csodálatosan sikerült megvalósítania ezeket a törekvéseket.

Halász Béla anatómus, akadémikus, a Semmelweis Egyetem professor emeritusa.

Kertész Eszter

Szalma és glória

A Genezáretnél

Apa: Gyertek, fiúk, segítsetek még, mindjárt este van!

1. fiú: Láttá, apám, a csillagot?

Apa: Láttam már sok csillagot. Dolgos ember nem érá az eget bámulni.

1. fiú: Hogy ragyog!

2. fiú: Talán nem is csillag! Talán Isten szeme.

Apa: Valóban, jel lehet. Tán Dávid csillaga?

Új korszak kezdete? Múlik az éjszaka?

2. fiú: Mit jelent ez, apám?

Apa: Csillag jön fel Jákóbból – mondta a próféta.

Egyszer eljön Isten felkent pásztor-királya.

Péter, András, ne szaladjatok el! Ne hagyjátok itt a hálókát!

Máté

Szava égtől földig és földtől égig ér.
Előkészítette mindazt, mit megígért
idők kezdetétől, sok nemzedéken át,
hogy beteljesítse a próféták szavát.

Mint láncon a szemek: az apák és fiak,
minden emberöltő készíti az utat,
hogy test és vér szerint Dávid fia legyen.
A távoli múltban csírázik a jelen.

Márk

A titkok titka előtt
térdet hajt a szó.
Merek hallgatni arról,
ami nem látható.
A csendem is kiált,
útvját egyengeti.

Názáreten túlról
indulnak léptei...

Lukács

Kikérdezgettem sok-sok szemtanút,
feltérképezni, hogy készült az út,
melyen Isten az emberig elért,
hogy minden ember elérje a célt.

Mellénk szegődik, szívünkre beszél,
mélységbe száll az elveszettekért.
Földi utakon így hagyott nyomot,
kivel találkozott, többé nem elhagyott.

János

Mi kisebb: az ember vagy a szó?
Isten mindkettőben rejtezik.
Mi nagyobb: a fény vagy a szeretet?
Mindkettőt magában rejti Isten.

Az Ige tett: teremtés, szeretet.
Az Ige test: született, szenvedett.
S az Ige fény: a kezdethez vezet.

Angyali üdvözet

(Mária)

Milyen szűk e szoba,
milyen apró vagyok benne én,
a magasságból egy csillag fénye
az ablakon át mégis elér.
Elfér szememben az ég,
a csillagfény, a messzeség...
Szívemben elfér-e Isten?

(Gábrriel)

Üdvözlégy, Mária, ki Isten szívében laksz!
Ne félj! Téged választott
leányának, jegyesének, édesanyjának.

A végtelen fog benned növekedni,
a határtalan tőled kér majd enni,
bölcsője leszel, vigasza, támasza.
Igenedbe fészkel Istened, Mária.

(Mária)

Őt szolgálom, mint cérnaszál,
mely a szakadt gyolcsot összevarrja.
Nincs vágyam más: minden úgy legyen,
ahogyan Ő akarja.

József

Úgy adod őt nekem,
hogymár visszavetted,
mielőtt férje lennék.
És a Fiú, kinek apja leszek,
nem lesz az én fiam.
Tieid ők, tieid egészen.

Így leszek férj, így leszek apa:
nem birtokolva,
vigyázva, védve tiedet és tervedet.

Adj hát erőt: vigyázni, védeni,
vállamra venni őket.
Oszd meg velem a te erődöt.

Betlehemben

Róma parancsát hallja az ország!
Küldi a császár rendeletét:
tudni akarja nagy birodalmán
mennyit adózik s mennyi a nép!

Tódul a sok nép Betlehem útján,
rég királyunk városa ez.
Cseng az ezüstpénz, gyűlik a dénár,
sok fogadósna jó sora lesz.

Kútra a korsót, csapra a hordót!
Kész van-e minden? Megsül a hal?
Őt szoba telve, oly sok a vendég...
Dolgozik egyre a római vám- és adóhivatal.

Az istálló

Nincs üres asztal, nincs üres ágy,
nincs, aki adna már vacsorát.
Hátul a pajta, asszem, üres,
jó pihenésre isteni lesz.

(József)

Állatok almán, itt születik?

(Mária)

Áldja meg Isten, szent hely ez itt.
Áldd meg e fedélt,
áldd meg az éjt,
áldd meg a testet,
áldd meg a kint.
Legyen ma minden
beszéded szerint.

Angyalok

A világ végén kicsi pajta, jászol.
Ó, Fiúisten, ide érkezel meg.
Szolgahad nem vár, ökör és szamár néz,
álmodat őrzi.

Még szavad sincsen, anyaölbe vágyol,
gyenge a vállad, ki cipelje terhed?
Oly nagy éhséged, hogy ökölbe zárja
tíz kicsi ujjad.

Betlehemben most csecsemők riadnak,
tágra nyílt szemmel a sötétbe néznek.
Még csak ők látják az eget kinyílni
mennyei fénnel.

Angyalok és pásztorok

Dicsőség a magasságban!
Miért reszket mindkét lábam?
Az embereknek békesség!
Nem bántasz bárányt, kiskecskét?
Ne féljetek! Figyeljetek,
felismerjétek a jelet!
Átlépve az égi körön
emberé lett, ím, az öröm.
Ma született Üdvözítő,
minden népnek Ő a jövő.
Pólyája rongy, ágya jászol,
Így tőletek sincs már távol.
Bennetek is szülessen meg
ma éjjel az istengyermekek.

Sóvárg a föld, megnyílt az ég,
mindent betölt a dicsőség.

Pásztorok

Nem tudtuk, mi a fény,
pedig esténként körbeüljük a tüzet,
és delente elbújunk a nap elől.
De láttuk az angyalt,
és az Úr dicsősége körülragyogott minket.

Nem tudtuk, mi a tisztaság,
pedig kristályvizű forrásokból itatjuk nyájainkat,
és vannak gyermekeink.
De szemébe néztünk a gyermeknek,
és ő a szemünkbe nézett.

Nem tudtuk, mi az élet,
pedig dobog a szívünk,
és bárányok százeit segítettük világra.
De láttuk őt, ki a pásztorok pásztora lesz,
majd ő vezet minket és megismerjük az életet.

Mária

Belőlem nőtt drága gyermek,
az angyalok énekelnek,
az éj csupa furcsa fény.
Rozzant ajtó megcsikordul,
nyers férfiak könnye csordul.
Tudom, nem vagy az enyém.

Tied vagyok mindenestül,
ajtód, amelyen keresztül
megérkeztél, Jézusom,
elcsigázva, meggyötörve,
anyaölből anyaföldre.
Nem vagy enyém, jól tudom.

Nincs több ilyen földi anya,
kit gyermeke megváltana.
Én Istenem, milyen ár!
Lelkemben a kard már forog,
míg beszélnek a pásztorok.
Egész világ téged vár.

Napkeleti bölcsek

Azt hittük az ég is kifürkészhető
s a bölcsek előtt feltárul a jövő.
Évtizedekig vártuk a jelet,
tudtuk, érkezik valami üzenet,
valaki üzen, kit még nem ismerünk.
Csillagok pásztora volt a mi istenünk,
és imádságunk tudás és tudomány.
Így indultunk el az új csillag nyomán.
Csillagfény s fenség fogta tekintetünk –
most egy istálló piszkában térdelünk.
S mely napot, holdat, csillagot vezet,
a hatalomnak egyszerre arca lett.
Égen és igében minden meg volt írva.
Fogadd ajándékunk: arany, tömjén, mirha.

Az ökör és a szamár

Jászolunkban úgy fekszik e gyermek,
mintha magát adná eledelnek.
Vékonyka testét bökdösi szalma,
tán sebes is lesz tenyere, talpa.

Anyja és apja most elaludtak,
reszket a szája kicsi fiuknak.
Fázik a földön ily kivetetlen.
Álljunk mellé, és leheljük ketten.

Ő melegít vagy mi melengetjük?
Lehet, hogy élni még csak ma kezdünk.
Mintha nem fáznánk, mióta itt van,
s jóllaknánk attól, ahogy ránk pillant.

A nyájban

(*távolról*) Glória!

(*öreg anyajuh*) – Halljátok? Azt mondja az angyal,
megszületett Isten báránya!

(*fiatal kos*) – Ennek elment az esze,
mióta elvitték és levágták a bárányát.

(*öreg*) – Isten báránya? Vajon páskabárány lesz, mint
az enyém?

(*fiatal*) – Rosszul hallod! Isten Fia született meg!

(*öreg*) – Nem, nem. Azt éneklük:
Isten Báránya, aki elveszi a világ bűneit...

Az örökzöld

(*utóhang*)

szalmacsillag mutatja,
hogyan vezette az égi tünemény
a földi jászolhoz napkelet vándorait

gyapjúangyal emlékeztet
a nyáj mellett megálló isteni hírnökre
a mennyre és a mezőre

aranygömb tükrözi
a teljesség trónusáról
a test törekenységébe
belépő Krisztust

Mitől lesz valaki jó tolmács?

ULICKAJA, Ljudmila: *Daniel Stein, a tolmács*. Magvető, Budapest, 2009.

Szinte minden istentiszteleten elmondja a gyülekezet az Apostoli hitvallást. A hagyomány szerint az ötödik században kezdték ezt a hitvallást Rómában keresztelések alkalmával használni, ami azt jelenti, hogy nem lehet Jézusra visszavezetni a szövegét. De hiszen így is mondjuk: a keresztény hit, illetve az egyház hite az apostolok hitén és hitvallásán nyugszik. A keresztény hit megfogalmazása és a keresztény egyház tanítása az apostolok és a Jézus-mozgalom Jézus utáni első nemzedékének a hagyományából származik. Amit és ahogyan ők hittek, az öröklődött tovább nemzedékről nemzedékre.

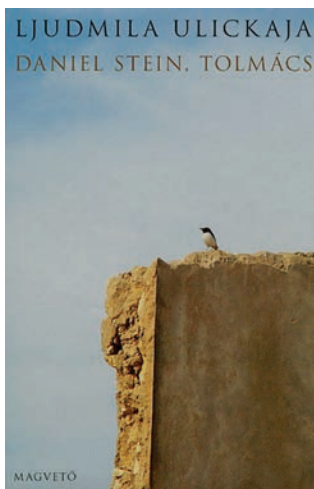
Daniel Stein, regényünk hőse, lengyel zsidó fiatalember volt, aki megismerte és elfogadta a keresztény hitet és az egyház tanítását, sőt papként és szerzetesként lelkesedéssel és őszinte meggyőződéssel tanította, hirdette, terjesztette Lengyelországtól egészen a Szentföldre való menekülése folyamán.

Amikor azonban Jézus hazájának földjére lépett, azonnal megérintette őt annak az atmoszférája, ahol a kereszténység Mestere élt... Úgy érezte, hogy itt nem lehet az embereket Jézusban való hitre hívni azoknak a dogmáknak és szertartásoknak az alapján, amelyek Európában maguktól értetődőek. Jézus hazájában úgy kell beszélni Jézusról, hogy tisztán azt a názáreti Mestert jelenítsék meg, aki ő valójában volt.

A kérdés az, valóban ismerjük-e Mesterünket.

Így ír Daniel erről a számára új problémáról egy barátjának: „Izraelbe érkezésem után nem sokkal elindult bennem egy belső folyamat, és sok régi nézetemben meggingatott. Ebben az országban hihetetlenül intenzív

az élet – a társadalmi, a politikai és a lelki-szellemi... Izraelbe érkezésem után nagyon hamar szembesültem egy kérdéssel, talán úgy fogalmaznám: Miben hitt a mi Mesterünk? Nem az a kérdés, hogy mit hirdetett, hanem, hogy miben hitt. Ez érdekel a legjobban. Nem ígérem, hogy a közeljövőben megírom az ezzel kapcsolatos elmélkedéseim eredményét, de egyszer okvetlenül megteszem.”

Ezekből a mondatokból, mintha az derülne ki, hogy Daniel, illetve Ulickaja szerint az a jó tolmács, aki jól ismeri és érti azt a személyt is, akinek szavait tovább kell adnia, és jól ismeri és érti azokat az embereket is, akiknek az üzenetet át kell adnia. Ebben az esetben Jézust, a Mestert hitének legbensőbb titkáig és az Izraelben élő zsidókat, ortodoxokat, a mindenfelől összeverődött menekülteket, a szegény, tudatlan és egymással vitatkozó s vetélkedő embereket. És a tolmácsolás nem csupán szóval történik, hanem cselekvéssel és magatartással. És ebben ugyanaz a szabály érvényes. Annak a cselekvési mintáját kell

követni, akinek az életformája követésére meg akarok nyerni másokat. És azoknak a szükségletét kell komolyan venni, akiknek a cselekvéssel és a magatartással segíteni s szolgálatot végezni akar valaki.

Daniel Stein tolmács volt a szó legteltesebb és a legtagabb értelmében. Biztosította a kommunikálást az egymás nyelvét nem értők között. És mindent megtett annak érdekében, hogy kapcsolatot teremtsen a különböző színű, vallású, irányzatú és nézetű emberek között, hogy egymást elfogadják és tudjanak együtt élni.

Történetünk 1939 szeptemberében kezdődik, amikor a német hadsereg megtámadja Lengyelországot. A Stein család ekkor Emszkben lakott, a német származású apa, a lengyel származású anya és két fiuk: a 17 éves Da-

niel és a 15 éves Avigdor. Mindenki kelet felé menekül. Stein a német kultúra őszinte tisztelője, és csak felesége sürgetésének engedve kelt útra. Nem tudta elképzelni, hogy bántódása eshetnék, ha otthon marad, bár zsidó.

Palesztina a cél. Litvániában Danielt egy razzian elfogták és bebörtönözték. Sikerült megszöknie. Cipész-ként dolgozva kemény megpróbáltatások érték. Amikor elfogta Danielt a félelem, elhatározta, hogy nem engedi úrrá lenni. Úgy tervezte legyőzni, hogy megerősíti magában az önértékelést, az identitást. És ennek megfelelő lett a magatartása is. Nem úgy akart viselkedni, mint egy bujkáló s szüntelen életveszélyben lévő zsidó, hanem mint egy német apa és egy lengyel anya fia, akinek még megmaradt egyetlen régi, otthoni igazolványa: a diákigazolvány.

A háború poklából többször emelte ki a szerencse – vagy ahogyan ő nevezte: a csoda: olyan helyzetbe jutott, hogy sokat tehetett a menekülőkért. És bár végül lebukott, menekülnie kellett, hisz az arcképével volt tele az utca, egy apácakolostorban menedéket talált. A padláson elrejtve sok keresztény könyvet olvasott, bár a keresztény írásként éppen úgy nem adtak neki választ, mint ahogy zsidó hite és Bibliája sem arra a gyötrő kérdésre, hogy hol van Isten és az ő igazságossága, amikor ártatlan emberek vére ömlik éjjel-nappal. Mégis Jézus kereszthalálát úgy értelmezte, hogy azáltal Isten kifejezésre juttatja, hogy a szenvedők oldalán és pártján áll, és együtt szenved az üldözöttekkel. Gyors felkészülés után – bár hűtlennek érezte magát –, megkeresztelkedett. A kolostori menedéket akkor hagyta el végleg, amikor kihirdették a zsidót rejtegetők agyonlövéséről szóló német rendelkezést.

Vizontagságok után 1959-ben egy nagyon szegény és elsősorban lengyel menekültekből álló haifai gyülekezet papja lett, ahová kifejezetten lengyel nyelvtudásának köszönhetően került. Egy idő után azonban – és ez is hősi tolmács voltához tartozik – a sokféle náció jelenléte miatt Jézus nyelvére váltottak, amelyet most ivritnek neveznek.

Hadd villantsak fel néhány esetet, amelyek jól jellemzik Danielt.

Bátorsága, tágkeblősége: megkeresztel egy zsidó asszonyt – a törvényekkel és az ortodox szokásokkal szemben állva.

A művészet iránti nyitottságát alátámasztja, ahogy unokahúgát biztatja az – otthon tiltott – színészi pályára: „[...] külön szerencse, hogy néhány évig Franciaországban fogsz élni, tökéletesen megtanulsz franciául és megismered Európát, sok-sok új tapasztalattal térsz haza... Meg vagyok győződve arról, hogy minden új nyelv sokban gyarapítja az ember tudását és egész személyiségét. Mint egy újabb szem vagy egy újabb fül. És egy újabb foglalkozás is gyarapítja az embert, Még a cipészség is. Magamról tudom. Dolgozz, kicsim! Ne lustálkodj! Legyél színész! Ha buszpályaudvar mellett meglátom majd a nagy plakátot drága kis profiddal, nagyon boldog leszek. Legyen csak egy színésznő is a családjukban!” Vagy ahogyan elmagyarázza, hogy a zsidó képzőművészet szimbolizmusa nincs ellentmondásban a Tóra parancsával.

Emberszeretete és irgalma lépten-nyomon igazolódik. Próbáljunk meg körülnézni kis egyházában! Milyen volt Daniel „plébániája”? Hogyan folyt ott az élet? A legkülönösebb benne, hogy szegény, menekült, hontalan és hajléktalan tagjai voltak. Daniel idegenvezetőként működött ebben az általa „zsebkendőnyi” nagyságúnak nevezett országban. Olyan derű és gondtalanság sugárzott és ragadt rá másokra is – jó értelemben véve a szót – „megfertőzve” őket, hogy gyógyítóan hatott mindenkire a közelsége. Bárkit befogadtak, valódi szociális munkájukkal üzentek a környezetüknek. Munkatársnője, Hilda Majna-Frankfurtból kifejezetten azzal a céllal jött Haifába, hogy emellett a pap mellett szolgáljon. Egyetemen szerzett gyülekezeti munkatárs diplomával ajánlkozott a szolgálatra. Hilda és Daniel mindenesként dolgoztak a gyülekezetben: főztek, mostak, takarítottak, ápoltak, vigasztaltak és építkeztek, valamint helyreállították, amit a terroristák szétlőttek, felrobbantottak, felgyújtottak.

Danielnek 1995 december 17-én kellett elbúcsúznia a jeruzsálemi egyetem haldokló Neuhaus professzorától, akiről legendákat meséltek hallgatói. Mondják, hogy

előadása elején levetette kipáját, meglengette a feje körül és letette az asztalra: „Ez egy textília! Értik, textília. Semmi köze a hitbéli problémákhoz. Ha azért jöttek az előadásomra, hogy a hitről tanuljanak, akkor eltávolították az ajtót. En gondolkodni tudom megtanítani önöket. De nem mindannyiukat.” És bár a megváltás eszméjét többször kinevette, mégis, mintha csak rövid időre vett volna búcsút a paptól.

A hazafelé vezető úton, a Kármel hegyénél Daniel autóbalesetet szenvedett. Az út mindkét oldalán szétfutott a tűz, amikor legurult a szakadékba. Szép volt és félelmetes.

Ljudmilla Ulickaja műve levélregény. Számos ember levelez egymással, és leveleik témája Daniel: vele kapcsolatos élményeik, nekik mondott szavai, irgalmas tettei. A regény valóságát az íróéval az a négy levél kapcsolja össze, amelyeket a szerző barátnőjének és lektorának ír, amikor elküldi művének egy-egy elkészült részét véleményezésre. Ezekben a levelekben direkt módon, kifejezetten, *expressis verbis* fogalmazza meg, hogy mit jelent neki és miért izgatja őt Daniel Stein, a tolmács. Legfőbb problémája ez: miért tapasztalja úgy az ember, hogy mindig a rossz győz ebben a világba, a jó pedig vereséget szenved, legyőzetik? Miért? Miért? Miért?

Egyik levelében ezt írja: „Danielről szeretnék írni... Csak Danielről... egy emberről, akit ma látunk abban a helyzetben, azokkal a problémákkal... Daniel idehurcolt elének az életével, az egész életével egy csomó megoldatlan, eltussolt és mindenki számára kényelmetlen kérdést. A megtiport, mocsokká változtatott élet értékéről, a szabadságról, ami szinte senkinek sem kell, Istenről, aki egyre kevésbé van benne életünkben, az erőfeszítésről, amivel kikaparhatnánk Istent az elkoptatott szavak alól, ebből az egész egyházi szemétből és az önmagára záródó hétköznapi életből... Az igazság maradéktalan közlése érdekelt.”

A miértekre csodával határos álomban érkezik a bátorító válasz:

Miközben önmagát kereste, egy épület – a tudás és tanulás – termeit járta. Megszoktuk, hogy a tudás megszerzésének a helyét olyan szféraként értelmezzük,

amelyre nem vonatkoznak az erkölcsi törvények, azaz a tudás és az erkölcs más-más rendszerek koordinátái. Itt – az álomban – azonban nem így volt. A tárgyakról, eszmékről, jelenségekről szóló tudáscsomók tele voltak erkölcsi tartalommal. Nem is erkölcsi, hanem inkább alkotóival. És az alkotás mozzanatához már pozitív erkölcsiség kötődik. Itt ebben a térben ostobaságnak tűnt a tudomány és a vallás divatjamúlt szembeállítás. Ebben a térben nem lehetett kétséges, hogy a tudomány és a vallás egy tőről fakad. Létezik egy mindeneget magába foglaló valóság. A rossz legyőzéséért és a jó érvényesüléséért megküzdött folyamatban mindenki részt vehet. Olyan jelentéktelen, szegény, cím, rang és pozíció nélküli ember is, mint Daniel. A küzdelemnek ez a tudása és a hozzá kapcsolódó pozitív erkölcs teszi, alkotja az embert. És annál többre nem viheti senki, minthogy emberként, emberségesen, embertársként él.

Ulickaja idáig legyőzöttnek látta Danielt. Hiszen nem sikerült megteremtenie Jakab egyházát a Szentföldön. Azaz zsidók és keresztények közös gyülekezetét, amilyen a kereszténység első nemzedékében az „Úr testvére Jakab” jeruzsálemi gyülekezete volt. Daniel igyekezete kudarcot vallott. Csak addig létezett, amíg ő ott volt. Daniel Jézus nyelvével dicsérte Istent; a „kiskereszténységet”, a személyest hirdette, az Isten és az embertársak iránti szeretet és könyörületesség vallását, nem pedig a dogmákét, a tekintélyét, a hatalomát és a totalitarizmusát. A judaizmus és a kereszténység között az egyetlen híd Daniel eleven teste volt. Meghalt. Nincs többé híd. Mindennek ellenére az álom végére nyilvánvalóvá lesz, hogy Daniel mégsem legyőzöttként ment el.

Rengetegnek tűnő idő után, a tudás ideje után ébredve tud valamit a szerző a győzelemről és a vereségről, a kettő viszonylagosságáról, ideiglenességéről és változékonyságáról. Nincs abszolút győzelem és nincs abszolút legyőzöttség; csak folyamat van. A legyőzés folyamata. Ez biztos. És mindig megjelenhet egy új Daniel, sőt bármelyikünk lehet az, aki híd és tolmács lesz, és összekapcsolja a különbözőeket.

Talán ebben hitt a mi Mesterünk is.

Takácsné Kovácsbázi Zelma

Életmesék a Facebookról

NYÁRY Krisztián: *Így szerettek ők. Magyar irodalmi szerelmeskönyv.* Corvina Kiadó, Budapest, 2012.

Érettségi után a magukra maradottak szomorúságával tapasztaltam: egy kezemen meg tudom számolni, kik tanulnak tovább bölcsészkaron, magyar szakos végül pedig csak én lettem a negyvenkettő közül. Ha a mi időnkben már olvasható lett volna Nyáry Krisztián magyar irodalmi „szerelmeskönyve”, talán többen is kedvet kapnak, hogy ilyen „piacképtelen” tudásra tegyenek szert. Az *Így szerettek ők* figyelmet keltő kiegészítője lehet a magyar irodalom tanításának, rokonszenvet ébreszthet az olykor esetlen, olykor esendő költők és írók iránt, s ez a rokonszenv pedig – a szerző deklarált célja szerint is – műveik olvasására, újraolvasására készíthet. A kötetbe szerkesztett negyven történet közel száz ember, jelentős alkotók és szerelemeik magánéletébe enged betekintést. Az események ismeretében tetten érhető, hogyan került a végtelen érzés véges formába: versbe, regénybe, novellába, örök emléket állítva a testet öltött női szépségnek, a nőnek mint a vágy tárgyának, a viszonzott vagy viszonzatlan vonzalomnak vagy az odaadó, síron túl is élő szerelemnek és szeretetnek. Máskor az érzések, történések nagyon is prózaiak, a szó leghétköznapibb értelmében, részesei pedig mentesek minden magasztosságtól, a József Attilától öröklétbe emelt szoknyalebbenés, hajbiccenés, emlérezenés ódai fenségéből a sárga földbe süppedve. Különös párosok és furcsa hármasok is helyet kaptak a könyv lapjain, olvashatunk szimpatikus szerelmekről és léha liezonokról, eksztatikus fellángolásokról és mindennapi találkozásokról egyaránt.

Teljes nyitottsággal és mélységes együttérzéssel megírt történetek Nyáry Krisztián „életmeséi”, aho-

gyan maga nevezi őket. A finomkodók, a literatúrát szentek csarnokának, a költőket Apollón felkent papjainak képzelők szerint nem más ez, mint „irodalmi bulvár”, a magánélet öncélú kitergetése, de a kötetbe titkon persze ők is bele-belelapoznak. Hajt a kíváncsiságunk, kedves olvasók, ahogy évezredek óta hajtotta, hajtja a kíváncsiság az embereket, nincs ebben semmi szégyellnivaló, hisz kit ne érdekelne, hogyan tette a szépet egykor Petőfi, Ady, Kosztolányi. Nyárytól ugyanakkor mi sem áll távolabb, mint az intimpistáskodás, történetei nem indiszkrétek, nem tapintatlanok a szereplőkkel haló porukban, hanem a megértés, a tisztelet és a szeretet árad belőlük, ahogy a kötetet ajánló Grecsó Krisztián nálam sokkal szebben megfogalmazta: „Nyáry úgy szereti az íróit, ahogy a szülőket illik: feltétlenül, kérésbeesve és szerelmesen.”

Az *Így szerettek ők* interaktív módon született; Facebook-bejegyzésekből és a hozzájuk fűzött kommentekből nőtte ki magát, ezért az egyes történetek nem kimerítő értekezések, sokkal inkább életlenyomatok, sorssűrítvények szerelmespáronként (vagy hármasonként) három-négy oldalon, mindegyik után egy-egy jellemző idézettel: verssel, napló- vagy levélrészlettel. Képeskönyvként is lapozgatható, az illusztrációk között közkeletű kiadványokban nem található, a nagyközönség számára jobbára ismeretlen fotókat láthatunk: például a szeretője mellé leheveredő öltönyös Móriczról, a férje csikkéről cigarettára gyújtó Karinthynéről, André Kertész futurista plakátot idéző Kassák párosáról, és természetesen a sieléshez öltözött Radnóti házaspárról, amely fénykép az első, majd az összes további történet megírását, illetve az egész szerelmeskönyv létrejöttét inspirálta.

Hogy miért lettek a bejegyzések ilyen népszerűek? A szerző csak találgatja az okokat, a recenzens pedig a közösségi portál dinamikájában látja az egyik mozza-

Gyarmati Fanni és Radnóti Miklós

natot. A Facebookon ugyanis bárki lehet szerkesztő: az üzenőfalunkra feltöltött képek mellé magyarázó szöveget is írhatunk, vagy talán fordítva: egy-egy bejegyzéshez találó fotót választhatunk, és máris kész új virtuális „könyvlapunk”, amelyet megoszthatunk ismerőseinkkel, vagy akár az összes felhasználóval. Ha bejegyzésünk nemcsak „másolás–beillesztés”-művelet eredménye, információk pusztá továbbadása, hanem saját tudatunkon átszűrt, magunkévá tett ismeret, akkor mások számára is érdekes lehet, a jól megválasztott fénykép pedig megragadja az ide-oda kattintgatók figyelmét, akik a rövid, de tartalmas írást elolvasva tőlünk vagy rajtunk keresztül új tudás birtokába juthatnak. Ha tehát okosan használjuk, a Facebook az ismeretterjesztés, a tudásközvetítés, a népművelés hatékony eszköze is lehet.

Nyáry Krisztián, aki egykor irodalomtörténetet tanított a pécsi bölcsészkaron, nem kutatóként, filológusként, hanem tanítva tanuló és biztos kezű szerkesz-

tőként gyűjtötte össze, és a közösségi oldal után most könyvben is megosztja történeteit a nagyközönséggel. Ahogy bevezetőjében szerényen és alázattal elismeri, ő csak az egyes alkotók életét feltáró, „komoly munkát” végző irodalomtörténészeknek hálás másodközlő, aki szerelmeskönyvével „könnyű műfajú” válogatást nyújt olvasói kezébe. Az ő nagy érdeme az – és ezt már a recenzens teszi hozzá –, hogy összegyűjtve a (kötet függelékében felsorolt) forrásokat, és érdeklődése alapján szemezgetve belőlük, nagyon is emberi arcát mutatja a megközelíthetetlennek, érinthetetlennek vélt költőknek, íróknak, művészeknek.

A szerelmes története évszázadok óta férfiközpontú; elsősorban férfiak írnak hódításaikról, kalandjaikról, beteljesült vágyaikról a férfi közönségnek. Milyen érdekes és üdítő Nyáry Krisztián válogatásában a továbbra is uralkodó férfi mellett női szemszögből is látni a mindent elsöprő érzést, az egymásra találást vagy a platói vonzalmat, és azzal szembesülni, milyen izgalmas öserő rejlik a nők által írt szerelmes versekben. Három olyan nő történetét olvashatjuk a kötetben, akiknek sorsuk és pályájuk merőben eltérő, de közös bennük, hogy mindhárman boldog házasságban éltek, férjükkel egyenrangú társként.

Lesznai Anna, aki ismert grafikus és iparművész is volt, hitt az elrendelésben: mindenkinek van párja a földön, akivel összeillik, egész életében az igaz szerelmet kereste, és azon kevesek közé tartozott, aki meg is találta, tizenöt évvel (!) fiatalabb férjével több mint ötven éven át kitartottak egymás mellett. Nemes Nagy Ágnes tudatosan a szellem embere akart lenni, éppen ezért frusztrálta saját szépsége, és elvárta, hogy a versei miatt szeressenek bele, számára „a boldog szerelem létfeltétel és munkafeltétel” volt, *Félelem* címmel írt verse pedig az egyik legmeggrázóbb szerelmi vallomás a magyar költészetben. Szabó Magda, bár nem hitt a hirtelen fellobbanó érzelemben, mégis első látásra beszeretett későbbi férjébe („én ennek az ismeretlennek a kedvéért születtem”), nem tudott ellenállni neki, de nyakas debreceni kálvinista lányként mégis ő diktált, maga küldött eljegyzési gyűrűt a férfinak, aki idővel

szintén végzetesen beleszeretett, s nőcsábászból szerető, hűséges társa lett mindhalálig.

Az *Így szerettek*ök nagy érdeme, hogy olyan, kevésbé ismert nevekre is ráirányítja a figyelmet, mint Vay Sándor, Gozsdu Elek vagy Sárközi György. A recenzióhoz hasonlóan talán sokak számára teljesen ismeretlen Balázs Béla és a „beteges vagy démoni” Leni Riefenstahl izgalmas, egymással versengő, egymást megragadó szerelmének története. („Megszerezték, amit akartak: egymást.”)

Ami a külsínt illeti, a kötet igazi vizuális élményt nyújt, de a borító női nyakékba applikált szerelmes fotói negédes összhatást keltenek, a történetcímek cikornyás nagy kezdőbetűi modorosak. A szereplők neve elé biggyesztett, szövegszerkesztőből beszúrható díszítőelem nem túl eredeti, az itt-ott játékosan visszatérő virágos-

levelés motívum viszont annál inkább, szívesen látnánk tapétaként is a nappalinkban. Az apróbb szépséghibákat leszámítva tehát a kötet összességében esztétikailag is élvezetes, jó kézbe venni.

Nyáry Krisztián „életmeséinek” népszerűségét mi sem bizonyítja jobban, mint hogy könyve megjelenésekor tizenötezeren követték bejegyzéseit, manapság pedig már 21 827 feliratkozó értesülhet az újabb és újabb történetekről, melyeknek már jó ideje nemcsak írók és költők, hanem más művészek is szereplői. Számomra pedig magyar szakos bölcsészként megnyugtató érzés, otthonossá teszi a virtuális közeget, hogy csak pár kattintásra vagyok a piacképtelen igazságtól: *az irodalom az élet.*

Székács István

A beleélés korlátai és lehetőségei

PODMANICZKY Szilárd: *Kisgyermek emlékiratai*. Podmaniczky Művészeti Alapítvány, Budapest, 2011.

Gyerekbőrbe bújni; ez felnőttként igen reménytelen feladatnak tűnik. Gyerekekkel kommunikálni; ez sem könnyű feladat. Olvasmányemlékeim szerint Ronald David Laing próbálkozott íróként azzal még a nyolcvanas években, hogy közreadta a *Beszélgetések gyerekekkel* című írását. Kommentár nélkül, pusztán az emlékeiben vagy a családi emlékezetben őrzött beszélgetéseket adta közre, melyek jó része humoros volta miatt lehetett emlékezetes: „Apa! Szeretnéd, ha a mama a te mamád lenne?” „Mennyi ideig tart negyven perc?” „Apa: Miért rikoltott a páva? Kisfia: Mert nem találta magát. Kislánya: Mert hallani akarta, hogy hol van.” Ehhez hasonló rövid, egy-két mondatos beszélgetésekből áll a könyv jó része.

Miért nevet a felnőtt a gyermeki elszólásokon? Az etológusok szerint a nevetés tulajdonképpen agresszió, a társadalmi hierarchiában betöltött helyünkhöz kapcsolódik, és annak kinyilvánítása, hogy valaki vagy

alattunk van a hierarchiában, vagy éppen alánk került. A nevetésnek, illetve a nevetetésnek ez a funkciója nagyon érződött Friderikusz Sándornak a *Gyerekszaj* című műsorában, mely a felnőtteket kívánta megnevetetni, és 2000–2001-ben 2,5-3 millió néző szórakoztatónak is találta, mert rendszeresen nézte.

A gyermeki gondolkodás és nyelvhasználat néha tényleg lebilincselően tud hatni. És nem is feltétlenül a humoros volta miatt. Feleségem és az akkor négy és fél éves első fiam között – évekkel ezelőtt, valamikor halottak napja környékén – ez a beszélgetés zajlott le:

– Anya, miért vannak sírok a halott emberek csontjai fölött?

– Hogy akik szerették őket, odamehessenek emlékezni rájuk, vihessenek virágot, gyújthassanak gyertyát.

– És honnan tudják, hogy melyik kinek a sírja?

– Rá van írva a neve.

– Ha meghalok...

(Feleségem közbevág) – Mi apával előbb meghalunk, mint te.

– Mikor?
– Amikor felnőtt leszel, és már neked is gyerekeid lesznek.

– Anya! Taníts meg olvasni, mielőtt meghalsz!

Ilyen gyermeki megszólalásokat nem tud egy felnőtt magában generálni. Az asszociációknak olyan struktúrája jellemzi a gyermeki gondolkodást, amely prelogikus, egy felnőtt racionális gondolkodásának önmagát kéne dekonstruálnia ahhoz, hogy képes legyen gyermeki gondolatokat alkotni.

Podmaniczky Szilárd nem kevesebbre vállalkozott, mint erre a dekonstrukcióra. Mindemellett a *Kisgyerekek emlékiratai* vagy meg sem született vagy valamilyen tragédia során elhunyt gyerekek helyzetébe való behelyezkedés is. A könyv jogosultságát többek közt az adja, hogy ezek a gyerekek nem tudják már elmondani, amit átéltek.

Néhány történet emlékeztet egyik-másik, a hírekből hallott sokkoló gyerekhálálra vagy egy egész család tragédiájára. Ilyen például az *Argentina* című fejezet, amely emlékeztet Z. Nagy Bálintnak és családjának brutális kegyetlenséggel elkövetett meggyilkolására: „Akkor este alig bírtam elaludni. Már éjfél is elmúlhatott, amikor hallottam, hogy Robi felsírt, aztán kész, semmi. Nem tudom hány óra lehetett, amikor az a bácsi bejött a lakásba. Már mindannyian aludtunk. Apuéknál kezdte a hálószobában, aztán Robit is, és engem is fejbe lött.”

Vagy az a konkrét eset is eszünkbe jut a *Fehérből fekete* című novella olvasása során, amikor az anya – halálos beteg lánya kérésére – a kádban vízbe fojtotta gyermekét. A novellában azonban olyan életrajzi vonatkozásokat találunk, melyek nem egyeznek meg az adott bűntény elkövetőjének és áldozatának tényleges helyzetével és körülményeivel.

Podmaniczky Szilárd könyve nem dokumentarista mű. Az általunk is ismert történetek csak alapanyagul szolgálnak a benne megszülető, fiktív történetekhez.

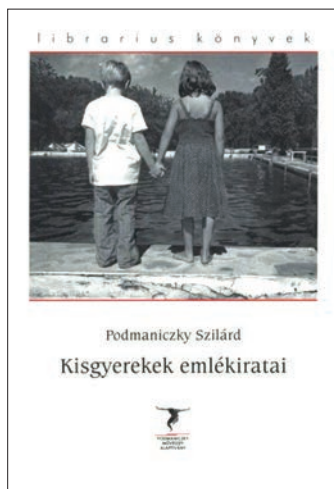
Azokhoz a történetekhez, melyek éppen így is megtörténhetek volna. Hiszen nagyon reális fikcióról van szó: éppen abból kifolyólag, hogy nagyrészt mégiscsak dokumentumok alkotják az építőanyagát.

A könyv számos fejezetében jelen van az irónia vagy a humor. Ezekben a mondatokban mintha az író szándékosan kiesne a szerepéből. Mintha csak azt közölné ilyen módon az olvasókkal: ne feledkeztek el róla, hogy mindezt mégiscsak egy ötvenhez közeli felnőtt férfi írja, olyan, aki a legváratlanabb pillanatban is képes az erotika világába kalandozni a történet fűzése közben, és aki a humor által dekonstruálja a felnőtt világ struktúráit: „Tavaly vettem egy festményt a tévé fölé, tízezer forintért, apu szerint a bolondnak is megérte. Egy üveg bor van rajta meg egy döglött fácán, ami apu szerint vadászjelenet, de hátulra azt írták, hogy csendélet. Kérdeztem tőle, hogy mi az a csendélet, de nem tudott rá válaszolni.

Vagyis azt mondta, hogy amikor látod, hogy ez az élet, a bor, meg a fácán, és közben csönd van.”

Egyik novellájában, a *A Kis Laci meg a Kis Gyusziban* mintha az önirónia és az önéletrajzi elemek is helyet kapnának: „Bent ül a szobában, és ír. Nem tudja abbahagyni. Anyu szerint soha nem fog elkészülni, mindig csak ír. Vagyis befejezi, de aztán újakezdi. Ez a mániaja. Anyu már mondta neki, hogy ne írjon annyit, mert nem érdekel senkit, de az apu nem hisz neki, és képes könyvben is kiadni az írásait... Apu megmutatta a novellát anyunak, aki a fejét csóválta. Hát, ezért nem fogsz Nobel-díjat kapni. Apu belegondolt, felült a biciklijére, és elindult az autópálya felüljárója felé, hogy leveti magát egy kamion elé. De hát hétvége volt, kamionstop, úgyhogy szégyenszemre hazaballagott.”

Mit is jelent tulajdonképpen, hogy „önéletrajzi”? Jorge Luis Borges argentin író véleménye szerint: amit egy emberről el lehet mondani, nyilvánvalóan fikció. Minden életrajz fikció. Ugyanakkor emlékezés és felejtés furcsa elegye.

Eldönthetjük, hogy énünk melyik részét merítjük feledésbe, mit veszünk használatba önmagunkból, mit vesznek mások használatba belőlünk, és mi vész enyészetbe.

Összességében a könyv nagyon is megszólító, nem hagy érintetlenül. Attól válik megszólítóvá, megrázóvá, hogy az olvasó maga is beleéli magát a történetekbe, ha nem gyerekként, akkor szülőként. És óhatatlanul elképzei, hogy mindez vele és gyermekével is megtörténhetett volna.

Egyik ismerősöm könnyeivel küszködve olvasta fel nekem ezt a pár mondatot a *Repülés* című novellából: „Úgy ragyogtak a felhők, hogy meg sem szólaltam, csak aludtam anyu ölében. És már nem ébredtem föl többet. Viharba kerültünk az Atlanti-óceán fölött, a motor leállt, és a tengerbe zuhantunk. Anyu végig magához szorítva tartott, nem ébresztett föl. Most is úgy alszom, mintha élnék.”

Végül szólni kell arról, hogy Podmaniczky Szilárd könyve – mondhatni – „túlvilági nézőpontból” íródott. Azok, akik megszólalnak benne, azok a gyerekek vagy kamaszok már az életen túlról, a másvilágról beszélnek hozzánk. Nincs ebben semmilyen hitvallásszerű vagy direkt vallásos üzenet, egyszerűen az a tény a hitvallás, hogy akik ebben a könyvben emlékiratokat tesznek közzé, azok már túl vannak a halálon. Üzenetük ezért még erősebb, mint élő kortársaiké.

„Sokszor úgy éreztem, átléphetetlen határokon jutok túl, amikor egy gyermek hangján saját haláláról tudok beszélni. Ezek a tiszta, sérülékeny és kiszolgáltatott gyerekhangok megváltoztatták az írói gondolkodásomat” – vallja Podmaniczky Szilárd. „Az olvasónak is megvan minden esélye, hogy a könyv történetei után másképp nézzen a világra.”

Réz-Nagy Zoltán

Görbe utakon Betlehembe

Ugyan ki mondta, hogy Istenhátamögött nem születhet istengyermek? Egy pulykamérgű dandártábornokból nem lehet szelíd glóriás? Miért ne lehetne egy angyal pancser? Vagy a legkisebb háromkirály fekete és nő? És mért ne állhatna a kórushoz felvezető lépcső központi tartóoszlop nélkül?

Miért nem hisszük a csodát?

A játékot eddigi szépirodalmi munkásságában is előtérbe helyező bohócrendbéli – az OJD, avagy *Ordo Joculator Dei* rövidítés a szerző neve mögött ugyanis ezt a határozott állásfoglalást hirdeti – Kamarás István *Karácsonyi angyal* című kötetében a misztériumjátékot választotta műfajilag nehezen behatárolható bohóckodása alapjául.

No nem viccből! A bohóckodás elvégre nagyon is komoly dolog. Valójában – legalábbis a látható világgal való viszonyában – a misztériummal rokon. Valahogy úgy, ahogyan a gyerekek is közelebb állnak az angyalvilághoz, mint a felnőttek.

A karácsonyi angyallal tizenhárom történetet olvashatunk ugyanarról a témáról: Jézus születéséről. Tizenháromféle rendezésben láthatjuk az evangéliumok legmesésebb részét, amelyet a szerző a kötet alcímében „kisebneknek és nagyobbaknak” egyaránt ajánl.

A bibliai történetek játékos átiratai az egyszerűsítést szolgálják, hogy ilyenformán a gyermekekhez is eljuthasson a krisztusi üzenet, a nagyoknak szóló mese viszont valójában nem is mese.

Ezzel az apróbetűs résszel tehát a szerző mintegy előrebocsátja – ami tisztességes dolognak mondható –, hogy bohóckodása nem minden hátsó szándéktól mentes: ezekkel a történetekkel szórakoztatni kíván, de ismét nem szentséget degradáló értelemben – ahogy ezt a rendmániás Rendeséknek is be kell látniuk, amikor az ördögfióka rokongyerekek angyalarca előbújik –, hanem az emberi szellem, az intellektus játéka kedvéért, amelyel a szerző közvetve az isteni teremtést dicséri.

Az első játékos elem a szerkesztésben a bohócköpeny fölhúzása. Ezzel Kamarás egy bohócelbeszélőt teremt, mintegy magát védve: ez, kérem, csak jelmez, a bohóckodás pedig csak eszköz. Vajon mit (t)akar a köpeny? És mért van szükség „köpönyegforgatásra”?

Nemcsak a kötet hangvételére, hanem műfajára is rányomja bélyegét ez a bohóckodó attitűd. Sokkal inkább rendező a bohóc, mint narrátor, nem következetességre, egyenletes történetvezetésre törekszik, hanem cirkuszt csinál. Nagy, tarka, eleven sokaságot varázsol Betlehem köré.

Az elsősorban vallásszociológiával foglalkozó, sokszínű életpályát maga mögött tudó, izig-vérig tanárember Kamarásról sok minden elmondható, de az biztosan nem, hogy didaktikus lenne. A könnyedség és lazaság, amellyel ír, Kormos Istvánnak és Janikovszky Évának is feltűnt első meseregényei megjelenésekor.

Ma már saját unokáját is megihleti, olyannyira, hogy az ő – Kamarás Milán – szellemes és a történetekhez igen frappánsan illeszkedő illusztrációival jelent meg a *Karácsonyi angyal*. Egész sor Betlehembe vonuló bohókás csapatot rajzolt meg az ifjú illusztrátor a könyv lapjain. Az élő figurák láncolatát gondolatban folytathatjuk, sőt ha nem vigyázunk, bennünket is magukkal rántanak. Egy akolban ugrál koldus, király, köpcös, peckes, cigány, zsidó, arab, földből vétetett, földre szállt... egyszerűen mindenféle különös szerzet. Mókás iniciálék adnak lendületet a soroknak a történetek elején. Külön öröm tehát vizuális befogadás is: a kötet játékos elemeket tartalmazó tipográfiai tervével a Luther Kiadó igényes, egyedi kiadványainak sorába illeszkedik.

Kamarás István rendező és sűg(almaz)ó Jeruzsálem-től Legalsószentbenedeken át egészen Londonig jelöli ki a színpadteret. A szereplők mozgásához-mozgatásához

változatos, tágas és a mai olvasó számára ismerős tereket rendez be.

És hogy kik a szereplők? Mindig mások: a szomszédból, a plázából, a főkapitányságról, esetleg a helyi hajléktalanszállóról. És persze mindig ugyanazok: Mária, József, a kis Jézus, a napkeleti bölcsek, a pásztorok és kisdemelengető állatok...

Itt, a földön mindig minden változik. A csillagos éj színre vitélet is a végtelenségig lehet variálni: új szereposztással, hangsúlyeltolással, koncepcióváltással. A körforgás középpontja, a kötetben szó szerint is említett „mennyei forgatókönyv” viszont mindig változatlan.

A variálásra alkalmas legnagyobb teret maga a nyelv adja. A szöveget lehet csűrni-csavarni. Ezt a lehetőséget alaposan ki is használja Kamarás István (köpönyeg-)forgatókönyvíró.

Egy élvezetes betlehemesben kulcsfontosságú az is, hogy a szereplők dialógusai kidolgozottak, arányosak, lényegre törőek legyenek. Ez a kitétel maximálisan megvalósul a csattanós kamarási párbeszédekben, melyekben a szerző a következő idézethez hasonló nyelvi játékoknak is teret enged. Vágó István (mint József, Janics Natasa mint Mária oldalán) – ahogy megszokhattuk – kérdez:

„– ...mit ajándékoztak a napkeleti bölcsek a betlehemi kisdednek?

Az első kettőt majdnem mindenki tudta.

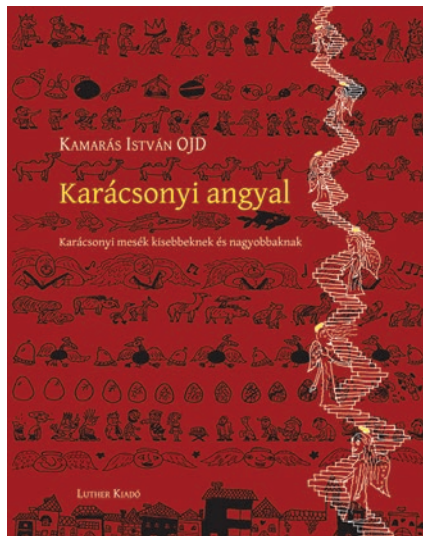
– Aranyat, tömjént...

A harmadikat a lüke pásztor rikkantotta elsőnek:

– Marhát!

– Mirhát, te marha! – igazította ki a marhapásztor.”

Hasonlóképp a Jézuskának vitt ajándékkal játszik el a következő, politikusethoszt kifigurázó szövegrészlet: „Ide azért becsúszott egy kis szépséghiba, ugyanis mindannyian tömjénnel ajándékozták meg a teljesség-

gel pártsemleges kisdedet. Még isteni szerencse, hogy tömjén mindig volt náluk ilyenkor, kampány idején öntömjénezésből kifolyólag.”

A nyelvi lelemény mint szervezőelv leginkább a *Karácsonyi ponty* című írásban érvényesül, ahol a hal – nyilván nem véletlenül választott – gazdag szimbólumának horgára harap rá a szerző. Kárászékhoz kerül egy tisztes ponty uraság, akit aztán a család gyermektagjai megmentenek a karácsonyi asztalra kerüléstől. Szellemes fogás, hogy a történetet maga a túlélő hal meséli el vízi hal(l)gatóságnak – például a páratlan cipőnek, „akit csak Csukának hívtak a halak”.

A nyelvjátékokon túl helyzetkomikumok sokaságán is derülhet a publikum. Sokszor ilyenek a groteszkbe illő helyszín- és szereplőválogatások. Például amikor plázaciacák és plázapásztorok várják a csili-vili Plázák Plázájában („népszerűbb nevén a Pépén, iskolázottabbnak: Pénégyzeten”) a Jézuskát.

A betlehemes műfajából is következően sok a viszszerző elem a könyvben. „Jobbra el”-szerű rendezői utasításnak tekinthető például az a mozzanat, amikor az akolmeleg eseményeket a külső szemlélő számára bekezesztő Mária szájából többször elhangzik a következő – férfiembert pirulásnak és azonmód útnak indító – mondat: „meg is kéne szoptatni már”.

A tisztes polgár akár meg is rökönödhet azon a szerzői fogáson, hogy a plasztikusságot, életszerűséget a szöveg többek között – a betlehemi út során tagadhatatlanul lényeges szerepet játszó – tevék anyagserefohamatainak gyakori megjelenítésével kívánja elérni. Mindezt kedves-játékos formában teszi: „...odapakoltak egy-egy rakást a kövezetre, melyek szépen, vidáman, békésen gőzölögtek.” Ezen minden bizonnal kicsinyek és nagyok egyaránt derülnek (mert hát ki hallott már ilyet karácsonyi mesében?). A derűkelés mellett azonban komolyabb funkciója is lehet a tevéürüléknek: a formája ellenére fajsúlyos téma és sziporkázó szerkesztésmód, no meg a betlehemi csillag követéséhez egy kis pihenőt enged.

Ha valaki hívó emberként csupán a kötet témájáról hall, könnyen gondolhatja, hogy a szerző veszélyes mű-

fajjal kísérletezik. Lehet-e, szabad-e a szenttel bohóckodni? Isten bohócrendbéli „szerzetese” azonban mesteri precizitással szórakoztat: a bohóckodások soha nem az evangéliumot, hanem bennünket figurálnak ki, a mi világunk abszurditásait teszik nevetségessé, így láttatva meg velünk, hogy nagyjából annyit tudunk hozzátenni a középponthoz, az első és örök szentestéhez, amennyit egy „böhöm nagy pénzmatulok”, belelehelhetünk párat, remélve, ezzel talán melegedhet kissé a hideg decemberbe vetett.

Kamarás István mer bohóc lenni, meri nem véka alá rejteni, hogy bizony fogalma sincs, merre kell Betlehembe menni. Arról azonban mégiscsak van fogalma, és be is mutatja nekünk, hogy az élet – amelyet Istentől kaptunk – öröm. A hír, melyet Gábrriel angyal közöl a pásztorokkal, örömhír: Jézus beleszületett a világba, ebbe a pulzáló forgatagba.

A betlehemi jászol „a világ közepe”. Az az időtlen tér, amely körül időbe vetetten futkosunk, játszunk szerepeinket, fontoskodunk, és ez az a tér, melyet Kamarás István tizenháromféle csillagkövető pásztorjátékában sok-sok színnel és sziporkával úgy ír körül és világít meg, hogy észrevegyük: az egyszerre siralmasan és nevetségesen profán világ és a változatlan, örökkévaló középpont között valójában nincs feloldhatatlan ellentét. Az örök üzenet mindig ott van, ahol mi vagyunk.

Kamarás főbohóc mély emberismerettel és megértő szeretettel teli önironikus humora abban segít, hogy játékosan tehessük magunkévá azt, amit ebben a világban élve elérhetetlennek gondolunk. Így – görbe utakon – tevegelhetünk el Betlehembe. Bizonyára az angyalok sem karót nyelt lények, és minden valószínűség szerint Jézusnak is volt humorérzéke. Ha ezekre a kérdésekre a kötet nem is ad egyértelmű válaszokat, annyi bizonyos, hogy az angyalhadat, az ördögfókákat, a Jézuskához menet koalícióba kényszerülő nagyokos politikusokat, az őket útnak indító Kamarást és ezt az egész nagyszabású bohóckodást az Isten is jókedvében teremtette.

Kinyik Anita

Így gondozd önmagadat, ha magyar vagy!

Magyar nyelvű használati utasítás magyaroknak

LACKFI János: *Milyenek a magyarok?* Helikon, Budapest, 2012.

Nemrégiben egy Kossuth-díjas magyar író elhíresült kinyilatkoztatásából ország-világ megtudhatta, hogy „a magyar genetikusan alattvaló”. Mivel magam is az inkriminált populáció tagja vagyok, érintettként azzal a várakozással vettem a kezembe egy másik magyar író frissen megjelent könyvét, hogy megtudjam végre: hogyan is állunk mi, magyarok ezzel a „genetikusan determinált alattvalóságunkkal”.

Nos, őszintén be kell vallanom, Lackfi János *Milyenek a magyarok?* című könyve ebben a tekintetben komoly csalódást okozott: sok mindent megtudhattam ugyan a magyar karakterrel kapcsolatos sztereotípiákról, de sem genetikusan, sem szociokulturálisan meghatározott „alattvalóságra” nem találtam egyetlen példát sem, noha a szerző 35 rövid fejezetben szinte enciklopédikus gazdagsággal foglalja össze mindazokat a pozitív és negatív sztereotípiákat, amelyek szinte önkéntelenül felötlenek, ha általában próbálja megfogalmazni valaki azt, hogy milyenek is a magyarok – legyen az illető külföldi vagy éppen maga is magyar.

Vérbeli íróról lévén szó, ne várjon senki tételes felsorolást a magyarokra úgymond jellemző vonásokból, ezek ugyanis mindig anekdotikus történetek, közszájon forgó viccek formájában öltönek testet. Maga az irodalmi alapanyag, ahogy maga az író is utal rá egy interjúban, saját gyűjtés: „voltaképpen tölcsérfül vagyok, mely tollban végződik.”

A másoktól hallott, olvasott anekdotákat személyesen megtapasztalt élmények egészítik ki: ilyenkor a narrátor önmagát is mint „magyar embert” nevezi meg, vagyis maga is hősvé válik az adott történetnek. A könyv főhőse, vagy ahogy az író maga nevezi: „kollektív főhősünk, »a magyar ember« nemcsak én vagyok, sokakból gyúrtam össze.”

Ami igazán eredetivé és élvezetessé teszi a „magyar ember” szociokulturális természetrajzának, mentális habitusának, emocionális karakterének és viselkedési reflexeinek írói összegzését, az a mód, ahogyan Lackfi János íróként bánik a másoktól olvasott, hallott anekdotákkal, viccekkel, illetve a személyesen átélt élményekkel. Olyan elbeszéléseket formál belőlük, amelyek bár önmagukban is megállnak, összességükben mégis többet jelentenek, hiszen egy olyan nagyobb egységet hoznak létre, amelynek egyes elemei nemcsak enciklopédikusan egészítik ki egymást, hanem gyakran ugyanannak a

nemzetkarakterológiai vonásnak mutatják meg a színét és fonákját. Humorosan, ironikusan és önironikusan. Mert amikor Lackfi János a leginkább kritizálja, még akkor sem kívülről ironizál az úgynevezett „magyar emberen”, hanem mindig belülről azonosulva. Ahogy ő maga is megfogalmazza: „Mindez nagyon emberi. Szóval mi, magyarok nagyon tudunk emberek lenni. Remélem, akarunk is.”

Ezen a ponton nem tudom megállni, hogy ne idézzem egy harmadik magyar író idevágó vallomását, amely éppen a bizonyos körök szemében botránykövet jelentő, *Így gondozd a magyarodat* című „magyar-

hang-játékában” volt hallható. Esterházy Péter szerint „A magyar nem a rossz, a piti, a kisstílű, az ügyeskedő – hanem az örök. Semmi nem idegen tőlem, ami emberi. Ez az emberi a magyar. Ez a nem-idegenség a magyar.”

Lackfi János könyve pontosan ebben az értelemben szeretni való, élvezetes olvasmány: nincs benne sem gyűlölet, sem megvetés, sem öngyűlölet, csak megértés, irónia és önirónia.

Kinek ajánlom tehát ezt a könyvet? Mindazoknak, akik képesek az öniróniára, és arra, hogy belenézzenek ebbe a görbe tükörbe, amelyből az úgynevezett „magyar ember” néz vissza ránk. Mert a „magyar ember” mi vagyunk.

Akik nem képesek erre a szembenézésre, azoknak úgyis mindegy: rajtuk már „a magyarok Istene” sem segíthet.

Szőnyi István

A fényíró

Nádas Péter fotográfiáiról

Bizonyára csak elvétve akad olyan, a modern magyar irodalmat kedvelő olvasó, aki számára újdonság Nádas Péter fotográfusi indulása. A Petőfi Irodalmi Múzeum „... mit tesz a fény...” 1953–2003 című kiállításának kettős aktualitása volt: az író 70. születésnapja, valamint a hagyományosan novemberben rendezett fotóhónap. Szinte e kiállítással egy időben a svájci Kunsthaus Zug is arra vállalkozott, hogy „az egész Nádas Pétert”, valamint az őt inspiráló művészeket mutassa be az érdeklődőknek.

A kiállítás fényét emeli az igényes kiállítású katalógus E. Csorba Csilla, Földényi F. László, valamint a kurátor esszéivel. Bazsányi Sándor dolgozatában óva inti a szemlélőt, hogy Nádas Péter fotográfiáit írásműveivel vessük össze. Ha annak ellenére képesek vagyunk megfogadni a tanácsot, hogy a falakon körben számos Nádas-idézetet helyeztek el, egyszerre válunk nyerteseivé és veszteseeivé a kiállításnak. E rövid írás elején nem hitegetem az olvasót azzal, hogy a szerző e vállalkozást sikerre tudta volna vinni, sőt bevallom, a próbálkozásnak értelmét se igen látom.

Nádas középiskolai, illetve fotográfusi tanulmányai befejeztével a *Nők Lapjához* került gyakornokként. A kiállított képek első csoportját ehhez köthető felvételek

alkotják az 1960-as évekből. A szociofotókon, néhány, a formai kompozíciót előtérbe állító műtől eltekintve óvatosan, de mégiscsak fő témává válik a mindennapok cenzúrára ítélt tapasztalata: a szegénység és a hatalomnak való kiszolgáltatottság.

A következő kisebb csoportot portrék alkotják, melyeknek részben gyerekek, részben művészek a szereplői. Utólag úgy is mondhatnánk: a megérkezés, beérkezés dokumentumai. Kifejezetten érezhető a fotós és alanyai közötti bensőséges viszony; elhisszük, a modell nincs tudatában a pillanatnak, egyszerűen csak létezik egymás közegében, ahol az egyikük kezében történetesen kamera van. Ilyen képet kapunk többek közt Pilinszky Jánosról, Kerényi Gráciáról vagy Örkény Istvánról. A legkedvesebb számomra ezek közül épp az Örkényt és feleségét hátulról ábrázoló mű: hogy a háta ívével, a ruházat anyagával is megmutatható, ami összetart, és ami elválaszt (és az is, hogy ábrázolhatatlan).

A képek harmadik csoportja, mely a kiállítás gerincét is alkotja, a *Világlo részletek* című sorozat darabjai. Műfaji meghatározásuk talán csendélet lehetne, ha mindenképp ragaszkodni akarunk a kategorikus besoroláshoz. Ezek ténylegesen a kíváncsiság képei, itt találjuk a legszembetűnőbb kapcsolatot író és fényíró közt. A fény – Földényi szerint – ezeken a műveken szinte már magából a tárgyból sugárzik. Nádas már-már tudományos érdeklődéssel, mint természeti jelenséget figyel csupán, és a lehető legtárgyilagosabban leírja egy kéménylyuk fedlapját, egy villanykapcsolót vagy egy kopott falon végighúzódo zsinórt; a függönyön keresztül a bútorokra vetülő (vagy azokból szűrődő?), délutáni fényt, a tárgyak éles geometriáját hangsúlyozó árnyékokat, a vadkörtefa

tetszhalálát és ébredését; és mindezt – hogy a hatásvadászatnak még a látszatát is elkerülje – szinte csupán képeslapméretben tárja elénk.

Ha nem hangozna nagyon iskolásan, le is fordítanám e gesztust: a teremtés akkor is csodálatos – sőt akkor mutatja meg magát igazán –, ha a szemlélő eggyé válva tárgyával eltávolít magától minden pátoszt és érzelmességet.

Nagy Villő

A festő próféta nyomában

Ámos Imre és a 20. század című összművészeti kiállítás megnyitója. Szentendre, 2012. december 9.

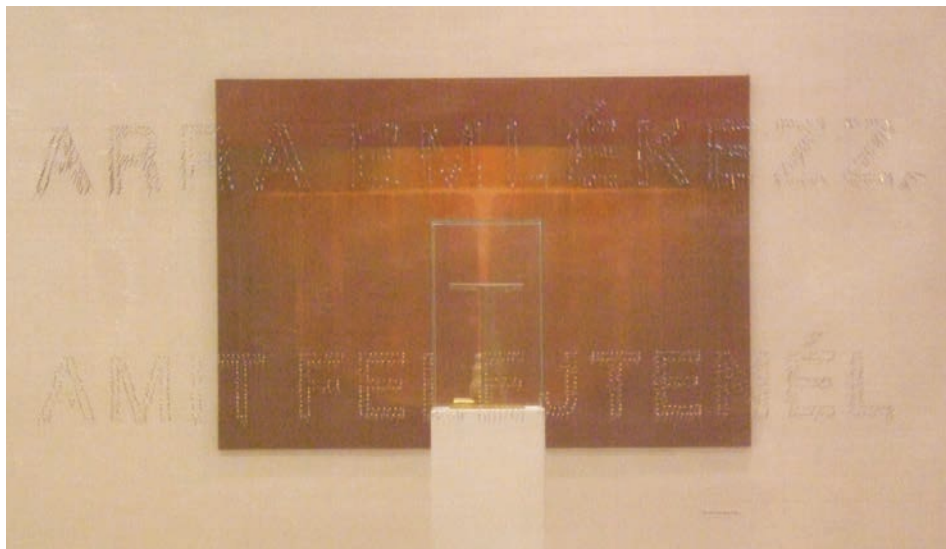
Amint közismert, Ámos Imre eredeti neve Ungár Imre volt. 1929-től kezdve azonban már Ámosként is jegyezte képeit, majd 1934-ben a nagykállói községi elöljáróságnál hivatalosan is kérvényezte, hogy ezt a bibliai nevet használhassa. E nyilván tudatos névválasztás fel kell

hogy keltse érdeklődésünket: ki is volt ez a próféta? Az Ószövetségben, a héber Bibliában ezt írja ő magáról:

*„Nem vagyok próféta,
sem próféta tanítvány.*

*Pásztor vagyok én,
és fűgét termeszték.*

De elhívott engem az Úr a nyáj mellől,

*és ezt mondta nekem az Úr:
Menj, és prófétálgj...*” (Ám 7,14–15)

A bibliai Ámós a későbbiekben egyebek mellett így prófétál:

*„Ünnepeiteket gyászra változtatom,
és dalaitokat siratóénekekre.
Minden derékra gyászruhát huzatok,
minden fejet kopasszá teszek.
Gyászba borítom őket ...
Keserves nap lesz a végük...”* (8,10)

A bibliakutatásból tudjuk, hogy Ámós volt az első író próféta. Az ő nyomdokában járó 20. századi tanítvány rajzoló próféta, festő próféta volt.

A mostani kiállítás egyik különlegessége, hogy kortárs művészek segítik alkotásaikkal értelmezni Ámos Imre művészetét. Lator László például egy zsoltáparafrázissal van jelen, amellyel így jellemzi a kort, amelyben a festő élt:

(Isten) Lehajtotta az eget, és alászállt.
Forgó sötétségbe mártotta lábát.
Ahova nézett, tűz támadt, alatta
megindult és kettéhasadt a föld.
A mezőket kénesővel maratta.

Ezek a sorok Ámos *Festő, égő ház előtt* című képére irányítják figyelmünket. Hogy tovább tágítsam az asszociációs horizontot, bennem Kányádi Sándor *Volt egyszer, volt egy is zsidó* című, jiddisből fordított versciklusa idéződik fel, amelyet Gryllus Dánielék zenésítették meg.

Ég, testvérek, ég,
Jaj, a mi árva kisvárosunk ég,
Dühöng a szél, szörnyű táncot
Járnak benne a vad lángok.
Recseg-ropog, omlik minden,
Vöröslök az ég
(...)
Mindenfelől körülfogták,

köröskörül már nyaldossák
a lángnyelvek a városkát,
minden, minden ég.

Fájdalmasan igaz a folytatás is hiszen a múltbeli tragédiákat és a mai gyalázatot gyakran fogadta-fogadja tétlen közöny:

Ők csak állnak és csak nézik,
Szörnyű szörnyűség,
Ők csak állnak és csak nézik,
a városunk ég.

Ámos Imre nem maradhatott békés pásztor és függetenyészto, hanem az égő ház, az égő város festője kellett hogy legyen. Népe és benne saját sorsát így prófétálta meg:

Ég, testvérek ég,
Jaj, minden perccel közelebb a vég.
Városunkkal együtt leszünk,
pernye, korom, hamu leszünk,
Sivár falak meredeznek,
füstös omladék.

Ég, testvérek, ég,
 És rajtunk kívül nincsen segítség.
 Ha városkánk neked drága,
 ragadj vödöröt, s ha nincs más, a
 véred fröcsköld rá a lángra,
 nincsen veszve még!
 Ne állj, testvér, ne tétlenkedj,
 nincsen veszve még,
 Ne állj, testvér, oltsd a tüzet,
 a városunk ég.

Ámos Imre és sorstársai esetében nem szürreális utalás, hanem a megtapasztalt valóság volt a „véred fröcsköld rá a lángra” imperativusza. Az említett sorstársak között természetesen gondolok Radnótira is. Kiállításunkon látható az a fakéreg, amelyre – immár „papír híján” rajzolni kényszerült a munkaszolgálatos Ámos Imre. Mindez eszembe idézi a *Negyedik ecloga* záró sorát: „... az égére írj, ha minden összetört”.

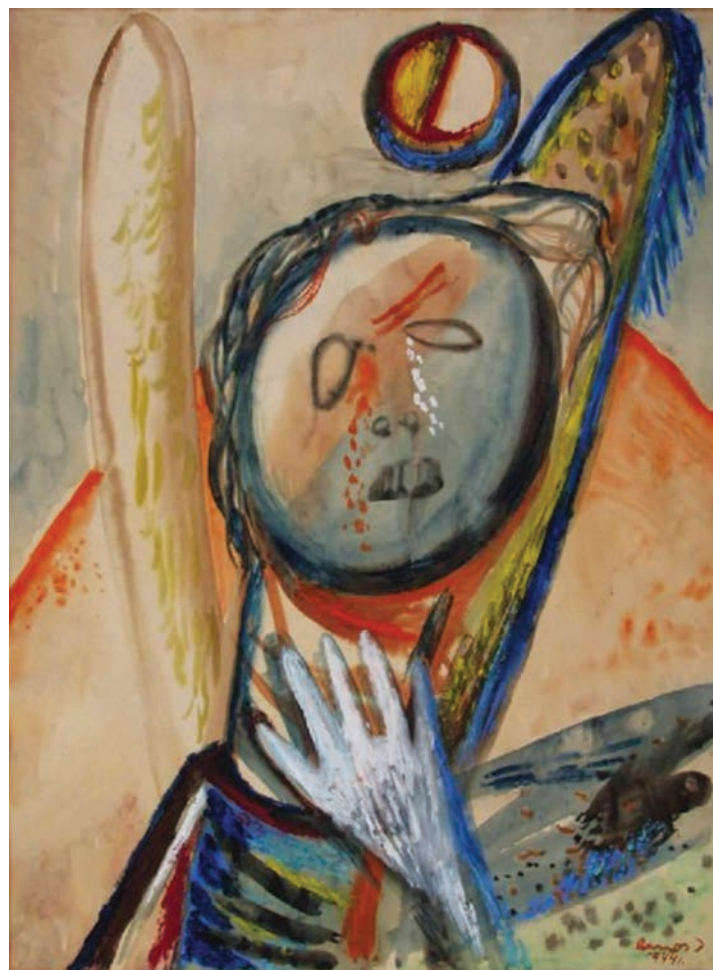
Bizonyos vagyok benne, hogy az itt kiállított Ámos-művek sokakban indítanak el hasonló asszociációs folyamatokat. Például a gyakran szereplő létra, amely eredetileg az eget és a földet kötné össze, hogy – mint Jákób álmában – Isten angyalai fel-le közlekedjenek rajta. Az egyik itt látható rajzon a távozni készülő művész markolja a létrát, amely fölött vészjósoló madarak köröznek a téli ágak között. Az *Égő óra* című rajzon pedig a bekötött szemű (halálra ítélt) ember már nem is létra fokára, hanem a tűzbe lép. Az *Őnarckép angyallal* és hasonló művekre reflektál Aknay János itt látható angyal képei, de Ámos életét és festészetét gondolják tovább Deim Pál szögcsíkmotívumai, Konok Tamás transzcendens keresése, Váli Dezső zsidó temetője, Haraszty István lélekharangja vagy éppen Ézsiás István sárga csillagja. Lugosi Mária alkotása, a *Meredek út* pedig Radnóti és Ámos életét, sorsát kapcsolja össze. Példaértékűnek tartom, hogy Galambos Ádám kérésére oly sok alkotó hozzájárult ehhez a kiállításához. Az Asztali Beszélgetések Kulturális Alapítvány elérte, amire a mai megosztott magyar társadalomban és művészvilágban kevesek képesek: összehozott különböző gondolkodású,

világnézetű, politikai elkötelezettségű, ám az értékeket egyaránt becsülő alkotókat.

Teológusként a magam feladatát abban látom, hogy három rövid kérdést tegyek fel.

Hol van Isten?

A szenvedéseket látva gyakran fogalmazódik meg ez a panaszos, szemrehányó kérdés. Szaknyelven a teodicea kérdésének hívjuk azt a felvetést, hogy miért tűri, miért engedi Isten a szenvedést. Ez foglalkoztatja Elie Wieselt

is, aki *Az éjszaka* című írásában azt idézi fel, ahogy a koncentrációs táborban három elítéltet, két felnőttet és egy gyermeket felakasztanak. A két felnőtt azonnal megfullad, ám a kis Pipel, „a szomorú szemű angyal” fél óra hosszat lóg az akasztófán. „Hol van az Isten?” fogalmazódik meg ismételtelen a kétségbeesett kérdés a szemlélőben. Így ír Wiesel: „Hol van az Isten? – Magamban (...) a következő választ hallottam: Hol van? Ott, – ott lóg az akasztófán...”

Elie Wiesel „szomorú szemű angyaláról” Ámos Imre

egyik legszebb műve, a *Síró angyal* jut eszembe. Kezével kétségbeesetten kap a nyakához (már érzi a kötél szorítását?), bordái a 22. zsoltár „megszámlálhatják minden csontomat” sorát idézik, s az angyal szeméből piros és fehér könnyek hullanak. Az Isten könnyei ezek, aki nem megengedi a szenvedést, hanem együtt szenved az emberrel. A piros és fehér könnyek talán arra is utalnak, hogy Jézus oldalából, amikor a katona dárdája átszúrta testét, víz és vér ömölt... A kiállításon írásaikkal jelen levő művészek is rezonálnak az angyalnak egyszerre emberi és isteni könnyhullatására. Ferdinandy György visszaemlékezik két asszony könnyeire: Silbermann-nének, a varrónőnek a sírására 1944-ből és Aranka néni görcsös zokogására a Németvölgyi úti Mackós iskolában: „Hogy ne sírnék? – kiabálta (...) Elviszik a gyermekeimet!” Juhász Ferenc ugyancsak itt olvasható verse pedig ezekkel a sorokkal zárul:

Sorsom kozmosz-súlya könnycsepp,
ég, mint kézben, lábban szög-seb,
Isten-súly könny Krisztus-szemben.

Hol van a testvéred?

A központi terem falán olvashatjuk a feliratot, amelyet a rendezők szögesdrótból raktak ki. A testvérgyilkos Kaintól kérdezi ezt az Úr, és ismerjük a cinikus választ is: „Őrizője vagyok az én testvéremnek?” Tudjuk, hogy a holokauszt, a soa idején oly könnyen adódott az önfelmentő válasz: Nem vagyok őrizője! Sőt, a más fajú, más vallású, másként gondolkodó, másként élő nem is a testvérem. A tagadás szelleme ma is köztünk van. A kiállításra küldött reflexióiban Parti Nagy Lajos nem véletlenül emleget „cigánygyilkosságokat és tisztaeszlározást”. Egyáltalán, ahol Parlamentben vagy azon kívül listákat próbálnak emberek bizonyos csoportjáról összeállítani, ott tovább él Kain lelkülete. Hiszem, hogy ez a kiállítás is hozzájárulhat ahhoz, hogy a másikat ismét testvérnek tudjuk nevezni. Testvérem Ábel, testvérem Ámos Imre, testvérem Radnóti, testvérem Balog Mária. Ámos Imre Chagallt

is idéző Krisztus-ábrázolásai kapcsán pedig Martin Buber szép szavával azt is mondhatjuk: Bruder Jesus, testvérem, Jézus.

Hol vagy te?

Benczúr Emese installációjára hívom fel ebben az összefüggésben a figyelmet. A gombostűkkel kirakott felszólítása mindig az adott nézőpontra vonatkozik: „Arra emlékezz, amit felejtene!” Az egyháznak is, a maga sajátos nézőpontjából, emlékeznie kell. Emlékeznie kell mindarra, amit szóval, cselekedettel és mulasztással elkövetett, zsidó testvérei ellen is. Bűnvallást kell tennie. „Akár úgy, ahogy Dietrich Bonhoeffer tette a náci Németországban: »Az egyház megvallja, hogy igehirdetése [...] nem volt kellően nyílt és meggyőző. [...] Megvallja féltékenységét, a nehézségek előli kibúvákat, veszedelmes engedményeit. Gyakran megtagadta őrállói és vigasztalói feladatát [...] néma maradt, amikor kiáltania kellett volna, mert az ártatlanok vére az égre kiáltott. Nem találta meg az igaz szót, megfelelő módon, a kellő időben.« A mai kiállítás előterében ez a mondat is olvasható: A Magyarországi Evangélikus Egyház felelősséget érez a múltban elkövetett mulasztásáért, és a jelen kiállítást a bocsánatkérés és a szeretet kifejezésének szolgálatába kívánja állítani.”

Természetesen hivatkozhatnánk számos pozitív példára. Arra az Ordass Lajosra, aki eredeti Wolf család-

nevét a német megszállás elleni tiltakozásul 1944. március 19-én változtatta Ordassra. Arra a Sztelhó Gáborra vagy Keken Andrásra, aki több ezer zsidó gyermeket és családot mentett meg. Nem teszem ezt, mert tudjuk, hogy milyen sokan hallgattak félelemből, számításból vagy éppen közönyből. Ezért azonosulok Takács Zsuzsa *Ámos Imre emlékezete* című, itt olvasható írásának kezdő mondatával: „Kereszténynek lenni és maradni azt jelenti, hogy vállunkon hordjuk a magyar zsidósággal ’33 és ’45 között történtek keresztjét, a mulasztás átöröklött terhét.”

Éppen Ámos Imre képeiből meríthetünk azonban erőt. Nagyon sokat jelent számomra a *Sárga angyal* című festmény, amelyen éppen egy szentendrei templom fölé borul védő öleléssel az angyal. Szép és vigasztaló ez a gesztus. Ezt is Ámos Imrének köszönhetjük.

A vigaszban pedig mindannyian osztozhatunk. A névadó Ámós próféta könyve – annyi apokaliptikus kép, az emberi bűnt ostromozó kijelentés után – ezekkel a mondatokkal zárul:

*„Jóra fordítom népemnek, Izráelnek sorsát.
Az elpusztult városokat felépítik, és laknak bennük.
Ültetnek szőlőket, és isszák azok borát,
kerteket művelnek, és eszik azok gyümölcsét.
Elültetem őket földjükbe,
és többé nem tépik ki őket földjükből,
amelyet nekik adtam.*

Ezt mondja az Úr, a te Istened.” – Ámós próféta szavaival.

Fabiny Tamás

Minden megvan?

Minden megvan – 100 éve született Ottlik Géza. Petőfi Irodalmi Múzeum, 2012. május 23-tól 2013. január 30-ig

„Próza az, amit kinyomtatnak” – Ottlik talán leginkább elhíresült mondatát szívesen emelik ki citálói a környezetéből. Pedig éppen azzal folytatja a szerző, hogy mennyire naivan gondolta ezt így, elsőéves matematika–fizika szakos egyetemistaként. Persze később azt is megtudja az olvasó, hogy az írás valójában a létezés szakma: „Ami megtörtént az emberrel, vagy amit tesz, amit vele tesznek, amit szeretne, amit tapasztal, érez, lát, hall: azt mind átéli, tudomásul veszi, reagál rá, vizsgál, gondolkodik rá, rendezni próbálja, hordozza, építi, szóval él az életét. Alighanem ilyen értelemben képzeltem el magamnak hétévesen az írói pályát: hogy majd a létezés szakmában dolgozom.” (Próza) És bár eredetileg Kosztolányi kapcsán állítja, hogy az írás az élettel egyenrangú cselekvés, és tudjuk azt is, szerette a mérhető igazságot (vö. bridzsbajnok, matematikus és atléta volt), tudta és hivatásának tartotta kimondani, prózává formálni a nem mérhetőt. „Micsoda az írás technikájának minden titka és ereje? Az a roppant egyszerű dolog, hogy nem mondunk sem többet, sem kevesebbet, mint az igazság.” (Naplóoldalak)

A Petőfi Irodalmi Múzeum mondhatni klasszikus kiállítás rendezett az író századik születésnapjára. Elegáns, átlátható, nagy ívű, éppen Ottlikhoz méltó. A *Petőfi és Nádas közti*, kétértelmű átjáróban két szempont, két élmény ölt testet.

A belsőben tökéletesen és nagyvonalúan kidolgozott érettségi tétel tárul a látogató elé. Ottlik életének és munkásságának fontos és ismert mozzanata, az életében és életművében megjelenő témák elevenednek meg a tárgyakon, relikviákon, a gondosan válogatott idézeteken keresztül. A teljes térben sötétvörös fal, a tökéletesen átlátszó, magas, légies, testetlen tárlók valami különleges egészet, az egységben látás élményét nyújtják.

A látogató – ha meglepszik ennyivel – meghatottan nézegetheti az első pár kiscipőt (piros, bőr), az egyetemi index adatlapján a portrét (bajuszos) vagy a barátoknak saját kezűleg készített képeslapokat (újságkivágásokból). Elmosolyodhat Szántó Piroska levelezőlapnyi rajzán, amelyen „Itthon minden rendben. Cipi és Pista békésen teáznak.” Gondolatban megismíthatja a jól ismert, halaszálás tweedzakó karját, a zakóét, amelyet senki nem tudott úgy viselni, mint Ottlik. És persze elmélázhat a bridzs szabályain – főképp, ha ismeri őket.

A tárgyakhoz és a plexifalakhoz közelebb lépve aztán megtalálhatja, végigböngészheti a tökéletesen gördülő Ottlik-mondatokat az emberi, írói tartásról, az emlékezet és az írás összefüggéseiről, a nyelvi kifejezhetőség hatáiról, a matematikáról, a nőkről, az istenhitről, a sportról, a bridzsről, az utazás örömeiről. Sok ez? Ha meggondoljuk, amit íróvá válásáról olvashatunk, bizony nem. „Van, aki azért lesz író, idősebb korban, mint én, mert valami mondanivalója van. Nekem nem volt semmi külön mondanivalóm, csak az emberi létezés és a világ teljes egésze.” (Próza) Nem adta alább.

Kultuszregénynek számító könyvében (*Iskola a háttáron*) talán az első latin nyelvű bibliai idézetet tanultuk meg: Non est volentis, neque currentis, sed miserentis Dei. „[...] nem azé, aki akarja, nem is azé, aki fut, hanem a könyörülő Istené.” (Róm 9,14) Ez a sor olvasható a régi Kőszeg főterén az úgynevezett sgrafittós házban, s ez a mondat alá van húzva kis Újszövetségében. Sőt, gyászjelentésének szövegezői is ezt választották. Számára Pál apostol mondata nemcsak azt jelentette, hogy bár itt mindent megtehetünk, futhatunk (nem csak százon), mégis minden az Isten kegyelmén múlik, hanem azt is, hogy a földi hatalmasságoknak nincs valódi uralma fölöttünk. Hogy a szabadságot, belső szabadságunkat mindenáron meg kell őriznünk.

Sokan ismerik Antonioni *Nagyítás* című filmjét. Ottlik szerette a régi fényképeket. Úgy nyúlt hozzájuk, mint a fotós, aki részleteket keres, nagyít, hogy aztán

közelebb jusson az igazsághoz. A katonai alreáliskola osztályképei sokat segítettek az élmények, társak felidézésében, különösen is Medve Gábor alakjának megformálásában. (A fotókkal a recenzensnek is szerencséje van. Nemcsak Nemes Nagy Ágnes vagy Keserü Ilonát fedezhette fel számára eddig ismeretlen felvételen, hanem tulajdon dédapját is, akinek Luther-kabátos figuráját körbeveszik a katonaiskola egyenruhás, protestáns tanulói. Talán éppen a konfirmáció alkalmával, hiszen az emléklapon az ág. hitv. evangélikust gondosan reformátusra javító kéz is az övé.)

Tökéletességre, a tökéletes igazság közvetítésére törekedett. *Amit ismert valaha, megvan sértetlenül.* Például Fejér Lipót a bölcsészeknek: „Óriás volt. Földöntúli vigasztalás volt a pusztalénye. Aki nem ismerte, az valamit nem tud a világról, és sohasem fogja megtudni.” (*Féلبeszakadt beszélgetés*) Igényességében sokszor javította kézíratait, évekig dolgozott rajtuk, az *Iskola a határon*t még a nyomdából is visszakérte. Rónay György azt állította róla, hogy nem értelmez, hanem előállít. Ő maga úgy tartotta, „nem jók a szavak”. A *Vigília* Jézusról szóló körkérdésére adott válaszában nem alapítéletből – Uram és Megváltóm – épít teológiai fejtegetést, hanem azt firtatja, „az emberi nyelv eddigi jelentéskészlete, összetételének szabályai, gondolkodásunk meglévő fogalmi felszerelése nem teszi lehetővé, hogy ilyen – nyelven inneni és nyelven túli, intuitíve megragadható – tartalmakat kifejezzünk.” (*Körkérdés Jézusról*) A regényről is hasonlóan beszél: nyelven inneni tartalmakat próbál közvetíteni, és nyelven túli, fiktív valóságokat terem. Szavakból épül, ám olyasmit is képes kifejezni, amit maguk a szavak nem tartalmaznak. „Minél jobban ritkulnak a szavak, annál jobban sűrűsödik az igazság; s a végső lényeg a hallgatás táján van, csak abba fér bele.” (*Iskola a határon*)

Az önmagát – és önnön alkotóeszközét – emésztő író vallomása ez: „Az elnémulás még tud mondani valamit, a szavak nem: csak szétmaszatolni tudnák azt is, ami megvan.” (Buda) A matematikától – többek között – azt a „lélektani algoritmust” is megtanulta, hogy „az író hallgasson, ha nincsen semmi mondanivalója”. (*Féلبeszakadt beszélgetés*)

Az Ottlik-féle egyensúly, harmónia jelenik meg tehát ebben az eleven, bejárható irodalomtételben.

Egyetlen szépséghibája talán, hogy az átlátszó felületeken nem könnyű olvasni a betűket. Vagy ez éppen cél lenne: munka és idő ráfordításával megtalálni a megfelelő nézőpontot a szövegek (az igazság) megismerésére?

A külső – belépő – térben üvegfal mögött Ottlik otthona. *Az író* dolgozószobája. Nem kíváncsiskodik a látogató, hanem rendbe szedi a lelkét, kiegyenesíti a hátát, megigazítja a vonásait, amikor részesévé lesz az író atmoszférájának. A kopott szőnyeg, a piros fülesfotel, a biedermeier székek, a szekreter, a polcon a könyvek,

a pakli kártya és a sportkupák – egy Árpád-kori család 20. századi fiának polgári környezete. A falakon pedig a tisztelet jelei: Keserü Ilona, Kaján Tibor portréi és Esterházy Péter legendás műve: az *Iskola a határon* kézzel, egyetlen lapra írt másolata. Az akkor, 1982-ben még ifjú író mély tiszteletéből fakadó, meghatott gesztusa. A hangfalból két háború közti slágerek szólnak, egy monitoron film pereg: Ottlik Géza Attila úti lakása. A filmet Keserü Ilona forgatta az író halála után

egy hónappal, 1991 novemberében. Kopott szőnyeg, fülesfotel, biedermeier székek, szekreter, ablak (kilátás hajnali háztetőkre), festmények, fotók, polcokon sportkupák és könyvek: lexikonok, klasszikusok, Nádas, Tandori, Nemes Nagy, Agatha Christie és a *The Bridge World*. Írógép. Kártyapakli. Olvasólámpa. Fény, árnyék. Csend.

Minden megvan.

Zászkaliczky Zsuzsanna

DIGITALSTAND
www.digitalstand.hu

Lepje meg magát, családtagjait
és barátait digitális újsággal!

Oldalunkon ajándékkötletekkel várjuk!

WWW.DIGITALSTAND.HU

TARTALOM

LECTORI SALUTEM		
Fábrí György: <i>A mai reformáció</i>		1
IRÁNYTÚ		
Németh Pál: <i>Isten szeretetének ünnepe</i>		3
ISTEN MŰHELYE		
Puskás Attila: <i>Mária a II. vatikáni zsinat tanításában</i>		5
Reuss András: <i>Mária a mai evangélikus teológiában</i>		14
Fabiny Tibor: <i>Uralkodónak szánt tükör: Luther Magnificat-kommentárja</i>		26
TANÚK ÉS TANULSÁGOK		
Barna Gábor: <i>A katolikus restauráció korának Mária-képe</i>		34
Giczí Zsolt: <i>A Regnum Marianum eszméje és a protestánsok a Horthy-korszakban</i>		41
HARMÓNIA		
Kamp Salamon: <i>Retorika és szerkezet Bach Magnificatjában</i>		48
SZÓBIRODALOM		
Valaczka András: <i>A Mária-paradoxon. Szűz Mária metaforikus és metonimikus megjelenése a magyar irodalom néhány alkotásában</i>		56
TÁRGY – KULTÚRA		
Zászkaliczky Zsuzsanna: „ <i>Macula non est in te</i> ”. Az Úr szolgálóleányától <i>Magyarország Nagyszonyiáig: Mária-oszlopok Magyarországon</i>		66
Harmati Béla László: <i>Mária-ábrázolások a magyarországi evangélikus templomokban</i>		83
IDÉZŐJEL		
Molnár Krisztina Rita: <i>Angelos • Futnia kéne</i>		91
Kertész Eszter: <i>Szalma és glória</i>		124
MODUS VIVENDI		
Helmut David Baer: <i>Négy tézis a vallásszabadságról</i>		92
Hozzászólások: Salamon László, Szelényi Gábor, Réz-Nagy Zoltán, Kamarás István OJD		106–113
Helmut David Baer: <i>Összefoglalás és viszontválasz</i>		113
TEREMTETT VILÁG		
Halász Béla: <i>Fantázia, meggyőződés és hit. Száz éve született Szentágotthai János</i>		120
SZEMLE		
Takácsné Kovácsné Zelma: <i>Mitől lesz valaki jó tolmács?</i>		128
Székács István: <i>Életmesék a Facebookról</i>		131
Réz-Nagy Zoltán: <i>A beleélés korlátai és lehetőségei</i>		133
Kinyik Anita: <i>Görbe utakon Betlehembe</i>		135
Szőnyi István: <i>Így gondozd önmagadat, ha magyar vagy! Magyar nyelvű használati utasítás magyaroknak</i>		138
Nagy Villó: <i>A fényíró. Nadas Péter fotográfiáiról</i>		139
Fabiny Tamás: <i>A festő próféta nyomában</i>		141
Zászkaliczky Zsuzsanna: <i>Minden megvan?</i>		146

HELMUT DAVID BAER • BARNA GÁBOR • FABINY TAMÁS • FABINY TIBOR • FÁBRI
GYÖRGY • GICZI ZSOLT • HALÁSZ BÉLA • HARMATI BÉLA LÁSZLÓ • KAMARÁS ISTVÁN
OJD • KAMP SALAMON • KERTÉSZ ESZTER • KINYIK ANITA • MOLNÁR KRISZTINA
RITA • NAGY VILLÓ • NÉMETH PÁL • PUSKÁS ATTILA • REUSS ANDRÁS • RÉZ-NAGY
ZOLTÁN • SALAMON LÁSZLÓ • SZÉKÁCS ISTVÁN • SZELÉNYI GÁBOR • SZÓNYI
ISTVÁN • TAKÁCSNÉ KOVÁCSHÁZI ZELMA • VALACZKA ANDRÁS • ZÁSZKALICZKY
ZSUZSANNA

